

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za povijest umjetnosti
Odsjek za kroatistiku

Karla Papeš

**TERMINOLOGIJA HRVATSKE FORTIFIKACIJSKE
ARHITEKTURE**

Diplomski rad

(27 ECTS-a)

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Jasenka Gudelj

Mentorica: prof. dr. sc. Bernardina Petrović

ZAGREB, 2019.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

Odsjek za kroatistiku

Diplomski studij

TERMINOLOGIJA HRVATSKE FORTIFIKACIJSKE ARHITEKTURE

Terminology of Croatian Fortification Architecture

Karla Papeš

Terminologija hrvatske fortifikacijske arhitekture interdisciplinarni je diplomski rad na odsjecima za povijest umjetnosti i kroatistiku. Potreba za ujednačenim nazivljem i jasnim terminima iskazana je u uvodima niza stručnih i znanstvenih publikacija koje se bave fortifikacijskom arhitekturom. Cilj je istražiti terminologiju fortifikacijske arhitekture u hrvatskome jeziku u vrijeme gradnje novoga tipa utvrda između XVI. i XVIII. stoljeća, kada nastaju prvi hrvatski rječnici i najznačajnija djela starije hrvatske književnosti. Novi tip fortifikacija djelo je renesansnoga graditeljstva i nove ratne strategije. Krajem XV. stoljeća nova se teorijska rješenja, graditeljski oblici i terminologija šire srednjom i zapadnom Europom. U XVI. stoljeću dolazi do procvata traktata o fortifikacijama čemu je prethodilo usavršavanje tiskarske tehnologije i promjena načina ratovanja zahvaljujući usavršavanju vatrenoga oružja. Način gradnje i oblici utvrđivanja postajali su sve ovisniji o razvoju oružja i taktici napadača, a vojska je postala sve brojnija i skuplja. Nove fortifikacije postaju strogo određena funkcionalna cjelina čija su temeljna pravila gradnje ovisila o znanstvenim disciplinama. Hrvatsko se plemstvo bavilo vojnom arhitekturom prije svega iz potrebe obrane, najviše od Osmanlija. Ratovi s Osmanlijama bili su popraćeni velikim i sustavnim pustošenjima što je uzrokovalo pomicanje stanovništva. Hrvatski etnički i jezični prostor podijelio se na krajeve pod kršćanskom vlasti i krajeve pod osmanskim okupacijom. U krajevima pod kršćanskom vlasti ključnu je ulogu u razvoju hrvatskoga jezika imao isusovački red. Od XVI. stoljeća u hrvatskom općem leksiku moguće je pratiti razvoj većine osnovnih leksičko-semantičkih odnosa te se naziru temelji oblikovanja strukovnih i znanstvenih nazivlja. Stoga su iz povijesnoumjetničke literature prikupljeni termini fortifikacijske arhitekture koji su pretraživani u odabranim povijesnim i općim rječnicima hrvatskoga jezika od XVI. do XXI. stoljeća. Nakon istraživanja sastavljen je prijedlog leksikografske obrade termina hrvatske fortifikacijske arhitekture.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadržava: 120 stranica, 4 reprodukcije. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: arhitektura, fortifikacija, nazivlje, rječnik, terminologija, utvrda

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Jasenka Gudelj, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Mentorica: prof. dr. sc. Bernardina Petrović, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ocjenjivači: prof. dr. sc. Anđela Frančić

Datum prijave rada: 1. rujna 2019.

Datum predaje rada: 10. rujna 2019.

Datum obrane rada: 16. rujna 2019.

Ocjena:

Izjava o autentičnosti rada

Ja, Karla Papeš, diplomantica na Istraživačkom smjeru – modul Umjetnost renesanse i baroka diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti i Jezikoslovnom smjeru studija kroatistike na Odsjeku za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom *Terminologija hrvatske fortifikacijske arhitekture* rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u uputnicama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, 10. rujna 2019.

Vlastoručni potpis

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Predmet istraživanja	2
3. Izvori i historiografija	4
4. Umijeće ratovanja – prevaga vatrenoga oružja i novih tipova fortifikacija	11
5. Fortifikacijska arhitektura u pisanim izvorima	16
6. Protuturski ratovi i novi tipovi fortifikacija u hrvatskim povijesnim zemljama od XVI. do kraja XVIII. stoljeća	21
6. 1. Hrvatske povijesne zemlje pod mletačkom vlašću	21
6. 2. Hrvatske povijesne zemlje pod habsburškom vlašću	23
6. 3. Dubrovačka Republika i novi tip fortifikacija	25
6. 4. Osmanlije i prema novi tip fortifikacija	28
7. Razvoj hrvatskoga jezika u ranome novom vijeku	29
7. 1. Uvod	29
7. 2. Hrvatski jezik od kraja XV. do kraja XVIII. stoljeća	30
8. Termini fortifikacijske arhitekture u odabranim hrvatskim rječnicima	33
8. 1. Termini fortifikacijske arhitekture u hrvatskim dvojezičnim i višejezičnim rječnicima	34
8. 1. 1. Rječnici s latinskim kao polaznim jezikom	34
8. 1. 2. Rječnici s talijanskim kao polaznim jezikom	41
8. 1. 3. Rječnici s njemačkim kao polaznim jezikom	50
8. 1. 4. Rječnici s hrvatskim kao polaznim jezikom	53
8. 2. Termini fortifikacijske arhitekture u hrvatskim jednojezičnim rječnicima	69
8. 2. 1. <i>Akademijin Rječnik</i>	69
8. 2. 2. Suvremeni opći i školski hrvatski jednojezični rječnici	86
8. 3. Rasprava	97
8. 3. 1. Problem termina <i>dvorac</i>	99
9. Prijedlog rječničkoga opisa odabranih termina hrvatske fortifikacijske arhitekture ..	101
10. Zaključak	105
11. Popis izvora i literature	106
12. Popis slikovnih priloga	114
13. Summary, Key words	115

1. Uvod

Razvoj vatrenoga oružja utjecao je na oblikovanje novoga složenog tipa fortifikacijskih građevina, što je promijenilo način ratovanja u Europi. Nova rješenja fortifikacija nastaju u talijanskim gradovima u posljednjem desetljeću XV. stoljeća, a u prvoj su se polovici XVI. stoljeća širila Europom (Howard 2002 [1976]: 44). Krajem XVI. stoljeća rat je postao međunarodnim zanimanjem vojnika-plaćenika svih društvenih slojeva (*isto*: 36), a glavni je cilj ratovanja postalo osvajanje utvrda ili pružanje pomoći utvrdi pod opsadom (*isto*: 43). Zbog važnoga je geostrateškoga položaja hrvatski povijesni prostor bio obilježen stalnom vojnom aktivnošću od druge polovice XV. do kraja XVII. stoljeća, što je pratio razvoj obrambenog graditeljstva. Za ovo mnoštvo fortifikacijskih građevina u hrvatskoj povijesnoj i povijesnoumjetničkoj literaturi pojavljuju se različiti nazivi, no postoji neujednačenost u njihovoj uporabi.

Cilj je ovoga rada istražiti terminologiju fortifikacijske arhitekture u hrvatskome jeziku u vrijeme gradnje novoga tipa utvrda od XVI. do kraja XVIII. stoljeća, kada nastaju prvi hrvatski rječnici i najznačajnija djela starije hrvatske književnosti. S obzirom na to da objavljenih traktata i stručnih tekstova o fortifikacijskoj arhitekturi na hrvatskome jeziku iz toga razdoblja nema, korpus ovoga istraživanja činili su rječnici hrvatskoga jezika, a „uvid“ u hrvatsku književnost pružio je *Akademijin Rječnik*¹. Nakon analize i obrade prikupljene građe, selekcijom termina i njihova značenja sastavljen je prijedlog leksikografske obrade termina hrvatske fortifikacijske arhitekture. *Terminologija hrvatske fortifikacijske arhitekture* je jedinstveni izvorni istraživački diplomski rad koji povezuje povijest arhitekture i povijest hrvatskoga jezika. Analiza, obrada i usporedba rječničkoga korpusa trajala je od ožujka do srpnja 2019. godine.

¹ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1880. – 1976. Dio I. – XXIII. Urednici Đuro Daničić, Matija Valjavec Kračmanov, Petar Budmani, Tomo Maretić, Stjepan Musulin i Slavko Pavešić. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

2. Predmet istraživanja

Literatura na hrvatskome jeziku o fortifikacijskoj arhitekturi nudi mnoštvo naziva za tu vrstu građevina: *utvrda*, *tvrđava*, *burg*, *kaštel*, *kastrum*, *dvor*, *dvorac*, *gradina*, *grad*, *plemički grad*, *stari grad*, *tvrdi grad*, *utvrđeni grad* itd. Ipak, ne postoji sustavno organizirana terminologija, a nedoumice izaziva i pojavnost više naziva za isti element ili tip građevine u istoj knjizi ili čak u istome poglavlju. Postavlja se pitanje postoji li razlika u njihovom značenju ili su određeni termini istoga značenja nastali u različitim dijelovima Hrvatske pod utjecajem drugih jezika. Uspoređujući značenja termina u *Glosaru* Ane Deanović², zaključuje se kako također postoje pojedinačni termini s mnogo različitih značenja, ovisno o tome u kojemu su stoljeću i na kojemu prostoru korišteni. Dovoljno je usporediti termin *kastellon* i njegove izvedenice (*kastellon*, *castellum*, *castello*, *kostel*, *castel*, *château*, *kaštel*, *castelletum*, *castillerium*). Postavlja se pitanje kojim su se hrvatskim terminima koristili radnici na gradilištima fortifikacija. Zasigurno je većina radnika bila s govornoga područja današnje Hrvatske. Kako su se sporazumijevali sa stranim inženjerima, a kako međusobno?

Tema je ovoga rada terminologija ili nazivlje, tj. ukupnost stručnih naziva fortifikacijske ili obrambene arhitekture u hrvatskome jeziku kroz povijest. Deanović (1978.) se koristi sintagmom *vojno graditeljstvo*. Atribut *vojni* implicira kako nešto pripada vojsci, što je točno za većinu građevina, ali ne za sve. Često se koriste i leksičke sintagme *obrambeni objekt* i *obrambena građevina*. Međutim potonje može značiti svaki objekt ili građevinu obrambene namjene. Najčešće se koristi termin *utvrda*. S obzirom na to da se utvrde često izjednačuju s tvrđavama, ali se i njihova značenja ponegdje izričito razlikuju, odabran je termin *fortifikacija*. Riječ je o internacionalizmu latinskoga porijekla koji se koristi u stručnim tekstovima te u stranoj literaturi i rječnicima, naročito u sintagmi *fortifikacijska arhitektura*. Značenje utvrde ili fortifikacije na mrežnoj stranici *Hrvatska enciklopedija LZMK-a* opisuje se kao: 'trajni ili privremeni (poljski) građevinski objekti obrambenoga karaktera; utvrđena mjesta'.³

Opisujući glavne značajke bastiona i bastionskih sustava, odnosno utvrda koje se grade u promatranome razdoblju, Andrej Žmegač predlaže sistematizaciju prema snazi utvrda pri čemu bi se uzimali u obzir ukupna veličina ili opseg, veličina bastiona, profil i gradivo. Prema

² Deanović, Ana. 1978. Glosar naziva u upotrebi srednjovjekovnog i renesansnog vojnog graditeljstva u Hrvatskoj. *Rad JAZU* 381, str. 35–48.

³ *Hrvatska enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63531> [pregled 29. srpnja 2019.]

navedenim kriterijima utvrde dijeli na tvrđave, snažnije utvrde i slabije utvrde. Izričito tvrdi da *utvrda* i *tvrđava* nisu sinonimi, nego da je *tvrđava* 'vrsta utvrde ili fortifikacije'. Navodi kako se *tvrđave* određuju kao 'utvrde koje svojom veličinom, kapacitetom i brojnošću posade mogu dulje vrijeme odolijevati neprijatelju te imati strateško značenje' (Žmegač 2000: 48). Potonje je razlikovanje termina *utvrda* i *tvrđava* prihvaćeno u ovome radu.

Konačno, pitanje je i zašto fortifikacijska arhitektura, a ne graditeljstvo? Prema Jasenki Gudelj i Dubravki Botica: „Naglasak je na matematičkoj osnovi, geometrijskim izračunima, koji su od renesansne ‘obnove’ antičkih principa gradnje, temelj lijepe, dakle pravilne, odnosno dobro proporcionalne arhitekture. Gradnja utvrda slijedi ista pravila, nije samo utilitarna nego se smatra umijećem, odnosno umjetnošću *Festungsbaukunst*. Upravo u dosljednom poštivanju zakonitosti projektiranja i proporcija, a znatno manje u pravilnoj upotrebi dekorativnih elemenata, prisutnih samo na okvirima prozora ili portala, *architectura militaris* nastavlja poštivanje kanona klasične arhitekture, možda i jasnije nego li civilna ili sakralna arhitektura. Lijepa arhitektura je pravilna arhitektura, a u fortifikacijama naglasak nije na estetskoj kvaliteti, nego na funkcionalnosti, koja se može ostvariti jedino pravilnim projektiranjem.“ (Gudelj–Botica 2012: 18–19).

Neujednačno korištenje terminologije pri klasifikaciji građevina i njihovih dijelova nerijetko ističu i sami autori. O problemu nepoznavanja terminologije upozorava Drago Miletić u tekstu „Terminološki problemi s posebnim osvrtom na upotrebu naziva plemićki grad i branič-kula“. Navodi primjer pogrešnoga imenovanja otvora ozaljske kule puškarnicom umjesto strijelnicom, čime se podrazumijeva uporaba vatrenog oružja već u razdoblju romanike. Ako je kula romanička (Miletić 2012: 205), morala je nastati prije XIV. stoljeća. Upravo je u XIV. stoljeću, 1351. godine, Dubrovnik među prvima u Europi naručio vatreno oružje, lumbarde, pet godina nakon što su prvi put upotrijebljene u Engleskoj.⁴ Stoga otvor ozaljske kule nije puškarnica. Međutim nije riječ ni o strijelnici, nego o otvoru za osvjetljavanje i ozračivanje prostorija prvoga kata kule (Miletić 2012: 205).

⁴ Podatke donose: Beritić, Lukša. 1955. *Utvrđenja grada Dubrovnika*. Zagreb: JAZU, str. 25; Deanović, Ana. 2001. [1980.] Prilog Michelozza Michelozzija utvrđivanju Dubrovnika. U: Žmegač, Andrej (ur.) 2001. *Utvrdne i perivoji, Studije i monografije Instituta za povijest umjetnosti, knj. 21: Izabrana djela Ane Deanović II*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, str. 59. i 66; Kruhek, Milan. 1995b. *Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog Kraljevstva tijekom 16. stoljeća*. Zagreb: Institut za suvremenu povijest, str. 16.

3. Izvori i historiografija

Za oblikovanje su korpusa fortifikacijskoga nazivlja korišteni sljedeći izvori: Deanović (1978.), Kruhek (1995.), Žmegač (2000.), Žmegač (2009.), Miletić (2012.), Horvat (2014.), rječnik objavljen na mrežnim stranicama *Nacionalna udruga za fortifikacije* i *International Fortress Council* te tekstovi troje autora objavljeni na mrežnoj stranici *Stari gradovi, utvrde, dvorci i srednjovjekovna kultura*.

Prvi je pokušaj usustavljanja stručnoga nazivlja fortifikacijske arhitekture „Glosar naziva u upotrebi srednjovjekovnog i renesansnog vojnog graditeljstva u Hrvatskoj“ Ane Deanović. Autorica donosi preko tristo pojmova na grčkobizantskom, latinskom, talijanskom, njemačkom, francuskom jeziku i inačicama hrvatskoga jezika. Većina se naziva ponavlja zbog različitih značenja, a glosar jasno pokazuje da su nazivi utvrđivanja u Hrvatskoj navedeni ponajprije na stranim jezicima. Mnogobrojnost naziva u pojedinim dijelovima Hrvatske i u određenim vremenskim razdobljima, njihovo nepostojanje ili učestalost, omogućuju rekonstrukciju razvoja graditeljstva vojne namjene. Povjesničari koji su se bavili istraživanjima vojnoga graditeljstva u Hrvatskoj nisu posvetili pažnju kontinuitetu naziva te su upotrebljavali nazive koji dotad nisu bili u uporabi. U glosaru su praćene inačice grčkobizantskih riječi *kastron* i *kastellon* i hrvatske izvedenice. Autorica detaljno opisuje podrijetlo, širenje i prostorno-vremenske razlike korištenja i značenja pojedinih termina naročito *castrum*, *castellum*, *arx*, *burg*. Deanović navodi kako su povjesničari proizvoljno upotrebljavali neke nazive te da je termin *burg* u stručnu terminologiju uveden kako bi se *feudalni grad* razlikovao od *naselja*, zanemarujući slavensku riječ *grad* koja je, kao i *castrum*, značila i 'utvrđeno naselje' i 'feudalni grad'. Osvrće se i na istoznačnice korištene u kontinentalnoj i obalnoj Hrvatskoj (*moenia* i *mura*, *propugnaculum* i *barbakan*) te na kroatizam *toranj* (latinski *turris*) koji je potisnut, uz druge inačice iste riječi, balkanskim turcizmom arapskog podrijetla – *kula*. Od XV. stoljeća, a posebice u XVI. stoljeću, nazivlje su fortifikacijske arhitekture obogaćivali strani vojni inženjeri. Najbogatija je i najpreciznija talijanska terminologija XVI. stoljeća koja prevladava i na sjeveru Hrvatske. Od XVII. stoljeća, zahvaljujući francuskom inženjeru Vaubanu, dominira francuska terminologija (Deanović 1978: 35–37). Potragom za hrvatskim rječnikom koji nije samo „pokušaj“, zaključuje se kako takva rječnika nema.

Potreba za ujednačenim nazivljem i jasnim terminima iskazana je u uvodima niza stručnih i znanstvenih publikacija koje se bave fortifikacijskom arhitekturom. Tako Milan Kruhek u prvim

poglavljima knjige *Krajiške utvrde Hrvatskog Kraljevstva* piše o problematici terminologije. Određuje značenje obrambene utvrde i utvrdnoga graditeljstva, a zatim pojedinih dijelova fortifikacijske arhitekture. Napominje kako u hrvatskoj povijesnoj literaturi ne postoji uvijek naziv za pojedine graditeljske oblike te da su mnogi posuđeni iz stranih jezika što dovodi do pojmovnih nejasnoća i terminološke zbrke. Jednaki problemi postoje i u jezicima s bogatom fortifikacijskom terminologijom gdje međutim nastaju i mnogobrojni istraživački radovi o toj temi. Navodi kako su ili autori povijesnih izvora često koristili drugačije termine ili su pojedini termini u određenim stoljećima imali različito značenje. Ukazuje i na problem siromaštva izvornoga hrvatskog nazivlja zbog prisutnosti stranih vojnih inženjera na hrvatskome tlu. Ističe kako je najbogatija talijanska terminologija, ali i da se u XVI. stoljeću javlja njemačka terminologija, a prisutni su i turski pojmovi. Autor zaključuje kako je terminološka problematika više jezičnoga nego povijesnoga karaktera te objašnjava tipologiju i termine fortifikacijske arhitekture (Kruhek 1995b: 13–39).

Vodeći stručnjak u povijesti fortifikacijske arhitekture razdoblja kojim se bavi ovaj rad, Andrej Žmegač, u prvome poglavlju knjige *Bastioni kontinentalne Hrvatske* objašnjava koje će građevinske cjeline nazivati bastionskim utverdama. U drugome poglavlju ističe kako u literaturi ne postoji suglasje o opsegu pojma *bastion* koji ponekad označava 'svako pojačano mjesto u sklopu obrambenog pojasa'. Specifičnije ga se određuje kao 'građevinu kružna ili poligonalna tlocrta čija visina nije bila veća od susjednih bedema, a služila je smještaju topovskog oružja'. U najužem smislu pojam označava 'fortifikacijski element peterkutna tlocrta', što preporučuje i Žmegač. Autor objašnjava razliku između *rondela* i *bastiona* koji se često izjednačuju te razgraničuje bastione od srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih kula peterkutna tlocrta (Žmegač 2000: 8–12).

Nadalje u knjizi *Bastioni jadranske Hrvatske* Žmegač ponavlja teze iz knjige *Bastioni kontinentalne Hrvatske*. Navodi kako su terminološka pitanja složena te da se u knjizi, umjesto talijanskih oblika poput *cortina* i *rivellino*, koriste izvedenice iz francuskoga jezika poput *kurtina* i *ravelin*. Od učestalih pojmova iz talijanskoga jezika zadržani su pojmovi poput *mezzaluna* i *terrapieno* (Žmegač 2009: 9–17).

Konzervator i stručnjak za utvrde kontinentalne Hrvatske Drago Miletić posvetio je terminologiji poglavlje u knjizi *Plemićki gradovi kontinentalne Hrvatske*, naslovljeno »Terminološki problemi s posebnim osvrtom na upotrebu naziva plemićki grad i branič-kula«. Autor ističe kako je

stupanj istraženosti plemićkih gradova nizak, a literatura malobrojna. Navodi kako su se u posljednja dva desetljeća počeli uočavati i postupno rješavati terminološki problemi na području “utvrdnog” graditeljstva, no i dalje postoje netočnosti i nesporazumi. Aktualnost problema opimjeruje brojnim terminima koji se pogrešno upotrebljavaju (*burg, kastrum, grad, gradina, utvrda, kaštel, dvorac i dvor, tvrđava...*), a problem je naglašeniji kada se za isti objekt upotrebljavaju dva termina ili više njih. Autor objašnjava zašto se u knjizi odlučio za sintagmu *plemički grad* te opisuje prisutnost termina *grad* u izvedenicama i sintagmama poput *gradište, gradina, plemićki grad* i dr. Nedoumice i različitosti postoje i za nazive pojedinih dijelova plemićkih gradova. Autor piše o problemu tipologije i terminologije kula, ističući kvalitetno razlikovanje termina u njemačkog literaturi. Miletić kritički pristupa navodima hrvatskih istraživača. Ne slaže se s korištenjem termina *branič-kula* i njihovom tipologijom koju zastupa Zorislav Horvat (Miletić 2012: 203–210). U bilješkama se donosi detaljan pregled termina koji su koristili pojedini autori. U sljedećim poglavljima autor opisuje palase, kapele, pomoćne zgrade, bunare i vodospremnice, grabe, podzidove i obrambene zidove te kule koje dijeli na: utočišne, stambene, ulazne, stražarske i višenamjenske (*isto*: 246–327).

1. Ulazna kula. Plešćki grad Ozalj.

U uvodnome poglavlju knjige *Burgologija* arhitekt Zorislav Horvat bavi se terminom *burg* pod kojim podrazumijeva: plemićki grad, tvrđi grad, feudalni grad, itd. Navodi kako po njegovu mišljenju termin *grad* nije jednoznačan te se odlučio za *burg* koji su rabili stariji autori. Autor dijeli elemente utvrđenja na zidane (*kule, barbakani, ulazi*, itd.), drvene (*palisade, galerije, mostovi, čardaci, stubišta, pokretne zapreke*, itd.), zemljane (*jarci (grabe), nasipi, prokopi, branjeni pristupi, putovi*) i vodene (*grabe s vodom, položaji uz rijeke, more i bare*). Spominje i druge vrste fortifikacija – *utvrđena naselja, utvrđene samostane, rezidencije, arsenale, skladišta, vojne utvrde, mostove*. Zajednički su im elementi utvrđivanja, ali ih razlikuje tip utvrda, namjena, veličina i položaj koji su uvjetovali način projektiranja i povezivanja u cjelinu. Gospodarski prostor ili naselje uz burg autor naziva *podgrađem*, a *citadelu* 'burgom u naselju koji ima obrambene karakteristike te štiti naselje i kontrolira prolaze'. Autor napominje kako se burgovi grade u doba ratovanja hladnim oružjem. *Kaštelima* naziva 'utvrde građene u doba ratovanja vatrenim oružjem' (Horvat 2014: 12–14), iako navodi i kako su se usporedno s burgovima s pravilnim tlocrtima, tzv. romaničkim kaštelima, gradili i burgovi s ovalnim, kružnim tlocrtima (*isto*: 140). Termin *castrum* javlja se u izvorima krajem XII. stoljeća što se povezuje s uvođenjem sustava županija i njihova spominjanja u ispravama (*isto*: 17). Horvat u daljnjim poglavljima tipološki dijeli burgove, braništa, branič-kule (dijeli ih na: obrambene, stambeno-obrambene i ulazne) (*isto*: 114–115) te opisuje stambene objekte i druge dijelove burgova (krovišta, vrata, prozore, itd.).

Nakon analize termina prikupljenih u povijesnoumjetničkoj literaturi obrađeni su rječnici fortifikacijskih pojmova koji se nalaze na nekoliko mrežnih stranica. Zatim je slijedila usporedba podataka iz korištenih izvora. Zbog duljine diplomskoga rada izabrani su važni i učestali termini.

Termini su prikupljeni s mrežnih stranica *Nacionalna udruga za fortifikacije*⁵ i *International Fortress Council*.⁶ Na mrežnoj stranici Nacionalne udruge za fortifikacije nalazi se poveznica s pristupom višejezičnom fortifikacijskom rječniku naziva i prijevoda fortifikacijskih pojmova na hrvatskom, češkom, nizozemskom, engleskom, francuskom, njemačkom, talijanskom, litavskom,

⁵ *Nacionalna udruga za fortifikacije*, <http://nuf.hr/>. „...krovna je udruga Republike Hrvatske osnovana za proučavanje, popularizaciju i informiranje javnosti o praktičnim arhitektonskim zahvatima na obnovi utvrda koje su u našoj sredini prepoznate kao vrijedna graditeljska baština. Nacionalna udruga za fortifikacije osnovana je u Zagrebu, a na inicijativu International Fortres Council-a (IFC) iz Utrechta i upisana u Registar udruga Republike Hrvatske...“, vidi <https://nuf.hr/o-nama> [pregled 10. ožujka 2019.]

⁶ *International Fortress Council*, <http://www.internationalfortresscouncil.org/> [pregled 10. ožujka 2019.]

poljskom, portugalskom i španjolskom jeziku.⁷ Ilustrirana je inačica rječnika dostupna na mrežnoj stranici *International Fortress Council*.⁸

Na mrežnoj stranici *Stari gradovi, utvrde, dvorci i srednjovjekovna kultura*⁹ objavljena su tri teksta o terminologiji fortifikacijske arhitekture: *Terminologija* Linde Bednjanec¹⁰, *Pojmovnik arheološke baštine na Kvarneru* Ranka Starca¹¹ i *Pojmovnik utvrdnog graditeljstva s nazivljem na engleskom jeziku* Martine Matijaško¹². Posebice se ističe tekst Martine Matijaško. Autorica je popisala pojmove koji se javljaju u odabranoj stručnoj literaturi (koju i navodi) te ponegdje napominje ili predlaže upute za korištenje pojmova.

Odabrani su termini iz navedenih djela te su razvrstani u četiri skupine, tj. termine na latinskome, talijanskom, njemačkom i hrvatskom jeziku. Na taj je način nastao korpus koji je pretraživan u odabranim povijesnim i općim rječnicima hrvatskoga jezika od XVI. do XXI. stoljeća. Korišteni su rječnici klasificirani prema polaznome jeziku na rječnike s latinskim kao polaznim jezikom, rječnike s talijanskim kao polaznim jezikom, rječnike s njemačkim kao polaznim jezikom i rječnike s hrvatskim kao polaznim jezikom. Pojedini su rječnici tiskani u vrijeme nastanka, neki su ostali u rukopisu do XX. stoljeća, a neki nisu tiskani te su korišteni tekstovi u kojima je objavljen njihov sadržaj:

⁷ *Stručni rječnik*. Mrežna stranica *Nacionalna udruga za fortifikacije*, <https://nuf.hr/strucni-rjecnik> [pregled 10. ožujka 2019.]

⁸ *Multilingual Fortification Dictionary*. Mrežna stranica *International Fortress Council*, [pregled 10. ožujka 2019.], <http://www.internationalfortresscouncil.org/mfd.html> [pregledano 10. ožujka 2019.]

⁹ *Stari gradovi, utvrde, dvorci i srednjovjekovna kultura*, <https://darkoantolkovic.wordpress.com/> [pregled 10. ožujka 2019.]

¹⁰ Linda Bednjanec, »Terminologija«. Mrežna stranica *Stari gradovi, utvrde, dvorci i srednjovjekovna kultura*, <https://darkoantolkovic.wordpress.com/terminologija/> [pregled 10. ožujka 2019.]

¹¹ Ranko Starac, »Pojmovnik arheološke baštine na Kvarneru«. Mrežna stranica *Stari gradovi, utvrde, dvorci i srednjovjekovna kultura*, <https://darkoantolkovic.wordpress.com/2016/09/08/pojmovnik-arheoloske-bastine-na-kvarneru/> [pregled 10. ožujka 2019.]

¹² Martina Matijaško, »Pojmovnik utvrdnog graditeljstva s nazivljem na engleskom jeziku«. Mrežna stranica *Stari gradovi, utvrde, dvorci i srednjovjekovna kultura*, <https://darkoantolkovic.wordpress.com/2017/03/01/pojmovnik-utvrdnog-graditeljstva-s-nazivljem-na-engleskom-jeziku/> [pregled 10. ožujka 2019.]

POLAZNI JEZIK	RJEČNIK	Za tiskane rječnike godina prvoga izdanja, a za rukopisne datiranje rukopisa
latinski	Faust Vrančić: <i>Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae</i>	1595.
	Petr Loderecker: <i>Dictionarium septem diversarum linguarum, videlicet Latine, Italice, Dalmatice, Bohemice, Polonice, Germanice & Ungarice una cum cuiuslibet linguae registro sive repertorio vernaculo in quo candidus lector sui idiomatis vocabulum facile invenire poterit / singulari studio & industria collectum a Petro Lodereckero Prageno, Bohemo &c.</i>	1605.
	Pavao Ritter Vitezović: <i>Lexicon Latino-Illyricum</i>	rkp. *1700.
	Ivan Belostenec: <i>Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum onomatium aerarium</i>	1740.
	Andrija Jambrešić i Franjo Sušnik: <i>Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples & index illirico sive croatico-latinus, Typis Academicis societatis Jesu, Zagrabiae</i>	1742.
talijanski	Petar Lupis Valentiano: <i>Opera nuova che insegna a parlare la lingua schiavonesca alli grandi, alli piccoli et alle donne</i>	1527.
	Ivan Tanzlingher Zanotti: <i>Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi, italiano, illirico e latino s podnaslovom Con l'aggiunta di molti erbe semplici e termini militari</i>	rkp. *1704.
	Ardelio della Bella: <i>Dizionario italiano, latino, illirico s gramatikom Istruzioni grammaticali della lingua Illirica</i>	1728.
	Dragutin Antun Parčić: <i>Vocabolario italiano-slavo /illirico/</i>	1868.
njemački	Ivan Mažuranić i Jakov Užarević: <i>Deutsch-illirisches Wörtetbuch</i>	1842.
	Bogoslav Šulek: <i>Deutsch-kroatisches Wörtetbuch</i>	1860.
hrvatski	Bartol Kašić: <i>Hrvatsko-talijanski rječnik</i>	rkp. *1599.
	Jakov Mikalja: <i>Blago jezika slovinskoga</i>	1649.
	Juraj Habdelić: <i>Dictionar ili Réchi Szlovenszke zvexega ukup zebrane i red postaulylene...na pomoch napredka u diachkom navuku skolneh mladenczeu horvatszkoga i szlovenszkoga naroda</i>	1670.
	Ivan Belostenec: <i>Gazofilacij</i>	1740.
	Joso Voltić: <i>Ricsoslovník (Vocabolario-Wörterbuch) illiriskoga, italianskoga i nimacskoga jezika s' jednom pridpostavljenom gramatikom illi pismenstvom</i>	1803.
	Joakim Stulli: <i>Rjecsoslòxje u komu donosuse upotrebljenja, urednia, mucsnia istieh jezika krasnoslovja nacsini, izgovaranja i prorjecsja</i>	1806.
	Dragutin Antun Parčić: <i>Rječnik ilirsko-talijanski polag najnovijih izvorah</i>	1858.
	Bogoslav Šulek: <i>Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja osobito za srednja učilišta</i>	1874. – 1875.
	<i>Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika</i>	1880. – 1976.
	Vladimir Anić: <i>Rječnik hrvatskoga jezika</i>	1991.
	<i>Rječnik hrvatskoga jezika</i>	2000.
	<i>Školski rječnik hrvatskoga jezika</i>	2012.
	<i>Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika</i>	2015.

4. Umijeće ratovanja – prevaga vatrenoga oružja i novih tipova fortifikacija

Euroljanima je barutni prah poznat od XIII. stoljeća, a poznavali su ga i Kinezi i Arapi (Kljajić 2003: 64). Vatreno su oružje u Europi prvi počeli upotrebljavati pripadnici lokalnoga entiteta, a ne vojske vladara. Vatreno je oružje korišteno pri opsadi Metza 1324. godine, u arsenalu u Firenci 1326. godine te pri opsadi Cividalea 1331. godine, a prema nekim je izvorima korišteno i pri obrani Forlia 1284. godine i u arsenalu u Ghentu 1313. godine (DeVries 1998: 130), dok se prvi opsadni top spominje pri opsadi Brescie 1311. godine (Kruhek 1995b: 16).

Vatreno se oružje, posebno vatreno topničko oružje, sporo pojavljivalo na bojištima. Cijena topova bila je vrlo visoka kao i njihov prijenos kolima koja su vukli volovi ili konji. Razlog sporome pucnju (jedno zrno na sat) (*isto*: 16) i teškome pogotku topa u metu bio je trzaj unatrag, ali i razlika između promjera taneta i promjera cijevi. Brzo se širila uporaba vatrenoga oružja manjega kalibra, kojime se lakše rukovalo i čija je cijena proizvodnje bila niža. Izum okidača omogućio je konjaniku da uvijek ima napunjeno oružje. Izvorna je funkcija vatrenoga oružja bila uznemiravati i dezorganizirati protivnika prije bitke (Howard 2002 [1976]: 38–42), stoga su topovi služili kao pomoćna sredstva uz bacačke sprave i opsadnu tehniku. Od XVI. stoljeća topovi dobivaju bolje lafete i željezne kugle te postaju pokretljiviji što je rezultiralo većom brzinom ispaljivanja i razornijom snagom (Kljajić 2003: 65.). Moć vatrenoga oružja pretvorila se od pomoćne uloge u glavni i odlučujući čimbenik pobjede (Howard 2002 [1976]: 41). Promjene nastale pojavom vatrenoga oružja u Hrvatskoj dolaze s turskim ratovima. Turska je vojska bila dobro naoružana vatrenim oružjem te je bila spremna na dugotrajne opsade. Milan Kruhek navodi nedostatke dotad izgrađenih fortifikacija u Hrvatskoj: strateški loš položaj, nedovoljna površina branjena prostora, nedovoljna obrambena snaga (Kruhek 1995b: 14–15) što je olakšalo i ubrzalo turska osvajanja.

Revolucija načina ratovanja smješta se u razdoblje između 1560. i 1660. godine.¹³ Četiri su temeljna elementa nove vojne teorije: taktika, strategija, veličina vojske i opći učinak na društvo. Veća je vojska omogućavala provedbu ambicioznijih strategija. Neizostavan je i razvoj vojne edukacije i vojnih akademija te mnogobrojne literature o teoriji ratovanja (Parker 1976: 196–197). Novi tip fortifikacija djelo je renesansnoga graditeljstva i nove ratne strategije. Krajem

¹³ Geoffrey Parker pisao je u „The "Military Revolution," 1560-1660 – a Myth?“ o profesoru Michaelu Robertsu i njegovoj ideji vojne revolucije između 1560. i 1660. godine.

XV. stoljeća nova se teorijska rješenja i graditeljski oblici, ali i terminologija (*isto*: 198), šire iz Italije u srednju i zapadnu Europu (Kruhek 1995b: 15). Nove su fortifikacije naoružane svim vrstama oružja. Lake topove postavljalo se u kazamate, a teške na bastionske i bedemske terase. Najranije utvrde u kojima su bastioni, fortifikacijski elementi peterokutna tlocrta, korišteni na ispravan način jesu Civita Castellana (1495.), Nettuno (1501.), San Sepolcro (1502.) i Arezzo (1503.), dok je prvi primjer utvrđivanja grada bastionskim sustavom Firenzuola (1495.) (Žmegač 2000: 14). Europske su velesile krajem XVI. i početkom XVII. stoljeća počele propisivati tehničke norme i osnivati vlastite ljevaonice i arsenale. Razlog tomu bila je potreba za uklanjanjem velikoga broja različitih tipova i neujednačenost značajki istoga tipa artiljerijskoga oružja što je otežavalo opskrbu, organizaciju, obuku i korištenje. Broj vojnika znatno je rastao pa su se trebala pronaći nova obrambena rješenja. Način gradnje i oblici utvrđivanja postajali su sve ovisniji o razvoju oružja i taktici napadača (Kljajić 1976: 195–214). Vojska je postala sve brojnija i skuplja. Nove fortifikacije postaju strogo određena funkcionalna cjelina čija su temeljna pravila gradnje ovisila o znanstvenim disciplinama (matematika, geometrija, fizika, balistika, ratna strategija i taktika vođenja obrane i napada u ratu) koje su bile u službi fortifikacijskoga graditeljstva (Kruhek 1995b: 16–18). Magazinski sustav opskrbe vezivao je vojsku za određene strateške točke. Smatralo se moralno nedopustivim iznenadno napasti protivnika. Ratovi su se vodili u proljeće, ljeto ili početkom jeseni. U XVIII. stoljeću težilo se normiranju topničkih oružja na nekoliko promjera te smanjenju težine i pokretljivosti na jednoj i jačini paljbe na drugoj strani (Kljajić 2003: 66).

Temeljni je element novih fortifikacija i fortifikacijskih sustava – bastion – građevina peterokutna tlocrtna oblika. Bastioni su bili dominirajući fortifikacijski oblici od XVI. stoljeća. Načelima njihova oblikovanja odlikuju se i druge građevine obrambenih sklopova. Stoga Andrej Žmegač razdoblje od početka XVI. do kraja XVIII. stoljeća naziva bastionskom erom (Žmegač 2009: 11). Bastioni su peterokutni tlocrt dobili kao rezultat rješavanja tzv. mrtvog kuta, nebranjena prostora utvrde, naročito prostora oko zaobljenih, kružnih kula – rondela. Bastion puni smisao dobiva u sklopu bastionskoga sustava, tj. utvrde s više bastiona. Temeljno je načelo bastionskoga graditeljstva uzajamna obrana, tj. nadzor prostora pred bastionom sa susjednoga bastiona. Visina bastiona u pravilu nije veća od kurtina, a zide je uglavnom izvedeno sa skošenjem (*isto*: 15).

U literaturi se razlikuje nekoliko škola novovjekovne fortifikacijske arhitekture pa prema tome i nekoliko sustava fortifikacijske arhitekture. Andrej Žmegač upotrebljava izraz talijanska i

nizozemska *tradicija*, a spominje i Vaubanov sustav gradnje (Žmegač 2000: 14–15, 43–44). Josip Kljajić opisuje vojno-graditeljske ili fortifikacijske škole od XV. do XVII. stoljeća (starotalijanska, novotalijanska, njemačka, staronizozemska, francuska) i od XVII. do XIX. stoljeća (novonizozemska, francuska (Vauban), njemačka) (Kljajić 2003: 67–76). U rječniku Nacionalne udruge za fortifikacije kao osnovni oblici utvrđenja bastionima navode se i stari talijanski sistem, novi talijanski sistem, stari nizozemski sistem, razvijeni nizozemski sistem, Vaubanov sistem i novi nizozemski sistem. Pod bastionskim sistemima, osim tenalje i poligonalnoga sistema, javljaju se i stari talijanski sistem, novi talijanski sistem, prvi Vaubanov sistem, drugi Vaubanov sistem, treći Vaubanov sistem, stari nizozemski (holandski) sistem, novi nizozemski (holandski) sistem (Coehoorn). U nastavku slijedi opis fortifikacijskih škola prema Josipu Kljajiću.

U prvoj polovici XVI. stoljeća javljaju se dva tlocrtna fortifikacijska oblika: pravokutni oblik s četiri bastiona na krajevima (Nettuno, Aquila, Siena) i poligonalni oblik s pet ili više bastiona. Fortifikacije su u profilu bile snižene skoro do razine zemlje, a kurtine su produljene. U ravnici se gradilo zemljom, palisadama, drvenim pleterom i oblagalo opekama koje je dulje odolijevala topničkim udarima. Na opekama ozidane bastione smještalo se topništvo, a na kurtine naoružano pješništvo s arkebuzama, mušketama i puškama. Neki od arhitekata koji su projektirali fortifikacije u tradiciji starotalijanske škole jesu Giuliano da Sangallo, Francesco di Giorgio Martini, Baldassare Peruzzi, Sebastiano Serlio i drugi. Francesco di Giorgio Martini uveo je oko 1500. godine izraz *bastionski front* čija je sustavna primjena pripisana Micheleu Sanmicheliju. U drugoj polovici XVI. stoljeća novotalijanska škola poboljšala prijašnji sustav kombinirajući više bastionskih fronti, pojačanih unutarnjim i vanjskim dodacima. Otklonjeni su mrtvi kutovi gradnjom kavalira, bastioni su međusobno približeni kraćenjem kurtina te su uvećani i osnaženi kako bi otvarali vatru u svim pravcima. Ispred kurtina građeni su revelini, a cijeli je fortifikacijski sustav štitiло duboko grabište, glasila i skriveni ophod. Međutim nije riješen problem nedostatka prostora za artiljeriju kojom bi se štitiли najugroženiji dijelovi. Kamenom se gradila arhitektonska masa u podnožju fortifikacije, a u gornjem se dijelu oblikovala zemljom i palisadama (*isto*: 68–70).

Staronizozemska fortifikacijska škola prvo je preuzela elemente talijanskih modela koje je prilagodila vlastitoj klimi i nižoj nadmorskoj visini terena. Zemlja je služila kao glavni građevinski materijal što je uzrokovalo blažu kosinu bedema. Tvrđave su bile slabije te je podizan dvostruki pojas, tj. unutarnji i vanjski fortifikacijski dijelovi okruživani grabištem

(uglavnom ispunjenim vodom) i skrivenim ophodom. Glasija je dodatno pojačana pješačkim položajima, a plitka neozidana grabišta branjena su iz zaštitnih pješačkih bedema fosebreja. Ispred bastiona su građeni prsobrani u obliku polumjeseca (*Halbmonde*), a ispred kurtina zaštitni revelini. Staronizozemski sustav prihvaćen je i u drugim zemljama sa sličnom konfiguracijom terena (*isto*: 71). Najpoznatiji je predstavnik novonizozemske fortifikacijske škole Menno van Coehoorn. Gradio je vrlo prostrane i niske tvrđave. Od staronizozemske škole preuzeta je koncepcija dvostrukoga pojasa, a od talijanske škole uvučeni bastionski bokovi s uškama. Objekti u fortifikacijskom sustavu nisu bili izloženi neprijatelju, a vanjski su dodaci konstruirani tako da gubitak jednih nije uvjetovao gubitak drugih. Težište obrane preneseno je na zaklonjeni ophod i grabišta što je onemogućilo neprijateljima uvid u aktivnosti posade tvrđave, dok je posada imala kontrolu nad čitavim prostorom te mogućnost učinkovitog otvaranja vatre po predterenu (*isto*: 72–73).

Njemačku fortifikacijsku školu do XVII. stoljeća obilježili su sustavi obrane Albrechta Dürera koji je od rondela načinio nezavisne obrambene elemente raspoređene na određenim razmacima oko tvrđave. Dürer je prvi tehnički riješio konstruktivne probleme kazamata i ventilacije u njima. Predlagao je gradnju kaponira koji bi bili smješteni pri dnu grabišta, što je iskorišteno tek u kasnijim fortifikacijskim sustavima. U Njemačkoj su uočeni nedostaci starotalijanskoga fortifikacijskog sustava s malim bastionima i dugim kurtinama. Prvi njemački graditelj koji se oslobodio talijanskoga utjecaja bio je Daniel Speckle, autor rasprave *Architectura von Vestungen*. Zastupao je gradnju velikih bastiona te kavalira na svakome bastionu i kurtini. Dok se neprijatelj ne bi približio podnožju glasijske, nijedan dio bedema nije se izlagao ni pogledu ni neposrednoj topničkoj vatri. Speckleova su rješenja iskorištena u kasnijim fortifikacijskim sustavima (*isto*: 70–71). Njemačka fortifikacijska škola je, osim Speckla, bila protiv gradnje bastionskih utvrda. Od sredine XVII. stoljeća javljaju se tenaljni i poligonalni graditeljski koncepti za koje su se krajem XVII. i tijekom XVIII. stoljeća zalagali inženjeri. Zalagali su se i za poboljšanje sustava unutarnje obrane. Glavni se fortifikacijski dio u tenaljnome i poligonalnome sustavu sastojao od niza kazamata u kojima su smještene topovske baterije. Tenalje su branile prostor ispred utvrde, a štice su s njezinih bočnih bedema. U poligonalnome je sustavu glavni fortifikacijski dio branjen zemljanim bedemima s eskarpom i kontraeskarpom, kaponirima u sredini grabišta ispunjenog vodom te posadom smještenom u vojarnama iza bedema. Kazamate se od izravnoga napada štitilo pomoću kontragardi i drugih vanjskih fortifikacijskih elemenata. Ti su oblici fortifikacijskoga sustava iziskivali velike materijalne troškove (*isto*: 76).

Jedan od prvih modernih teoretičara utvrđivanja i tvorca francuske graditeljske škole bio je Jean Errard de Bar-le-Duc, koji je definirao način zaštite fortifikacije, uskladio i normalizirao debljinu bedema te maskirao bokove bastiona odgovarajućim rasporedom kurtina. Antoine de Ville i Blaise-François Pagan ostvarili su, uz Sébastien Le Prestre de Vaubana, najznačajnije rezultate na području francuske fortifikacijske arhitekture. Pagan se protivio izgradnji vanjskih fortifikacija u obliku roga ili krune. Prednost je davao tenalnim i zvjezdastim fortifikacijskim sustavima u kojima je obrana raspoređena po dubini (*isto*: 72). Vauban je uzdigao francusku školu na prvo mjesto u Europi. Slavan je po otkriću rikošetne vatre i paralele te kao vodeći francuski graditelj tvrđava. Francuski su vojni inženjeri izdvojili određena teorijska pravila poznata kao tri Vaubanova tvrđavska sustava. Prvi Vaubanov sustav usklađivao je vanjske, pomoćne zupčaste obrambene crte i unutarnje bedemske, bastionske crte između kojih su bili raspoređeni ostali fortifikacijske elementi pri čemu je smanjena važnost bastiona. Drugi je Vaubanov sustav konstruiran u slučaju napada rikošetnom vatrom. U funkciju obrane snažnije su uključene kurtine na koje je postavljeno mnoštvo topova. Od 1668. uvedeno je još jedno vanjsko grabište. Treći Vaubanov sustav preinaka je drugoga sustava. Revelinu je dodan redvi, a na eskarpe bastiona, kliješta i revelina zasađene su živice kako bi se spriječilo klizanje i osipanje zemlje. Louis de Cormontaigne otklonio je nedostatke Vaubanovih sustava: revelini su uvećani i istaknuti prema polju čime su napadači izloženi jačoj vatri sa susjednih bastiona, tvrđavski frontovi građeni su duboko prema polju, povećani su bastioni na kojima su izgrađeni kazamatirani kavaliri. U Meziéresu je utemeljena inženjerska škola 1750. godine. Istaknuti su prestavnici Châtillon i Duvigneau koji su otklonili nedostatke Cormontaigneova sustava. Vraćeno je Specklovo pravilo kojim su bokovi obrambenih bedema bili okomiti na obrambene crte. Ispred skrivenog ophoda postavljeni su fortifikacijski elementi, osobito linete. Značajan je i Marc-René Montalembert koji je kritizirao nedostatke bastionskog sustava. Njegov je najveći uspjeh metoda odvojenih forova, razdvojenih fortifikacija povezanih u jedinstvenu obrambenu cjelinu. Velika je tvrđava okružena na strateškim mjestima pojasom malih forova koji su se međusobno štitili i nadopunjavali vatrom (*isto*: 73–75).

Završetak povijesti bastionskih fortifikacijskih sustava je u XIX. stoljeću. Kao i u XV. stoljeću razvoj oružja utjecao je na oblikovanje novog složenijeg tipa fortifikacija snažnoga ziđa korištenim na više malih razdvojenih utvrda (Žmegač 2000: 15).

5. Fortifikacijska arhitektura u pisanim izvorima

Knjige su bile sastavni dio renesansne svakodnevice. Njihova je pojava označila revoluciju u kolanju vizualnoga materijala (Gudelj – Ruso 2013: 1). U razdoblju ranoga novog vijeka¹⁴ vladalo je posebno zanimanje za umijeće ratovanja, čitala su se djela iz vojne strategije i balistike te ona koja se bave arhitekturom utvrda (Gudelj – Botica 2012: 13). Vitruvije i arhitekti-teoretičari XV. stoljeća smatrali su gradnju fortifikacija i vojnih sprava jednom od vještina kojima svaki arhitekt mora vladati. Osim arhitekata, fortifikacije su morali poznavati i vojnici. U XVI. stoljeću dolazi do procvata traktata o fortifikacijama čemu je prethodilo usavršavanje tiskarske tehnologije i promjena načina ratovanja zahvaljujući usavršavanju vatrenoga oružja. Nastaje tzv. vojna znanost (*scientia rei militaris*) (isto: 17).

Jedini je poznati antički spis o umijeću građenja na kojemu se temelji teorija vojne i civilne arhitekture od renesanse do XX. stoljeća (isto: 47) – Vitruvijevih *Deset knjiga o arhitekturi*.¹⁵ Oslanjanje fortifikacijske arhitekture na tradiciju očituje se u strogom poštivanju vitruvijanskoga načina prikazivanja arhitekture. Donosi se *Iconographia* ili tlocrt, *Ortographia* ili presjek i *Scenographia* ili crtež u perspektivi (isto: 19). Vitruvije navodi kako se arhitektura sastoji od reda, rasporeda, euritmije, simetrije, prikladnosti i razdiobe (Vitruvius Pollio 1999: 15) te ju dijeli na graditeljstvo, gnomoniku (izrada satova) i strojarstvo. Graditeljstvo dijeli u dva dijela: podizanje gradskih zidina i javnih građevina na javnim mjestima te zidanje privatnih kuća. Javne građevine dijeli na: građevine za obranu, građevine za religijske svrhe, građevine za udobnost. Građevine za obranu su zidine, kule i vrata (isto: 17), a grade se kako bi se mogle odbijati neprijateljske navale. Prilikom gradnje gradskih zidina treba se držati nekoliko načela. Prvo je izbor “vrlo zdrava mjesta”. Pod time se podrazumijeva mjesto na visini, neizloženo magli ni mrazu, otvoreno prema nebeskim stranama koje nisu ni vruće ni hladne te udaljenost od močvare. Mjesta koja se nalaze u blizini močvara te ona koja su izložena magli nezdrava su za stanovništvo. Prema Vitruviju grad ne može biti zdrav ako su zidine izgrađene uz more i okrenute prema jugu ili zapadu zbog promjena vrućine i hladnoće što uzrokuje oboljenja (isto: 18). Zaključuje kako se pri traženju mjesta za podizanje gradova treba odabrati klimatski što umjereniji krajevi (isto: 19). Kopanje zidina i kula započinje nakon što se izabere zdrav i plodan kraj za prehranu građana, sagrađe ceste te osiguraju sigurni i protočni prilazi u grad. Kopanje

¹⁴ Više o „ranome novom vijeku“ i problemima periodizacije usp. Völker-Rasor, Anette (ur.). 2016. *Rani novi vijek*. Prevele Milka Prijić Car, Vlasta Švoger. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, str. 15–16.

¹⁵ Za potrebe ovoga rada korišteno je hrvatsko izdanje iz 1999. godine. Djelo su preveli Matija Lopac i Vladimir Bedenko.

započinje od tvrdoga sloja, ako se može pronaći. Kopa se onoliko duboko koliko je potrebno prema veličini građevine. Širina opkopa mora biti veća od širine planiranih zidova. Zidovi moraju biti što čvršći. Kule na vanjskoj strani zidina moraju biti izrazito bočno istaknute kako bi se neprijatelja napalo s bočnih strana ako se približi zidinama. Pritom je važno da prilaz zidinama nije jednostavan (*isto*: 20). Stoga je zidine potrebno graditi na strmini, a put do vrata treba voditi na lijevu stranu. Na taj je način neprijatelju, kada se približi, desna strana nezaštićena. Napominje se kako gradovi moraju biti kružnoga plana, a ne četverokutnog, ni s izbočenim uglovima. Na taj se način neprijatelj može vidjeti s više strana. Vitruvije ističe kako ugao otežava obranu te stvara štit neprijateljima, a ne građanima. Debljina zida mora biti onolika koliko je potrebno za mimoilazak dvojice naoružanih vojnika. Razmak kula mora biti jednak dometu strijele kako bi se, u slučaju osvajanja kule, moglo bočno napasti i udaljiti od drugih kula. Kule kvadratnoga tlocrta lako se ruše napadom uglova te je potrebno graditi kule kružnoga ili poligonalnog tlocrta. Napad na kule kružnoga tlocrta usmjeren je na njihovo središte što rezultira otežanim rušenjem. Zidine i kule mnogo su sigurnije ukoliko su vezane nasipima. No nasipe nije potrebno svugdje podizati, nego samo na mjestima gdje se s vanjske strane zida na povišenome mjestu nalazi ravan prilaz s kojega bi se zid mogao osvojiti. Na takvim je mjestima potrebno iskopati što šire i što dublje jarke, podići temeljni zid s unutarnje strane u koritu jarka te ga izgraditi u debljini kojom može držati zemlju nasipa. S unutarnje strane temelja treba podići drugi temeljni zid i to od vanjskoga zida prema unutarnjem. Materijal za izgradnju zida nije moguće unaprijed odrediti. Preporučuje se korištenje klesanoga, bazaltnoga ili lomljenoga kamena te pečenih ili osušenih opeka ako se nalaze u blizini gradilišta (*isto*: 21). U petoj knjizi u devetom poglavlju Vitruvije ističe osnovne probleme prilikom opsade. Naime gradska šetališta ujedno služe kao gradska skladišta. Sol i žito lako se dopremaju prije opsade, a voda se prikuplja iz iskopanih zdenaca i s krovova. Međutim drvo je teško dopremiti zbog brzoga trošenja i sporoga prikupljanja. Stoga se u slučaju opsade otvaraju gradska šetališta iz kojih se drvo siječe i prikuplja (*isto*: 115). Pišući o pravilnome dovođenju vode u grad te o vodovodima, zdencima i cisternama, Vitruvije rezervoare vode odnosno bazene s vodom naziva *castellum* (*isto*: 168–169). U desetoj knjizi piše o napravama, strojevima i aparatima. Od desetog do šesnaestog poglavlja detaljno opisuje izradu oružja i njihove dimenzije. Poglavlja su naslovljena: „O uređaju škorpiona i katapulta“, „O uređaju balista“, „Napinjanje katapulta i balista“, „Oružje za navalu“, „O kornjači“, „O nekim naročitim oblicima kornjača“ i „O napravama za obranu“ (*isto*: 207–220).

U Italiji su prvi proučavatelji vojnih tekstova u kasnome srednjem vijeku bili pripadnici klera, inspirirani djelima rimskih autora. Najčitaniji autor nakon Julija Cezara bio je rimski pisac Flavije Vegecije Renato, čiji su tekstovi bili uzor Egidiu Colonna prilikom pisanja *De regimine principum* krajem XIII. stoljeća. Horst de la Croix ističe kako autori XIV. stoljeća ne pišu o uporabi vatrenoga oružja koje se u njihovo doba počelo koristiti u Europi. Prva je o značaju vatrenog oružja pisala Christina da Pizzano u djelu *Les faicts d'armes et de chevalerie* (oko 1410.) koje je, nakon Vegecijeva, bilo priznato kao najbolje djelo vojne tematike. Autorica upozorava da dotadašnje fortifikacije ne mogu pružiti odgovarajuću obranu protiv novoga tipa oružja (De la Croix 1963: 32–34).

Leon Battista Alberti autor je *De re aedificatoria* (oko 1452.), jednoga od najpoznatijih traktata o arhitekturi. Zanimljivo je da Alberti u svojem djelu ne upozorava na snagu vatrenoga oružja ni na njegove moguće posljedice u ratovanju i fortificiranju. Razvoj fortifikacijske arhitekture posljednjih desetljeća XV. stoljeća utjecao je na sve veći broj tekstova o novome načinu ratovanja. Leonardo da Vinci u *Codice Atlantico* donosi niz crteža nove vrste oružja i fortifikacija. I Guliano da Sangallo u *Taccuino Senese* bilježi niz crteža u kojima eksperimentira s novim fortifikacijskim elementima. Francesco di Giorgio Martini autor je djela *Traktat o vojnoj i civilnoj arhitekturi* nastalog u zadnjem desetljeću XV. stoljeća. Autor izvješćuje o razvoju nove fortifikacijske arhitekture, ali i donosi niz novih mogućih rješenja (*isto*: 34–37). Upozorava na nužnost povezivanja svih dijelova utvrde koji sudjeluju u obrani u jedinstvenu platformu (Deanović 2001 [1979–1980]: 69). Izjavom da snaga utvrde ovisi o vrsnoći njezina projekta, a ne o debljini zidova utjecao je na novi način promišljanja o fortifikacijskoj arhitekturi i obrani od vatrenoga oružja (De la Croix 1963: 37).

Jedan od prvih Talijana koji je pisao o korištenju zemlje pri gradnji fortifikacija jest Giovan (Giovanni) Battista della Valle di Venafrò u djelu *Vallo libro continente appertinentie à capitani*¹⁶ (1521.). Niccolò Machiavelli autor je jednoga od najznačajnijih djela o ratovanju i fortifikacijskoj arhitekturi *Dell'arte della guerra libri VII*. Prema Machiavelliju najveću ulogu u ratu ima dobro uvježbana vojska. Važan je i tekst dvojice arhitekata i vojnih inženjera Antonia da Sangalla Mlađeg i Michelea Sanmichelia *Relazione sulle rocche di Romagna Pontifica* u kojemu izvješćuju o stanju fortifikacija Papinske Države. Godine 1537. objavljen je prvi traktat o balistici *Nuova scientia* Nicolóa Tartaglie (*isto*: 38–39).

¹⁶ Pronađeno je nekoliko inačica naslova.

Od polovice XVI. stoljeća dolazi do specijalizacije traktata o fortifikacijskoj arhitekturi za što se najviše zalagao Giovan Battista Bellucci, autor djela *Nuova invenzione di fabricare fortezze di varie forme* (objavljeno postumno 1598.) i *Trattato delle fortificazioni di terra* (neobjavljeno). Nove ideje apstraktnoga geometrijskog projektiranja fortifikacija iznosi nekolicina autora od kojih je prvi Giacomo Lanteri u *Due dialoghi...del modo di disegnare le piante delle fortezze secondo Euclide* (1557.). Jedan od najznačajnih traktata o fortifikacijskoj arhitekturi je *Della architettura militare* (objavljeno postumno 1599.) Francesca de Marchia. De Marchieva konstrukcijska rješenja, posebice projekti vanjskoga obrambenog pojasa, utjecala su na iduće generacije vojnih inženjera. Dvojac Giulio Savorgnano i njegov asistent Bonaiuto Lorini koautori su projekta Palmanove. Savorgnanove su ideje utjecale na Lorinija koji je 1597. godine objavio traktat *Delle fortificatione libri V*. Krajem stoljeća knjige o artiljeriji i fortifikacijskoj arhitekturi objavio je i Gabriello Busca. Iz XVII. stoljeća značajna su djela *Idea dell' architettura universale* (1615.) Vincenza Scamozzia. *La fortificazione, guardia, difesa et espugnazione delle fortezze* (1623.) Francesca Tensinia i *Difesa et offesa delle piazze* (1630.) Pietra Paola Floriania (isto: 40–44).

Daniel Specklin (Speckle), glavni graditelj Strasbourga od 1577. godine, autor je traktata *Architectura von Vestungen* (1589.). Specklinov je traktat jedan od najvažnijih u arhitekturi srednjoeuropskog prostora. Autor naglašava praktično iskustvo, a ne samo teorijska znanja. Razdvaja talijansku arhitektonsku tradiciju koja se oslanja na teoriju i sjevernjačku arhitektonsku teoriju utemeljenu na praksi (Gudelj – Botica 2012: 23–22). Jean Errard de Bar-le-Duc autor je nekoliko djela o fortifikacijskoj arhitekturi. Inspirirao se talijanskim iskustvima fortificiranja i prvi je u Francuskoj uveo princip bastionskih utvrda u teoriji i praksi (isto: 29). Projektant pulske utvrde Antoine de Ville bio je ujedno i teoretičar fortifikacijske arhitekture. Najpoznatije mu je djelo *Les fortifications du chevalier Antoine De Ville, contenant la manière de fortifier toute sorte de places tant regulierement, qu'irregulierement...* (1628.) (Žmegač 2009: 74). Adam Freytag (Freitag), poljski inženjer, autor je traktata *L'architecture militaire, ou la fortification nouvelle* (1635.). Freytag je bio inspiriran De Marchievim traktatom. Poboljšao je tlocrte dodavši im trigonometrijske proračune. (Gudelj – Botica 2012: 24–25) *Architectura militaris moderna* (1647.) traktat je Matthiasa Dögena. Naglasak je na matematičkoj osnovi arhitekture i projektiranja (isto: 25–27). Menno van Coehorn, nizozemski vojni inženjer, autor je traktata *Nieuwe Vestingsbouw* (1685.) (Kljajić 2003: 72).

Hrvatsko plemstvo bavilo se vojnom arhitekturom prije svega iz potrebe obrane, a ne isključivo zbog teorijskih znanja i divljenja spomenicima (Gudelj – Botica 2012: 13). Zbirka knjiga koje su pripadale hrvatskome banu Nikoli VII. i njegovu sinu Adamu Zrinskome jedan je od rijetkih primjera sačuvane ranonovovjekovne privatne knjižnice s prostora današnje Hrvatske (*isto*: 9). Nikola Zrinski posjedovao je traktate o fortifikacijskoj arhitekturi na talijanskome, njemačkom, nizozemskom i francuskom jeziku (potonje u talijanskome i njemačkom prijevodu) (*isto*: 17).

6. Protuturski ratovi i novi tipovi fortifikacija u hrvatskim povijesnim zemljama od XVI. do kraja XVIII. stoljeća

6.1. Hrvatske povijesne zemlje pod mletačkom vlašću

Od X. stoljeća Mletačka je Republika u više navrata osvajala i gubila posjede na istočnojadranskoj obali. U drugoj polovici XIII. stoljeća preuzela je vlast nad Umagom, Novigradom, Porečom, Motovunom i Rovinjem, a početkom XV. stoljeća i nad Labinom i Buzetom. Zadarskim mirom 1358. godine Republika je bila prisiljena predati dalmatinske posjede ugarsko-hrvatskoj državi čime je trajno izgubila suverenitet nad Dubrovnikom. Međutim već 1409. godine kupila je pravo na Dalmaciju. Do 1420. godine gradovi su, nakon većih i manjih otpora, priznali mletačku vlast. Sredinom XV. stoljeća Republika je stekla Poljica, Omiš i prostor do Neretve (Žmegač 2009: 21). Ivan VII. Frankapan predao je otok Krk 1480. godine.

Između XV. i XVIII. stoljeća Republika je vodila mnogobrojne ratove s Osmanskim Carstvom. U ratu koji je trajao od 1499. do 1501. godine Turci osvajaju Makarsku i obalno područje između Omiša i Neretve. Osvajaju i dio zadarskoga zaleđa i Klis, posljednje uporište Ferdinanda I. Habsburga (Budak i dr. 2003: 47), u ratu između 1537. i 1540. godine te izbijaju na more zapadno od Trogira. U tijeku Ciparskoga rata (1570. – 1573.) kršćanska je vojska ostvarila veliku pobjedu 1571. godine u bitci kod Lepanta. Međutim primirjem 1573. godine Republika je izgubila Cipar. U Kandijaskome su ratu (1645. – 1669.) Mlečani izgubili Kretu, ali su u Dalmaciji oslobođeni Novigrad, Obrovac, Skradin, Solin i utvrda Kamen kod Splita. Klis je zauzet 1648. godine. Poljica i makarsko priobalje također prelaze pod mletačku vlast. Nakon poraza Turaka pod Bečom 1683. godine Mlečani se pridružuju Svetoj ligi u tzv. Velikom turskom ratu. Započinje Morejski rat (1684. – 1699.) tijekom kojega su u Dalmaciji osvojeni Knin, Sinj i Vrgorac te područje ušća Neretve s Gabelom i Čitlukom. Rat je završen mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. godine. Posljednji mletačko-turski rat vođen je od 1714. do 1719. godine kada su Mlečani stekli Imotski i područja u dalmatinskome zaleđu sjeverno od Knina i Sinja. Rat je okončan Požarevačkim mirom 1718. godine (Žmegač 2009: 22–23). Napoleonova su osvajanja dovela do kraja Mletačke Republike. U svibnju 1797. godine, svjestan neizbježnog poraza od francuske vojske, abdicirao je posljednji dužd Ludovico Manin te Mletačka Republika prestaje postojati (Howard 2002 [1980]: 261).

U Zadru Michele Sanmicheli, glavni inženjer Republike od 1535. godine, 1537. godine projektira tri bastiona: južni bastion uz Citadelu, Ponton i bastion Sv. Marcele. Autor koncepcije bio je Francesco Maria della Rovere, vojvoda od Urbina, zapovjednik mletačke vojske koji je bio promicatelj novoga bastionskog načina gradnje. U Zadru je boravio i Micheleov nećak Giangiolamo Sanmicheli (Žmegač 2009: 34–39).¹⁷ Do XVIII. stoljeća na bastionskome sustavu Zadra radilo je mnogo inženjera. Izgrađeni su bastioni Sv. Frane i Sv. Jurja, obzidani su bastioni na lučkoj strani Sv. Rok (Krševan) i Sv. Dimitrije, gradi se jugoistočna utvrda Forte, snizuju se zidovi kaštela na sjevernom uglu grada i oko njih se podiže bastion, gradi se revelin, dvije vedute i predbedem na lučkoj strani (*isto*: 189–190).

Četrdesetih godine XVI. stoljeća gradi se tvrđava Sv. Nikole kod Šibenika, projekt Giangiolama Sanmichelia (*isto*: 48–49). Prva bastionska utvrda u gradu Šibeniku podignuta je na uzvisini Sv. Ivana. Gradi se i utvrda Barone i utvrda na Crnici (*isto*: 181–184). U Puli 1629. godine započinju pripreme za podizanje dviju utvrda, na uzvisini uz luku i na otoku Sv. Andrije. Model za utvrdnu nad lukom načinio je 1629. Antoine de Ville te su radovi započeli iduće godine. Zidovi utvrde smješteni su na živoj stijeni. Za gradnju je korištena građa ruševine rimskog kazališta (*isto*: 175–176). U Splitu su 1648. godine podignuti novi bedemi. Pedesetih je godina podignuta zvjezdasta utvrda na Marjanu i utvrda poluotoka Bačvice. Započinje utvrđivanje oko grada, izvedena su tri revelina pred kopnenim stranicama grada, gradi se petobastionska utvrda Gripe, bastion Bernardo, bastion Corner, istočni bastion Contarini, zapadni i jugozapadni bastion i sjeverozapadni bastion Priuli (*isto*: 178–180).

U Istri se javljaju pojedinačni primjeri korištenja bastionskih elemenata. U Labinu i Buzetu pojavljuju se fortifikacijski sustavi i pravi bastioni. Plomin, Draguč, Hum, Roč i Novigrad sadrže peterokutne građevine manjih dimenzija ili građevine koje nalikuju platformama za topove (*isto*: 155–158). U Dalmaciji je mletačka vlast nakon protjerivanja Turaka obnovila fortifikacije Drniša, Klisa, Knina, samostanskog sklopa Sv. Nikole nad Komižom, Omiša (Starigrad i gradske utvrde), Opuzena, Sinja (utvrda Kamičak) i Trogira.¹⁸

¹⁷ Više o radu dvojice Sanmichelia u Dalmaciji vidi u: Deanović, Ana. 2001. [1968.] Prilog Sanmichelijā utvrđivanju Dalmacije. U: Žmegač, Andrej (ur.) 2001. *Utvrde i perivoji, Studije i monografije Instituta za povijest umjetnosti, knj. 21: Izabrana djela Ane Deanović II.* Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, str. 23–37.; Deanović, Ana. 2001. [1991.] Utrđena Dalmacija: shvaćanje Michelea i Giana Girolama Sanmichelija. U: Žmegač, Andrej (ur.) 2001. *Utvrde i perivoji, Studije i monografije Instituta za povijest umjetnosti, knj. 21: Izabrana djela Ane Deanović II.* Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, str. 39–47.

¹⁸ O mletačkim obnovama starih i podizanju novih tipova fortifikacija u Dalmaciji vidi: Žmegač, Andrej. 2009. *Bastioni jadranske Hrvatske.* Zagreb: Školska knjiga – Institut za povijest umjetnosti.

6.2. Hrvatske povijesne zemlje pod habsburškom vlašću

Nakon što je hrvatsko plemstvo 1. siječnja 1527. godine u Cetingradu za hrvatskoga kralja izabralo nadvojvodu Ferdinanda I., do 1918. godine postepeno je veći dio današnjega teritorija Hrvatske prešao pod habsburšku vlast. Dinastija Habsburg vladala je do 1806. godine Svetim Rimskim Carstvom Njemačke Narodnosti (Budak i dr. 2003: 16, 118–119). Ferdinandov je brat Karlo V. izabran 1519. godine za cara Svetoga Rimskog Carstva. Vladao je Burgundijom, Španjolskom, Napuljskim Kraljevstvom, austrijskim zemljama i Württembergom. Godine 1521. braća su podijelila vlast. Ferdinand je dobio austrijske zemlje i Württemberg, a ostalo je pripalo Karlu. Uspostavljaju se austrijsko-njemačka i španjolsko-nizozemska loza dinastije Habsburg (*isto*: 31). Međutim Karlo se odrekao carskoga naslova. Ferdinand I. postao je 1556. godine izabrani car Svetoga Rimskog Carstva (*isto*: 33). Odlučio je podijeliti habsburške nasljedne zemlje među trojicom sinova. Maksimilijan (kasnije Maksimilijan II.) dobio je austrijske podunavske zemlje, češku i ugarsku krunu. Ferdinand je dobio Tirol i zapadne posjede, a Karlo Korušku, Kranjsku, Štajersku i jadranske posjede (*isto*: 52).

Turci su taktikom dugogodišnjeg iscrpljivanja, sijanja straha, demografskoga uništavanja i prorjeđivanja stanovništva planirali pripojiti hrvatske krajeve svojemu carstvu (Kruhek 2004: 8). Osvojili su krajem 1530. godine čitav Srijem i dio teritorija istočne Slavonije s Osijekom. Osvajanje Slavonije nastavlja se tridesetih i četrdesetih godina. Padom Virovitice 1552. godine turska osvajanja u Slavoniji dosegla su krajnju zapadnu granicu od Vizvára na Dravi, istočno od Kloštra na rijeku Čazmu, Čazmom do utoka u Lonju, Lonjom do Sutoka s Ilovom. Granica je prešla i Savu turskim osvajanjem Jasenovca. Krbava je potpuno izgubljena 1527. godine, a podvelebitski dio Like do Kosinja 1528. godine. Padom Dubice 1538. godine probijena je obrambena granica na Uni, hrvatske su utvrde redom osvajane, a 1556. godine pala je i Kostajnica. Turci se šire i dalje te se granica primaknula porječju Gline i Kupi. Stoga je 1579. godine započela izgradnja karlovačke tvrđave. Prema Milanu Kruheku posljednja je velika turska ofenziva početkom devedesetih godina XVI. stoljeća trebala slomiti obranu Hrvatske na kupskoj granici, osvojiti Zagreb i slobodno sjeverozapadno područje Hrvatskoga Kraljevstva. Međutim 22. lipnja 1593. u slavnoj bitci kod Siska Turci su bili poraženi te ni njihovi kasniji ratni uspjesi na toj fronti nisu promijenili konačan ishod rata za obranu Hrvatske granice na Kupi. Nakon što su 1596. godine izgubili Petrinju, Turci su izgubili i rat na Kupi. Žitvanskim mirom 1606. godine Hrvatska je prvi put stekla međunarodno priznatu granicu prema Turskome Carstvu koja ostaje nepromijenjena do kraja XVII. stoljeća (*isto*: 9–12). Slavonija se počinje

dijeliti na Gornju Slavoniju (*Slavonia superior*) koja se proteže zapadno od rijeke Ilove do Hrvatskoga zagorja i na Donju ili Tursku Slavoniju istočno od rijeke Ilove. Naziv Hrvatska ustalio se tijekom vremena za Gornju Slavoniju, dok Donja Slavonija ostaje Slavonija (Obad Šćitaroci, M. – Bojanić-Obad Šćitaroci B. 1998: 9).

Kod Jurjevih Stijena u Lici hrvatska je vojska 1663. pobijedila tursku vojsku što je moglo označiti početak općega oslobodilačkog rata Hrvatske. Međutim Bečki je dvor sklopio mir s Turcima u Vasvaru 1664. godine, postavši jedan od glavnih uzroka pobune hrvatskoga plemstva i tragične zrinsko-frankopanske urote. (Kruhek 2004: 13) Nakon poraza pred Bečom 1683. godine započinje Veliki turski rat u koji su se priključile Mletačka Republika i Poljska. Pobjeda Eugena Savojskog 1697. godine kod Sente označila je konačni turski poraz. Stoga su mirovni pregovori započeli 1698. godine, a završili 26. siječnja 1699. mirom u Srijemskim Karlovcima te je određena nova hrvatsko-turska granica. Ratovi s Turcima nastavljeni su i u XVIII. stoljeću te su nove granice određene mirom u Požarevcu 1718. godine i mirom u Svištovu 1791. godine (Kruhek 2004: 13–28).

Ana Deanović navodi kako je zbog jedinstvenoga plana obrane u regionalnoj zaštiti predviđeno potpuno rušenje srednjovjekovnih gradova koji se nisu mogli oduprijeti turskim napadima ni prihvatiti veći broj vojnika. Stoga je habsburška vlast, gledajući na hrvatski prostor kao predziđe svojih austrijsko-slovenskih pokrajina, u krajevima između Une i Kupe zapovijedila rušenje i napuštanje brojnih srednjovjekovnih gradova (Deanović 2001 [1980b]: 19).

Iz istoga je razloga veliku količinu novca ulagala u modernizaciju i izgradnju novih fortifikacija (*isto*: 19). Modernizacija varaždinskih fortifikacija započinje 1544. godine pod vodstvom Domenica dell'Allia koji je iste je godine započeo i novo bastionsko utvrđivanje Beča, Graza i Klagenfurta (Žmegač 2000: 27). Gradnja nove koprivničke utvrde započinje pedesetih godina XVI. stoljeća, a nadograđivana je u XVII. i XVIII. stoljeću (*isto*: 121–122). Pod vodstvom graditelja Matije Gambona 1579. godine započinje gradnja šesterokutne zvijezdaste tvrđave u Karlovcu, obnovljne i modernizirane 1738. godine (Kruhek 1995a: 10). Karlovačka je tvrđava vrlo složeni sustav utvrda koji poštuje sve temeljne strateške odrednice ratnih tvrđava renesansnoga doba (*isto*: 3). Bastionska utvrda u Čakovcu datirana je prema natpisima dvaju grbova na bastionima u šezdesete godine XVI. stoljeća kada je Čakovec u vlasništvu Zrinskih (Žmegač 2000: 94). Do Žitvanskoga mira grade se i bastionske utvrde u Križevcima, Ivanić Gradu i Petrinji te se prigraduju zidani bastioni u Rijeci, Senju, Karlobagu, Samoboru, Velikom

Taboru i Brinju. Utvrda oko sisačkog kaštela jedina je nova utvrda XVII. stoljeća koju podiže državna vlast, a dograđuje se i utvrda u Klani. U Međimurju Zrinski grade Novi Zrin i bastionski pojas oko Legrada. U Petrinji nakon 1595. godine započinje gradnja nove utvrde na mjestu nekadašnje turske utvrde (*isto*: 140.). Mnogobrojne se turske utvrde nakon prisvajanja počelo obnavljati i osuvremenjivati. Stara Gradiška, Slavonski Brod i Osijek postaju područja najmodernijih bastionskih utvrda, a nove se utvrde grade i u Požegi, Cerniku, Đakovu, Erdutu, Hrvatskoj Kostajnici, Glini, Orlici kraj Karlovca, Cetinu, Levernici, Bilju i Bjelovaru.¹⁹

Nakon što je Osijek oslobođen turske vlasti 1687. godine započinje obnova stare turske utvrde koja u idućih nekoliko desetljeća postaje kompleksna tvrđava velikih dimenzija. Zaštićuje se uzvisina visoko od naselja gdje se podiže privremeni bastionski pojas i rog. Zapčinje sustavno obzidavanje opekom i kamenom. Godine 1712. projektiran je *Kronenwerk*, novi dio tvrđave s druge strane Drave, s jednim bastionom, dva polubastiona, dva revelina i skrivenim putom građenim između 1719. i 1721. godine. Dodatno se dograđuje vanjski fortifikacijski sustav. Gradnju nadzire Eugen Savojski. Dvorsko ratno vijeće donosi odluku da sve novograđene kuće moraju biti zidane što je smanjilo opasnost od požara. Do kraja XVIII. stoljeća znatno je razvijen vanjski obrambeni sustav (Nujić 2014: 98–100). Tvrđava u Slavonskome Brodu počela se graditi 1715. godine inzistiranjem Eugena Savojskog. Tvrđava kvadratnoga tlocrta omeđena je trima revelinama i rogom na četvrtoj strani te kompleksnim vanjskim obrambenim pojasom (Žmegač 2000: 150–152). Stara Gradiška oslobođena je od Turaka 1691. godine te je započela obnova stare utvrde. Gradnja nove tvrđave zapčinje 1725. godine. Tvrđava je imala dva bastiona prema kopnu i tri revelina, a uza Savu dva polubastiona i razvijen vanjski obrambeni pojas (*isto*: 157–158).

6.3. Dubrovačka Republika i novi tip fortifikacija

Gradnja fortifikacija grada Dubrovnika započela je još u XIII. stoljeću, a današnje je stanje rezultat modernizacije od sredine XV. do sredine XVII. stoljeća. Dubrovačke fortifikacije nisu bile znatno oštećene velikim potresom 1667. godine, srušila se samo utvrda Sv. Margarite (Beritić 1955: 7). Prije početka uporabe baruta grad je bio opasan debelim zidom i izbočenim četverostranim kulama koje su flankirale dijelove zidnoga pojasa. Predziđa i gradski jarak još nisu postojali. Na zidinama i kulama s vanjske su strane bila kruništa, a s unutarnje strane ograda

¹⁹ Više u: Žmegač, Andrej. 2000. *Bastioni kontinentalne Hrvatske: prilog poznavanju fortifikacijskoga graditeljstva u Hrvatskoj od 16. do 18. stoljeća*. Zagreb: Golden marketing – Institut za povijest umjetnosti.

od drvenih gredica. Pod vrhom zida s unutarnje strane nalazile su se kamene konzole o koje su se upirali mali svodovi na kojima je stajalo proširenje obrambenoga hodnika (*isto*: 24).

Dubrovačka Republika pozvala je 1461. godine firentinskoga arhitekta Michelozza Michelozzia kako bi utvrdio Grad i učvrstio najvažnije strateške točke Republike. Naknada predviđena za Michelozzia bila je najviša plaća koju je primio zaposlenik Republike, a u svojstvu dubrovačkoga vojnog inženjera bio je dužan nadgledati sve radove na utvrđivanju Grada i Republike, izdavati naredbe, davati savjete, praviti nacрте i donositi odluke. A. Deanović smatra kako je razlog Michelozzievu kratku boravku zasigurno bilo miješanje vlasti u njegove projekte te nadglasavanje njegovih prijedloga u Vijeću. (Deanović 2001 [1980a]: 53–54). Dubrovačke fortifikacije nisu mogle odolijevati moći vatrenoga oružja zbog svoje visine. No Dubrovčani nisu dozvolili snižavanje srednjovjekovnih kula, svjesni da Osmanlije nisu napustili borbu hladnim oružjem. Iako je Michelozzo planirao sniziti razinu kula do razine bedema, odlučio je poštovati želju naručitelja. Međutim modernizirao je zidine na dva načina: na gornjemu je dijelu sačuvao kruništa kula i zidina, a na donjemu dodatno ojačao temeljnu strukturu. Povezao je na svim razinama kule sa zidinama složenim sustavom stuba čime je omogućio obranu bokova i prizemlja s donjeg dijela kula ojačanih unutarnjim nasipima. Ispred temelja zidina postavio je liniju predzidova koji su bili namijenjeni obrambenoj taktici s vatrenim oružjem. S njih se otvarala niska paljba i služili su kao zaštita od mina, a štitile su ih četvrtaste kule (*isto*: 58–60).

Michelozzi je započeo projektirati zaštitu prema kopnu. Prvo je dao izgraditi dvije kule na vrhovima zapadnoga dijela zidina, a na tom je projektu radio tijekom 1461. i 1462. godine. Riječ je o Minčeti, najvišoj dubrovačkoj kuli smještenoj na najvišoj točki grada, i Zvezdanu (Bokar), kuli koja je gledala na more (*isto*: 55–56). Michelozzi je na Minčeti podvostručio površinu platforme, no nije se ograničio na proširenje predbedema kule, nego je u unutrašnjosti snizio razine obrane, razmještajući ih na nekoliko planova. Donji dio kule bio je nasut – zatrpavanjem prizemnih dijelova i zazidavanjem katova lakše se odolijevalo vibracijama uzrokovanim vatrenim oružjem. Originalnost navedenoga rješenja sastojala se u preklapanju raznih planova obrane i u prstenastim hodnicima s kazamatom na svakome katu, koje je projektirao u obliku lijevka, a svaka je bila opskrbljena dimnjakom za ventilaciju kako bi se provjetrio dim od topovske paljbe (*isto*: 60). Na vratima od Pila prema moru Michelozzi je sagradio predzid s puškarnicama. Istovremeno je radio na učvršćivanju sjeverne linije zidina. Osiguravao je temelje bedema predziđima i kosinama čija je uloga bila obrana visokih kula od mina. Restauraciju sjeverne linije zidina provodio je 1463. godine. Predložio je sustav utvrda za kulu Svetog Jakova

koja je tada bila ugaona kula istaknuta na istočnoj strani. No prijedlog je odbijen. Godine 1463. Michelozzi je na zapadnoj strani zidina rekonstruirao kulu Puncijelu, jedinu kulu bez predbedema umjesto kojega ima prizid s hodnikom i kazamatom. Dodao joj je natkriveni hodnik i prekrrio temelje zidom. Michelozzi je i započeo gradnju revelina ispred zapadnih vrata od Pila (*isto*: 56).

Bernardina iz Parme zaposlila je Dubrovačka Republika kao inženjera za radove u drvu, inženjera za produbljivanje luke u Gradu, za izradu te uređenje i opremu bombarda i ostale inženjerske poslove. (Deanović 2001 [1979.]: 50) S obzirom na to da je bio konstruktor vatrenoga oružja njegovi su projekti vezani uz najmodernije elemente obrane. Podizao je palisade, braništa, erkere i drvene promatračnice. Modernizacija i produbljivanje dubrovačke luke bio je njegov najvažniji zadatak. Izveo je i kanal uz stonsku luku na čijim je fortifikacijama radio zajedno s Michelozziem (Deanović 2001 [1979.]: 50–51).

Juraj Matejev Dalmatinac radio je na gradilištu dubrovačkih zidina nakon Michelozzia (Deanović 2001 [1979 – 1980]: 75). U Dubrovniku je kratko boravio. Njegovi su projekti za obnovu dubrovačkih fortifikacija izgubljeni i većinom neostvareni (Deanović 2001 [1979 – 1980]: 75).

Vojnoga inženjera Republike od 1478. do 1516. godine, Paskoja Miličevića, Žmegač naziva središnjom figurom prebastionskoga doba Dubrovačke Republike (Žmegač 2009: 133). Njegove su se fortifikacije u Dubrovniku i Stonu održale i nakon tri najpoznatija potresa 1520., 1639. i 1667. godine (Beritić 1955: 96). Miličević je radio na modernizaciji i zidanju dubrovačke gradske luke, projektirao je lukobran Kaše, mali gradski most kod vrata od Pila, utvrdu na Mrtvom zvonu, luku Maloga Stona.²⁰

U razdoblju bastionskoga fortificiranja pregrađena je srednjovjekovna utvrda Lovrijenac (Žmegač 2009: 133). Najznačajnija je dubrovačka utvrda XVI. stoljeća Revelin, samostalna predutvrda ispred osnovnoga obrambenog pojasa. Revelin je današnji oblik dobio nakon 1539. godine kada je započela pregradnja prema projektu Antonia Ferramolinia (Žmegač 2009: 133–134). Pravi su bastioni u Dubrovniku izvedeni na jugoistočnoj strani gradskih zidina gdje se

²⁰ Više o Miličevićevim projektima vidi u: Beritić, Lukša. 1955. *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Zagreb: JAZU.

nadziralo kretanje brodova pred gradom. Dva su bastiona Svetoga Spasitelja i Svetoga Stjepana nastala na mjestima dotadašnjih četverokutnih kula (Žmegač 2009: 135).

Na teritoriju Dubrovačke Republike na otoku Lopudu nastala je uz franjevački samostan Svete Marije bastionska utvrda. Četverokutna je tlocrtnoga oblika sa slobodnim dvorištem i bastionima na trima uglovima. Utvrda je građena i modernizirana tijekom XVI. i XVII. stoljeća (Žmegač 2009: 137–140).

6.4. Osmanlije i novi tip fortifikacija

U osvojenim dijelovima današnje Hrvatske Osmanlije su proveli teritorijalnu i lokalnu upravu, zakone i običaje. Stanovništvo je djelomice islamizirano, a gradovi urbanistički i funkcionalno izmijenjeni (Đurić – Feletar 2002: 32). Turska vojska, za koju Ana Deanović navodi da je neorganizirana masa sasvim neobičnoga ponašanja, sačuvala je navike upotrebe hladnoga oružja. Većina jedinica imala je koplja ili mačeve, a manji broj skupocjeno vatreno oružje (Deanović 2001 [1979 – 1980]: 70). Osvojene su utvrde samo održavali, a nove, kada su ih podizali, bile su vrlo jednostavne.²¹ Najčešće su koristili dva tipa fortificiranja palanki. Prvi je bio zemljani nasip s palisadom, a drugi dva usporedna niza kolaca s nabijenom zemljom među njima. Uglavnom nisu primjenjivali i razvijali bastionski način fortificiranja. Iako su ga postupno upoznawali prilikom ratovanja, ne znači da su ga razumijevali (Žmegač 2000: 80–81). Kao moguće rezultate korištenja bastionskoga fortificiranja Žmegač navodi: „...građevina na obodu požeškoga burga...“ (*isto*: 81), i: „U JZ dijelu iločkih utvrda, na nešto nižem položaju, očuvao se prostrani bastion. (...) po svemu se čini da je ovakav bastion mogao nastati još u turskom razdoblju.“ (*isto*: 108) Obilježje su osmanskih fortifikacija kule mnogokutnoga tlocrta čiji ostaci na hrvatskome prostoru postoje u Cetinu, a ima ih mnogo na prostoru današnje Bosne i Hercegovine. Jedan je od takvih primjera utvrda Berbir koja se nalazi nasuprot Staroj Gradišci preko rijeke Save (*isto*: 81). Prema navedenim se podacima zaključuje kako je (ne)razvijenost osmanskih fortifikacija jedan od glavnih čimbenika opadanja njihove moći u Europi tijekom XVII. stoljeća

²¹ Više o turskim fortifikacijama vidi u: Kruhek, Milan. 2013. Turske utvrde i kule u Lici i Krbavi 1527. – 1689. godine. *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu* 40/1, str. 471–508.

7. Razvoj hrvatskoga jezika u ranome novom vijeku

7.1. Uvod

Hrvatski jezik pripada skupini južnoslavenskih jezika, odnosno slavenskim jezicima kojima se govori na jugozapadu Europe. U prošlosti je najčešći naziv za hrvatski jezik, uz hrvatski, bio ilirski i slovinski. Naziv jezične zajednice Slavena, tzv. „slovenski, slovinski, slavenski“, dolazi od riječi *sloviti*, *slovo* što znači *govoriti*, *jezikom se sporazumijevati* (Bratulić 2009: 9). Nakon što se prema latinskom jeziku za Slovjene počelo koristiti ime *Slaven*, slavensko se ime počelo izvoditi od riječi *slava*, *slavni*. U ranome srednjem vijeku dio nepokrštenih Slavena koji su živjeli na sjeveru uz Nijemce odvođen je u ropstvo te otada nastaje srednjovjekovni naziv za roba *sclavus* ili *slavus*. U slavenskoj se jezičnoj tradiciji riječ *jezik* shvaćala i kao *jezik* kojim se govori i kao *narod* (*isto*: 10). Hrvati su se, uz latinski jezik, služili hrvatskom redakcijom staroslavenskoga jezika te kasnije narodnim jezikom pišući na trima pismima: glagoljici, ćirilici i latinici.

Prema Anđeli Frančić dolaskom Hrvata započinje višestoljetno razdoblje romansko-hrvatske simbioze, a osnovno je obilježje hrvatskoga srednjovjekovlja jezično i biološko prožimanje romanske i hrvatske etnije. Starosjedioci Romani govorili su dalmatskim jezikom. Dalmatski je jezik bio poseban romanski jezik balkansko-primorske skupine koji se razvio ih balkanskoga latiniteta u primorskim gradovima bizantske provincije Dalmacije. Izumro je na većem dijelu dalmatinskoga područja u XII. i XIII. stoljeću. Dubrovačka je dalmatska inačica (tzv. raguzejski) izumrla krajem XV. stoljeća, a krčka (tzv. veljotski) izumrla je s posljednjim govornikom Antonom Udinom zvanim Burbur 1898. godine (Frančić 2009: 226.). Autohtoni romanski govori Istre poznati su u znanosti kao istroromanski, a iako postoje još od kasne antike, u pisanom obliku postoje tek od tridesetih godina XIX. stoljeća (Tekavčić 1997: 345–346). Josip Bratulić osvrće se na mnogobrojne nazive jezika Hrvata: „Vjerojatno ne postoji ni jedan slavenski ni neslavenski jezik koji se kroz povijest nazivao na toliko različitih načina kao hrvatski jezik, ostajući uvijek prepoznatljivo hrvatski bez obzira na naziv (hrvatski, slovenski, slovinski, ilirski, bošnjački, hrvatski ili srpski, hrvatsko-srpski)“ (Bratulić 2009: 14) Potvrde za naziv hrvatski (kao hrvatski jezik) javljaju se učestalo od XIII. stoljeća te se identificira s narodom od početka XVI. stoljeća (*isto*: 15).

7.2. Hrvatski jezik od kraja XV. do kraja XVIII. stoljeća

Hrvatski se jezik neprestano oblikovao kroz stoljeća srednjega vijeka. U okviru praslavenskoga jezika stvorila se zapadno-južnoslavenska skupina govora, a u njezinu je okviru nastao slovenski jezik i narječja hrvatskoga jezika (kajkavsko, čakavsko i zapadnoštokavsko te istočnoštokavsko s torlačkim). Krajem XV. stoljeća utvrdila su se narječja kakva postoje danas (Katičić 2011: 11). Međutim narodna su stoljeća obilježena neprestanim ratova s Turcima koji su bili popraćeni velikim i sustavnim pustošenjima što je uzrokovalo pomicanje stanovništva te potiskivanje čakavštine i kajkavštine prema zapadu i sjeveru, a zapadna je štokavština prostorno razbijena i preslojena istočnoj (*isto*: 11). O mogućoj poveznici između standardizacije hrvatskoga jezika i renesanse književnosti Radoslav Katičić navodi: „...stvaranje jezika svjetovne renesansne književnosti ne može se smatrati bitnim korakom u smjeru standardizacije. Ono nije dovelo do ujednačivanja dijalekatskih obilježja nego je za njih ostao mjerodavan gradski jezik pojedinih centara gdje se njegovala renesansna književnost“, ali i dalje u tekstu navodi: „A ipak je značenje renesansnoga hrvatskog književnog jezika za standardizaciju kako se tri stotina godina kasnije ostvarila veliko“ (*isto*: 25).

Nakon reformacije te protureformacije u prvoj polovici XVI. stoljeća promišlja se o saboru Rimske crkve. Navedeno se i ostvarilo te se na Tridentskome saboru, u više zasjedanja od 1546. do 1563. godine, donijelo mnoštvo zaključaka koji su oblikovali europsku i svjetsku kulturu. Odluke Tridenetskog sabora utjecale su na razvoj hrvatskoga standardnog jezika. Kako napominje Katičić: „Razvoj bitan za povijest hrvatskoga jezika događao se tada isprva na samom vrhu Rimske crkve. Slavenski jezici dobili su u to vrijeme naglo na važnosti jer se pružala mogućnost da se na njihovom području, na istoku i jugoistoku Europe, nadoknađuju nepovratni gubitci na sjeveru do kojih je dovela prevlast protestantizma. A na jugoistoku, između Jadrana i Crnoga mora, trebalo je poduprijeti katolike i po mogućnosti pridobivati pravoslavne i muslimane, na koje se sve, zbog velike sličnosti njihovih slavenskih govora, namislilo djelovati istim književnim jezikom, koji je, međutim, trebalo za taj zadatak tek smišljeno zasnovati i razviti. Tu je zametak hrvatskoga standardnog jezika“ (*isto*: 40). Godine 1540. osnovan je novi red Družbe Isusove u službi katoličke obnove. Prema Katičiću: „Isusovci su ubrzo, kad su počeli djelovati na pograničju Osmanskoga Carstva, odigrali osobito važnu ulogu u povijesti hrvatskoga književnog jezika i njegove standardizacije“ (*isto*: 41). Isusovac Giulio Manzinelli vjerojatno je prvi zamislio stvaranje jednog zajedničkog književnog jezika slavenskih govornika koji su živjeli na najzapadnijim pokrajinama Osmanskoga Carstva, a isusovac Marin Temperica,

rodom iz Dubrovnika, izvijestio je isusovački red o prilikama i govorima Slavena na južnoslavenskom prostoru. Predložio je da se kao književni jezik uzme jezik kojim se govori u Dubrovniku i u hercegovačkom zaleđu te da se u Dubrovniku osnuje sjemenište u kojem će se školovati svećenici koji će službu vršiti na tom jeziku (*isto*: 41–42). Godine 1604. u Rimu je objavljena prva gramatika hrvatskoga jezika *Institutiones lingua Illyricae* Bartola Kašića. Kašić je za sobom ostavio i rukopisni rječnik (obrađen u ovome radu), a za nadolazeća razdoblja vjerojatno je najvažniji peterojezični rječnik *Dictionarum* Fausta Vraničića (obrađen u ovome radu) izdan 1595. godine. Navedena dva rječnika prema Katičiću predstavljaju početke ozbiljne hrvatske leksikografije (*isto*: 42). Katolička je obnova potaknula književnu djelatnost, preuzela stečevine tzv. renesanse književnosti te ih stavila u službu promicanja nauka Rimske crkve. Važnu su ulogu u standardizaciji imali i bosanski franjevci koji su objavili mnogobrojna nabožna pučka djela (*isto*: 43).

Godine 1580. osnovan je Ilirski kolegij u Loretu, a u rimskom isusovačkom kolegiju 1599. Akademija ilirskog jezika gdje se sustavno njegovao i poučavao hrvatski jezik (*isto*: 43).²² Iako su se i reformacija i katolička obnova zalagale za afirmaciju glagoljice i ćirilice, upravo u to vrijeme započinje postupna prevlast latinice (*isto*: 45). Marko Samardžija za hrvatski leksik i leksikografiju XVI. stoljeća navodi: „...upravo od XVI. stoljeća u hrvatskome je općem leksiku, uz inovacije, moguće postojano pratiti razvoj većine osnovnih leksičko-semantičkih odnosa (sinonimije, antonimije, homonimije, polisemije). Usto se posve jasno naziru temelji na kojima će dva i pol stoljeća poslije biti oblikovana brojna hrvatska strukovna i znanstvena nazivlja. Svemu je tomu u znatnoj mjeri pripomogla hrvatska leksikografija koju od njezina početka čine uglavnom nesamostalni (aneksni) dvojezični i višejezični rječnici u kojima se hrvatski leksik uspoređuje s leksikom nekoliko stranih jezika, ponajprije latinskoga, talijanskog i njemačkog, pa se tako moglo dobro vidjeti gdje i kakve praznine postoje u hrvatskome leksiku koje je bilo potrebno popuniti“ (Samardžija 2011: 458).

Na razvoj hrvatskoga jezika utjecala je granica uspostavljena Sisačkom bitkom 1593. godine. Hrvatski etnički i jezični prostor podijelio se na: krajeve pod kršćanskom vlasti (Mletačka Republika do 1797.; Dubrovačka Republika do 1808.; *reliquiae reliquiarum* u sastavu Svetog Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti/Habsburške Monarhije) i krajeve pod turskom

²² Više o ulozi Katoličke crkve u razvoju hrvatskoga standardnog jezika i o ilirskim kolegijima vidi u: Krasić, Stjepan. 2009. *Počelo je u Rimu: katolička obnova i normiranje hrvatskoga jezika u XVII. stoljeću*. Dubrovnik: Matica hrvatska.

okupacijom. Ključnu je ulogu u razvoju hrvatskoga jezika imao isusovački red. U XVII. stoljeću isusovci su osnovali nekoliko gimnazija (Dubrovnik 1604.; Zagreb 1607.; Rijeka 1627.; Požega 1632.; Varaždin 1698.) preko kojih su, uz pavline, djelovali na razvoj hrvatske leksikografije (Samardžija 2013: 429). Marko Samardžija zaključuje: „Tako će se, i ne hoteći, tadanji hrvatski leksikografi i pisci morati suočiti bar s dvjema činjenicama. Prvo s činjenicom da im je leksik hrvatskoga

(horvatskoga/bosanskoga/dalmatinskoga/iliričkoga/ilirskoga/slovinskoga/slavonskoga) jezika „šupljikav“ jer u njem često nisu nalazili gotovih leksičkih rješenja za nove komunikacijske potrebe (a ni jednakovrijednica za natuknice polaznog jezika), a potom i s činjenicom da su inojezični utjecaji (njemačkoga, talijanskoga, mađarskoga, osmanskoga turskog) u hrvatskim govorima iznimno snažni...” (*isto*: 453.).

8. Termini fortifikacijske arhitekture u odabranim hrvatskim rječnicima

Veliki iskorak hrvatske leksikografije moguće je pratiti od XVI. stoljeća (Samardžija 2011: 447). Arnold von Harff autor je jednoga od popisa hrvatskih riječi nastala tijekom Harffova hodočašća u Svetu zemlju krajem XV. i početkom XVI. stoljeća. Djelo je objavljeno postumno 1860. godine. Drugi je popis hrvatskih riječi *Opera nuova...* Pietra Lupisa Valentiana objavljen 1527. godine u Anconi (isto: 447). Tri aneksna rječnika nalaze se u djelima Bartola Đurđevića/Jurjevića (1544.), Ivan(uš)a Pergošića (1574.) i Šime Budinića (1582.) (isto: 449). Godine 1595. objavio je Faust Vrančić samostalni petojezični rječnik. U idućih je pet godina nastao hrvatsko-talijanski rječnik Bartola Kašića, koji je bio u rukopisu do 1990. godine. Samardžija je u pregledu hrvatske leksikografije sedmojezični rječnik Petra Lodereckera iz 1605. godine uvrstio u pregled rječnika XVI. stoljeća zbog snažne veze s Vrančićevim rječnikom (isto: 455). Zasigurno su najvažniji autori rječnika XVII. stoljeća Jakov Mikalja, Juraj Habledić, Ivan Tanzlingher Zanotti i Pavao Ritter Vitezović. Iz XVII. datira rukopisni rječnik Ludovika/Ljudevita Lalića, nastao prema Mikaljinu *Slovníku* (Samardžija 2013: 432–433) i mali dvojezični konverzacijski rječnik nepoznata autora *Zvanik novi latinsko-arvaski* (isto: 435). Veliki broj leksikografskih djela potječe iz XVIII. stoljeća nakon protjerivanja Osmanlija s hrvatskih prostora. Najvažniji su autori rječnika XVIII. stoljeća Ardelio della Bella, Ivan Belostenec te Andrija Jambrešić i Franjo Sušnik. Iz prve polovice XVIII. stoljeća potječu neobjavljena djela *Ričnik hrvatsko-latinski* Matije Jakobovića (isto: 440) i *Vocabolario italiano-illirico* fra Lovre Cekinića (isto: 447). U Zagrebu je 1747. godine objavljen hrvatsko-njemački konverzacijski priručnik *Nimske škole navuk* (isto: 447). Iz druge polovice XVIII. stoljeća datiraju aneksni rječnici u djelima Blaža Tadijanovića, Matije Antuna Relkovića i Marijana Lanosovića (isto: 448–449). U rukopisu je ostao *Dictionarium latino-illyricum, et germanicum* Adama Patačića (isto: 450). Prema Samardžiji od četrdesetih se godina XIX. stoljeća može govoriti o suvremenoj leksikografiji (Samardžija pov4: 469). Dvojezični Mažuranićev i Užarevićev rječnik prvi je rječnik nastao iz suvremenih komunikacijskih potreba (isto: 469). Kao početak hrvatske jednojezične leksikografije Samardžija određuje početak rada na povijesnome *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* JAZU (isto: 469). U XIX. su stoljeću, osim navedenih, najznačajniji rječnici Bogoslava Šuleka i Dragutina Antuna Parčića. U XX. stoljeću objavljeno je osam jednojezičnih rječnika hrvatskoga jezika (Samardžija 2019: 9) te 118 dvojezičnih i pet višejezičnih rječnika čiji je polazni jezik u većem broju hrvatski (Petrović 2019: 50).

Prikupljen je korpus termina pretraživan u odabranim povijesnim i općim rječnicima hrvatskoga jezika od XVI. do XXI. stoljeća. U rječnicima s latinskim kao polaznim jezikom pretraživani su termini na latinskome jeziku, a jednako su obrađeni termini preostalih triju jezika. Pretraženo je oko stotinu latinskih, oko stotinu talijanskih i oko stotinu hrvatskih termina te trideset osam njemačkih termina. Podaci su uneseni u Microsoft Office Excel 2013 te su dostupni u *Prilogima* ovoga rada.

8.1. Termini fortifikacijske arhitekture u hrvatskim dvojezičnim i višejezičnim rječnicima

8.1.1. Rječnici s latinskim kao polaznim jezikom

Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae ili *Rječnik pet najuglednijih europskih jezika* Fausta Vrančića objavljen je 1595. godine u Veneciji. Smatra se početkom hrvatske leksikografije. Hrvatski je stupac na četvrtome mjestu. Vrančićev je jezik ikavsko-čakavski s elementima štokavskoga. Grafijska su rješenja rječnika: cz = /c/, cs = /č/, ch = /ć/, dy = /đ/, e = /e/, g = /g/, h = /h/, i = /i/, y = /j/, k = /k/, l = /l/, ly = /lj/, ny = /ń/, sz/ß = /s/, ſſ = /š/, t = /t/, u = /u/, v = /v/, z = /z/, x = /ž/, ar = /r/. Refleks jata uglavnom je i, ali ima i primjera s e. Refleks slogotovornoga r je ar (Martinović 2012: 8–11). U analizi nazivlja korišten je pretisak iz 1992. godine bez njemačkih i mađarskih istovrijednica.

Dictionarium septem diversarum linguarum, videlicet Latine, Italice, Dalmatice, Bohemice, Polonice, Germanice, & Ungarice ili *Sedmerojezični rječnik* Petra Lodereckera zapravo je drugo izdanje Vrančićeva rječnika, a objavljeno je u Pragu 1605. godine. Loderecker je pridodao Vrančićevu rječniku češki i poljski stupac. U analizi nazivlja korišten je pretisak iz 2005. godine bez njemačkih, mađarskih, čeških i poljskih istovrijednica.

Lexicon Latino-Illyricum Pavla Rittera Vitezovića rukopisni je rječnik koji se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Zrnka Meštrović i Nada Vajs kritički su pročitale rukopis i upisale Vitezović rječnik izdan 2010. godine. Za potrebe ovoga rada korišten je drugi svezak s prijepisom i obradom rječnika u izdanju ArTresora (2010.). Vitezovićevim se djelom trebao ustanoviti leksički fond ilirskoga jezika, hibridnoga jezika nastalog iz tronarječne hrvatske stvarnosti. Ilirski je sinonim za slovinski ili hrvatski. Redajući sinonime iz više narječja na desnoj strani rječnika, Vitezović je htio potaknuti hrvatskoga čitatelja da ne poseže za tuđicama

(Meštrović – Vajs 1994: 131). U *Lexiconu* je Pavao Ritter Vitezović uspio sistematizirati bilježenje fonema tako da svaki fonem ima svoj grafem, što znači da bi se, prema suvremenome gledanju na pravopis, ostvarivalo pravilo jedan glas, jedan znak. Njegova grafijska rješenja bila su preteča ilirskoj grafijskoj reformi.²³ U tekstu *Dodane riječi u Vitezovićevu rječniku Lexicon Latino-Illyricum* Zrnka Meštrović i Nada Vajs navode kako su prilikom unosa riječi uočile nepodudaranja u grafiji. Prema njihovu istraživanju Vitezovićeve su grafijska rješenja: /c/ = c, cz; /č/ = ç, cs, ch; /ć/ = ć, ṭ (crtica je iznad); /l/ = l̇; /nj/ = nj, ṅ, ni; /ń/ = ṅ, nj, ny; /r/ = yr, er; /s/ = ſ, sz, ḟz, z; /š/ = s; /u/ = u, v; /v/ = v, u; /ž/ = z (s crticom prema dolje kao ç), s. Dočetak -ti u infinitivu bilježi se: -ti, -tti i -ttj (Meštrović – Vajs 1999: 157–159).

Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium (I.) i *Gazophylacium Illyrico-Latinum* (II.) pavlina Ivana Belostenca objavljen je 1740. godine u Zagrebu. Od Belostenčeve je smrti rukopis bio pohranjen u lepoglavskome samostanu šest i pol desetljeća (Vončina 1998: 6). Vjerojatno su mu, do tragičnoga okončanja zrinsko-frankopanske urote 1671. godine, pokrovitelji bili Zrinski. Rječnik je dobio kroatizirani naziv *Gazofilacij* za vrijeme narodnoga preporoda (*isto*: 11). Temeljni je sloj Belostenčevih hrvatskih riječi oblikovan tako da je kajkavski leksik obogaćen izborom iz Vrančićeva i Mikaljina rječnika te izborom leksema iz slavonskih govora (označeno Scl. – „sclavonice”), što je nedvojbeno učinio sam Belostenec, a pojedine riječi iz toga izbora urednici su naknadno nadopunili Della Bellinim riječima (obilježanima oznakom D – „dalmatice”).²⁴ Belostenčeva su grafijska rješenja: /c/ = cz, c; /č/ = ch, cs; /ć/ = ch, chy; /dž/ = gy; /đ/ = gy, dgy, dy; /e/ = e; /g/ = g, gh; /h/ = h; /i/ = i, y; /j/ = j, y, ø; /k/ = k; /l/ = l; /lj/ = ly, lj; /nj/ = ny; /s/ = ſz, sz, fz, ḟ; /š/ = ſ, ß, s, ff, fs, sf, f, fs; /t/ = t, th; /u/ = u; /v/ = v, u; /z/ = z; /ž/ = ſ, s, ß, fs, fh, f. Refleks poluglasa označuje s: e, a, ě, ä, ê. Refleksi jata označuje s: è, é, è, e, ë. Slogotvorno r označuje s: er, ar, ěr, är, ér, èr, ér. Ponekad udvaja slova za samoglasnike (Vončina 1998: 23). U analizi nazivlja korišteno je izdanje iz 1998.

Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples četverojezični je latinsko-hrvatsko-njemačko-mađarski rječnik isusovaca Andrije Jambrešića i Franje Sušnika. Rječnik je tiskan u Zagrebu 1742. godine, a dodan mu je *Index illyrico, sive, Croatico-Latinus* i još poneki tekstovi. U prvome je redu namijenjen za školske potrebe (Šojat 1992: III). Latinske su riječi prevedene kajkavskim književnim jezikom. Postoje i potvrde štokavizama i čakavizama

²³ Pavao Ritter Vitezović: *Lexicon Latino-Illyricum*, <http://ihjj.hr/iz-povijesti/pavao-ritter-vitezovic-lexicon-latino-illyricum/16/> [pregled 1. kolovoza 2019.]

²⁴ Ivan Belostenec: *Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium*, <http://ihjj.hr/iz-povijesti/ivan-belostenec-gazophylacium-seu-latino-illyricorum-onomatum-aerarium/15/> [pregled 1. kolovoza 2019.]

(isto: XVIII). Grafijska rješenja su: /c/ = cz; /č/ = ch, ty; /ǵ/ = dy, gy; /e/ = e; /ē/ (e) = é; /t/er/ = CerC; /t/ = CêrC; /g/ = g; /h/ = h; /i/ = i, y (samo za veznik); /j/ = j; /k/ = k; /l/ = l; /lj/ (l + j) = lj; /l/ = ly; /ń/ = ny; /ž/ = j, s, S, s'; /š/ = s', ß (inicijalno š ispred vokala i finalno š), jf, js, Ss; /šč/ = jch, sch, Sch, jzty; /šk/ = jk, sk, Sk; /šp/ = jp, sp, Sp; /št/ = jt, st, St; /s/ = fz, sz, Sz; /sk/ = jzk, szk, Szk, zk, Zk; /sp/ = jzp, szp, Szp, zp, Zp; /st/ = jzt, szt, Szt, zt, Zt; /t/ = t; /u/ = u; /v/ = v; /z/ = z (isto: XXV). U analizi nazivlja korišteno je izdanje iz 1992. godine.

Natuknički su leksemi fortifikacijskoga nazivlja u rječnicima s latinskim kao polaznim jezikom:

natuknica	Vrančić, 1595. (izd. 1992.)	Loderecker, 1605. (izd. 2005.)	Vitezović, 1700. – 1709. (izd. 2010. [sv. 2])	Belostenec, 1740. (izd. 1998.)	Jambrešić/Sušnik, 1742. (izd. iz 1992.)
aedificium	Aedificium, Edificio, Eingebvv, Zidanye	Ædificium, Edificio, Zidanye	Ædificium .. grádja. / zidina. /	Aedificium, ij. g. n. 2. Ztanye napravljeno budi kakvo god, taksze imenuje.	Aedificium, ii, n, Cic. Sztánye, Gradgya, Zidina, ? c. s. Gebäu : Epület.
agger	Agger, Argine, Ein jchütte, Naßap	Agger, Argine, Naßap	Agger .. nařip. nařap. řip. obrov. Agger aquam cohibens .. gât. gâta.	Agger, ris. g. m. 3. choma. Nařzip, y breg, kojřze dela okolu vód, dařze dalye nerazlevaju po polyu. 2. omnem coacervationem lapidum, aut terrae řignificat. Gomulya, Gromacha, kúp kamenya, ali zemlye. 3. Nařzip okolu varařa vkup zidmi. 4. Ofřredêk on mêt puti viři iz kamenya, pokomřze peřicze hodi. 5. Nařzip on, iliti gromacha, iz koje vu varas hitaju, gdaga podřzedu.	Agger, eris, m, Cic. Nařzip, Gât. e. Zusammenhauffung. Toltés, Gât. 2. V. Vallum, Munimentum.
aggestus	x	x	Aggestus, a, m .. nařippan, naneřen, zagařen, a, o.	Aggeřtus, ũs. g. m. 4. Nářzip řzkuplenye, vkup řzpravljenje. Prineřenye. 2. Obřzipanye dreva řzadovnoga.	Aggeřtus, ũs, m, Quint. Kup, Nařzip. r. Hauffe. Rakásba h/bordás?, Rakás.
allogiamentum	x	x	x	x	x
ambulum	x	x	x	x	x
antemurale	x	x	x	Antemurale, lis. g. n. 3.p. p. v. Promurale. *Promurale, is. n. p. p. predzid. řeu Antemurale.	x
antimurale	x	x	x	x	x
antipeti	x	x	x	x	x
apodium	x	x	x	x	x
arberium	x	x	x	x	x
argere	x	x	x	x	x
argerus	x	x	x	x	x
armamentarium	*Armamentariu, Arfenale, Ein Zeughaus, Miřzto-od oruřya	*Armamenta riũ, Arfenale, Miřto od oruřya	Armamentarium .. Tarnica. oruř/na hi/ř/ř/a.* *Nije pronađen odgovarajući grafem.	Armamentarium, ij. g. n. 2. Repositorium armorum. Meřzto, hiřa, bolta orusna, řzranijche orusno. Orusnicza, t. j. gdeřze orusje polafe, y chuva.	Armămentărium, rii, n. Cic. Tarnicza, Orusjă biřa. s. Zeighaus. Fegyveres b/ház. 2. pro bellum, fraus. Conřilium. Virg.
arx	Arx, Cařtello, Schloß, Braad	Arx, Cařtello, Graad	Arx .. Tvyrdjva.	Arx, cis. g. f. 3. Pri Horvateh, y Szloveczeh Grád, pri Dalmatineh, y Primorczeh Kařtel, y Fortecza veliřze, ili Tvargya. ut: adrianæ molis arx. Adrianřzka tvergya. Tac. invictiřřima arx. grád neobladan. 2. Transl. hâc voce utimur, cũm tutiřřimum, ac validiřřimum prăřfidium řignificamus. Za vřzako jako, y řzegurno, nit lêhko oblادano	Arx, cis, f. Cic. Grad, Tvêrdina, Tvêrdgyava. s. Schlořs. Vâr, Erôřég. 2. V. Perfugium, Prăřfidium, Roma arx omnium gentium. Cic.

				vtekalifche, y Zavjetje vzetifze more. Prov. arcem ex clovea facere. je Duguvanye malo vredno veliko vchiniti, ali nepreštmanoga chloveka hteti nogu izvifziti.	
arzella	x	x	x	x	x
aula	Aula , Corte, Ein Hoff, Dvor	Aula , Corte, Dvor	Aula .. Dvór. Kral'evjki Dvór.	Aula , ae. g. f. 1. Dvor. ut: aula Pontificia, Dvor Papin'jzki. Regia, Dvor Kralyev'jzki. 2. Palacha, f'etali'fche odperto. Athe. aulae Praefectus, Prefectus dvora, poj'ztavlyen nad gof'zpodar'jztvom dvora. aulae Capitaneus. Kapitan dvora. Cha'jztnik nad dvorjaniki. fupremus aulae magif'ter, nayveksi dvorjanik. 3. aula Virginis, f'zkrovno'fzt divojachka. Chryf. 4. aulam antiqui ollam dicebant, lon'ecz. aulula, Dim. lonchecz.	Āula , ae, f. Cic. Dvor. r. Hoff. Udvar.
balesteria	x	x	x *Balistarium .. Banestrelnica. puskarnica.	x	x
balestrierie	x	x	x	x	x
barbacanus	x	x	x	x	x
bastia	x	x	x	x	x
bastita	x	x	x	x	x
batifredus	x	x	x	x	x
batteglirias	x	x	x	x	x
battifollum	x	x	x	x	x
bertesca	x	x	x	x	x
canton	x	x	x	x	x
cantonata	x	x	x	x	x
capsetta	x	x	x	x	x
carcer(e)	x	x	Carcer .. Tamnica, ječa. adj. Tamnični, a, o. (...)	Carcer , ris. g. m. cuftodia, laticornicae, arum, plur. num. phylaca promptuaria, demotexion, demoterium. Temnicza, vuza. Janitor carceris, vratar temnicze. Cic.	Carcer , ěris, m. Cic. Vúza, Temnicza. r. Kercker. (...)
case macte	x	x	x	x	x
castellare	x	x	x	x	x
castelletum	x	x	x	x	x
castellum	Castellum , Caftello, Ein Caftel, Kaftel/Grad	Castellum , Caftello, Kaftel/Grad	Castellum .. Gradac. Gradec. Dvor. dvóri.	Castellum , li. g. n. 2. Kaftel, grád, Gradich, tvergya pomen'ja, [D.] metericz. Parvus vicus muris circumdatus, oppidum. v. Castrum. munitum caftellum, Kaftel, gradich naf'zipom, y vodum utvergyen, fe'jztunga. Front. 2. Caftella, orum, zdencha hi'ficza zboltana, zkoje voda po f'lebeh f'zpelyavaf'ze na verte, &c. Paul.	Castellum , li, n. â Castrum, Cic. Grád Vojnichki, Jacobina, Kaftely, Tvêrdgyava. e. Veftung. Kaftély, Vár.
castillerium	x	x	x	x	x
castra	Castra , Campo, Kriegs-Leger, Tabor (mađ. Tabor)	Castra , Campo di foldati, Tabor	Castra .. Tabor. Tabor pol'ni.	Castra , orum. g. n. pl. nu. Tabor, voynichka prebivali'fcha, boyne ob'jzede, f'jatori. Cic. f'tativa castra, tabor v'fztanovlyen, y ob'fanczan. Caef. castra navalia, l. nautica, na ladjah, ili brodeh tabor, brod'fzki tabor, gda'fze na vode vojuje. Jul. Caef. castra locare, utaboriti'fze, zabiti tabor, razpeti f'jatore. 2. castra def'ignant totam rem bellicam. Polyb. 3. locus & initium urbis. Caef. 4. castra apium, vulnyak, vuli'fche, me'fzto gde'fze pchele roje. Pall. 5. Projztor. quartis castris, Liv. legitur apud Non. Castra, ae. in. g. f.	Castra , orum, n. plur. Cic. Tábor. s. Feld-Lager. Kriegs Lager. Tábor.

castrum	Castrum , Castello, Ein Burg, Grad	Castrum , Castello, Grad	Castrum .. Tabor. Tvyrdjava. Castrorum locus. In quo castra metata fuerant .. Taborisće. Castrum doloris. Oranementum sepulchri .. Nagrobje.	Castrum , ftri. g. n. 2. Locus muris munitus, Kaštel, Grád, Fefztunga. Cic. v. Castellum. castrum munitum, Grád obfanczan, vtvergyen kaštel. Cic. 2. castrum novum, Novigrád ú Horvaťzkom Orfzagu. castrum doloris, gruťt ú czirkve na diku, y poťtenye mertveh tel zmoťne Goťzpode podignyen, gruťt fzmertnoga obfzluťavanya, ili falofzti. Latinius. mater honorarij tumuli.	Castrum , tri, n. Cic. Grad, Tverdina, Tverdjava. e. Veťtung, s. Schlofs. Vár, kaťtély.
cellarium	Cellarium , Cantina, Keller, Pivnicza	Cellarium , Cantina, Pivnicza	Cellarium . Vide Cella . *Cella .. Klit. komora. konoba. podrum. pivnica. ftrań.; Cella penaria .. komora.; Cella vinaria .. Pivnica.; Cella vinearia in Vineis sita .. klit. klet.	Cellarium , rij. g. n. 2. cella vinaria, pevnicza, (D.) podrum, alij Konoba. Plin. 2. Promptuarium, pannarium, Diťpenťa, faťarnicza, tarna komora. Plin.	Cellarium , ii, n. Vid. Penus itá Plin. 2. V. Penarium. & Cella per totum.
cinctus	Cinctus /a/u m, Cinto, Vmbgürtet, Oppaťan	Cinctus , a, m., Cinto, Oppaťan	Cinctus ¹ , a, m .. opaťťan, a, o. objťyrt, a, o.	Cinctus , a. um. g. o. Opaťzan, prepaťzan, na, no. latus enťe cinctum, paloťem prepaťzan, na, no. Ovid. cinctus ferrô, fzbalyum prepaťzan. vitijs cinctus, hudoben chlovek, malovrednyak. Claud. ma lê cinctus puer, zlocheťzt dechak. Svet. 2. Popreťfen, na, no. veliťze od konya, &c. 3. Obťztert, ogragyen obťzochen. cinctus ab hoťte, obťzert od nepriatela. Ovid. cincta agna lupis, obťzochena ovchicza od vukov. Idem. 4. cinctu indutus. V. Inferius.	x
circuitum	x	x	x	x	x *circũitus , ũs, m. Cic. Obbod, okol-bod. R. Umgang, Umlauf.
cisterna	Cisterna , Cisterna, Ein Ciftern, Sztudenacz	Cisterna , Cisterna, Sztudenacz	Cisterna .. fťudenac. Bunar. Kapnićńak. Bunar, ũ kogaťe fťpravľa voda goďńa. Kalić.	Cisterna , æ. g. f. 1. Sterna, Zdenecz prez zviralijťcha, vu kojega deťgyevje iz krovov zczeťaťze, fťzamba vodena. cisterna fťicca, jama prez vode, fťzamba vodena prazna. Ulp. 2. Sleb, ali fťubel pod kapniczum poloťen, daťze vu nyega voda iz kapicha fťzpravľya.	Cisterna , æ, f. Plin. Nákapnyak, Desgyenicza, Sztudenacz, Zdenecz deťgyeni, vu kogaťe voda fťczēja. peregr. Cheternya. e. Ciftern, Waťffer Behalter, Regen-Brunn.
civitacula	x	x	x	x	x
civitadela	x	x	x	x	x
civitarula	x	x	x	x	x
civitas	Ciuitas , Città, Ein Stadt, Grad/Miťstô	Ciuitas , Citta, Grad/Miťstô	Civitas .. Grad. Meťto. Varos. (...)	Civitas , tis. g. f. 3. p. c. polis urbs. Varať. jus civitatis, pravicza varas. civitatem amittere, purgarťzku praviczu pogubiti. Cic. libera Imperij civitas, fťzlobodni Czeťarťzki varas. civitas municipalis, Herczeski varas, ali ladanye. Jur. Con. Civitas noťtra, domovina, narodni, domorodni varas. idem quod Patria. Liv.	Civitas , ātis, f. Cic. Váraťs. e. Stadt. Város. (...) *Civitatũla , ae, f. Senec. Váraťťec, máli váraťs. s. Städtlein. Vároťotska.
corrator	x	x	x	x	x
curia	Curia , Corte, Hoff, Dvor	Curia , Corte, Dvor	Curia .. Dvor. (...)	Curia , æ. g. f. 1. Parœcia. Hiťa obehinťzka, vu koje toľnach, fťzúd biva. Vechnicza. Cic. 2. Dvôr. ut: curia hoťtilia, dvôr kojega je zezidal Hoťtilius Kraly Rimťzki. 3. lyuczťvo. Plaut.	Cũria , ae, f. Cic. Vechnicza, Palacha zatolnachcny. s. Rathaus. (...) 2. accipitur pro aede faťra. Varro. 3. Dvor. r. Hof. Udvar. Curia Imperialis. Cezarťzki Dvor. r. Kayťerliche-Hof. (...)
curredonum	x	x	x	x	x
erchirium	x	x	x	x	x
focea	x	x	x	x	x

fontigum	x	x	x	x	x
fortalitium	x	x	Fortalitium .. jačava.	Fortalitium , ij. g. n. 2. Tvergya, meſzto tverdno proti nepriatelu. Wilhel. de Pod.	Fortalitium , ii. n. Grád, zavetje, Jacobina, ogragya za obrambu. E. Veſtung, beveſteter Orth...
fortificatio	x	x	x	Fortificatio , onis. g. f. 3. Jachenye. Plaut. 2. it. architectura militaris, tvergyenye, jachenye voynichko. idem.	x
fortilitium	x	x	x	x	x
fossa	Foffa , Foffo, Gruben, Yama	Fofsa , Fofso, Yama	Fossa .. [# jamma.] kôp. grabba. jarak.	Foffa , æ. g. f. 1. Graba, jama. Colum. foffas munimine cingere, tverditi vokol grabe. Ovid. foffæ labrum, kray, vuſzta jame, ali grabe. Cic.	Fofsa , æ, f. Cic. Fôvëa, eæ, f. Plaut. Graba, Jama. e. Grub r. Graben...
fossatum	x	x	x	Foffatum , ti. g. n. 2. p. p. Graba id. Plin. 2. Sancz. Veg.	x
fovea	Fouea , Foffa, Grueben, Yama	Fouea , Fofsa, Yama	Fovea .. jamma. (...)	Fovea , æ. g. f. 1. Jama, duplye. Plaut. (...)	Fôvëa , eæ, f. Plaut. Vid. Foffa. 2. Vid. Fraus (/)
imbordescendo	x	x	x	x	x
imbordescari	x	x	x	x	x
maceria	x	x	Maceria . Maceries .. gromačça. tyn. juhi zid. Maceriâ munire , cingere. Maceriam erigere .. gromačçiti. Maceriâ munitus, a, m .. ogromaçčen, a, o.	Maceria , æ, & Maceries, ei, f. s. Szuhi zid prez morta. v. Gomila in Illyr. Zid okolu vinograda, ali verta. Col. 2. red zubih vlaloke (?). 3. quod maceratio.	Măcëriă , æ, f. Cic. Maceries, ëi, f. Adran. apud Non. Zid prez vapna. y pêſzka jztojechi; ſzuih iz jzamoga kamena nanizani zid; okolo Terſzja zid, ogradja, oberſje. e. Mauer von trockenen Steinen, ohne Pflaſter oder Kalck; e. Weinberg-Mauer.
magazenum	x	x	x	x	x
mantellum	x	x	x	x	x
masserie	x	x	x	x	x
merletus	x	x	x	x	x
merli	x	x	x	x	x
merlus	x	x	x	x	x
moenia	Mœnia , Muraglie, Die ringmaur, Gradzki zidi	Moenia , Muraglie, Gradzki zidi	Mœnia , orum [→ ium] .. bedeni. mîri. gradſki zidi. naſipi.	*Mœne , is. plur. Mœnia, ium, n. Zid, zidi. Enn. apud Feſt. mœnibus cingere, zido opaſzati. it. poſtanye, baſte, ſanczi ivergye.	Mœnia , ium, n. plur. Cic. Zidi okolo Varaſſa, gradzki zidi, kamenzka gradya. e. Stadt-Mauer, Ring-Maur. *Moene , is, n. Ennius apud Feſtum. Vid. Murus.
municipium	x	x	Municipium .. Grad. Meſto. Varos. Ki ima pravice od Poglavnika.	Municipium , ii. n. Meſzto, kô oſzebuyne pravice ima. 2. vkup purgarſztvo. J. C.	Municipium , ii. n. Cic. Grád, Meſzto, Varaſſ jzvoje pravice y ſzudni ſztol imajuchi, jzamo kralyu jzvômu podloſen. 2. Varaſſanſztvo. Ein Flecken oder Stadt, ſo das Burger-Recht und fein eigen Gericht hat, die einem Fürſten oder König untervorſſen iſt. 2. e. Burgerſchafft. (...)
munimen	x	x	x	Munimen , nis, n. p. p. Tvergya, jachina, branifche. (D.) obrana. Veger.	Münimen , inis, n. Virg. Tverdya, baſta, obramba, zavetje, (?)achina, ogradya za obrambu. peregr. Feſztunga. r. Schirm, Schutz, e. Veſtung, Paſtey, Schantz, s. Bollverck. (...) Vid. Vallum, Fortalitium
munimentum	Munimentum , Reparo, Bevvarung, Brana	Munimentum , Reparo, Brana	Munimentum .. brana. obramba. tvyrdjava. jačara. zagradja. tvyrdja. tvyrdina.	x	Münimentum , ti, n. Caſ. Vid. Munimen.

munitio	Munitio , Munitione, Veſte/bolvv erk, Tvardina	Munitio , Munitione, Tvardina	Munitio .. tvyrđjenje. brańenje. zagradjanje.	Munitio , onis. v. Munimentum. Sall.	Mūnitio , onis, F. Cic. Vid. Munimen.
mura	x	x	x	x	x
murus	Murus , Muro, Maūr, Zjđ	Murus , Muro, Zjđ	Murus .. Zid.	Murus , ri, m. Zid. [D. it.] mir. 2. Met. obramba. it. Defenfor. Ovid. 3. vuza. Concil. hinc immurare, zazidati, ũ vekivechnu vuzu poſztaviti.	Mūrus , i, m. Cic. Zid. E. Maur.? 2. Transl. V. Præſidium, tutela, agger &c.
oppidum	Oppidum , Cittadella, Statt, Graad	Oppidum , Cittadella, Graad	Oppidum .. Mejto. Grad. Varos.	Oppidum , di. n. p. c. Menſſi varas, purga priproſzteja, tergovijſche. cingere oppida muris, varaſcze obzidati. Vir. 2. quod carcer equorum in circo. Var.	Oppīdum , i, n. Cic. Tergovijſche. r. Markfleck. Város. Vid. Urbs, Civitas. itā Cic. (...)
palizzatum	x	x	x	x	x
pallada	x	x	x	x	x
pallificata spirata	x	x	x	x	x
parapectum	x	x	x	x	x
partegete	x	x	x	x	x
pietre merze	x	x	x	x	x
posterla	x	x	x	x	x
posterula	x	x	x	Posterula , ae, f. p. c. Zadnyi vrata. Amia. per poſterulam excedere, chez zadnya vrata vun ziti.	x
praesidium	Præſidium , Guardia, Schirm, Brana	Præſidium , Guardia, Brana	Præſidium .. zasćit. zasćitje. zasćita. bramba. obramba.	Præſidium , ii. n. Tvergja, ſancz, gragya. collocare armatos in præſidiis, vu tvergye poloſiti oboruſne. Cic. præſidium agere, na ſztraſe ſztati. Tao. 2. Met. obramba, pomoch. firmo amicorum præſidio regi, dobru obrambu, od priatelov imati. Cic. præſidium gerere, dati pomoch. Plin. præſidium ſenectu is, ſztaroſzti pomoch, palicza.	Praesīdium , ii, n. 1. Vojniki, ali kupchina vojniov za ſztrā?u y chuvanye grāda &c. e. Besatzung, Guarnison. (...)
propugnaculum	Propugnaculum , Forte, Veste/Boll- vverch, Brana	*Propugnaculum , Forteza, Brana	Propugnaculum .. Tār. basta. brana. tvyrđjava.	Propugnaculum , li, n. p. c. Baſta, braniſche. propugnaculum contra hoſtium impetum, baſta, ſancz proti nahupe nepriatelſzke. Cic. 2. propugnaculo alicui eſſe, na pomoch obrambu nekomu biti. Cic.	Prōpugnācūlum , i, n. Cic. Branijſche, Zavetje, Bálta. e. Veſtung, s. Bollvverck, e. Paſtey. Várta, Báſtya. v. Præſidium N. z. Hinc Transl. V. Defenſio, præſidium N. z. Alicui eſſe propugnaculo. Cic. Kōmu za obrambu biti. Eines Schutz und Schirm ſeyn. (...)
puteus	Puteus , Pozzo, Brunnen, Sztudenacz	Puteus , Pozzo, Sztudenacz	Puteus .. zdenac. ſtudenac. kalić. izvar. (...)	Puteus , ei, m. & Puteum, ei, n. apud. Non. Zdenecz. (D) bunar, ſztudenacz, propriē zkopan v- zemlye, kiſze neoteche. Puteus altus, glubok zdenecz. perennis jugis aquæ, nepreſzuſni zdenecz.? ? aquam de puteo, zajeti vodu iz dencza, temnicza. V. Carcer. Plaut.	Pūtēus , ěi, m. Cic. Zdenecz, ſztudenacz, zvirajuchi vān pak metekuchi zdenecz. r. Sod-Brunnen, Zieh-Brunnen.
rastrella	x	x	x	x	x
reductum	x	x	x	x	x
revelin	x	x	x	x	x
rocca	x	x	x	Rocca , ae, f. Grad na pechine zezidan. Leo Oſtar.	x
rocha	x	x	x	x	x
saracinesca	x	x	x	x	x
sponia	x	x	x	x	x
suburbium	Suburbium , Borgo, Vorstatt, Varos	Suburbium , Borgo, /	Suburbium .. podmeſtje. podgrādje. Suburbium ante civitatem vel arcem .. predmeſtje. predgradje. pridgrad. pridgradi.	Suburbium , ii. n. podvaras, zvunſzki varas. in ſuburbium ire, ũ zvanſzki varas iti. Cic.	Sūurbīum , ii, n. Cic. Zvunzki Varaſ, Predvaraſ, Podvaraſje. e. Vorſtadt. Hóſtát.

			Suburbium post Civitatem vel arcem .. Zagrad. Za(d)gradje. Zameštje.		
terreleum	x	x	x	x	x
torricella	x	x	x	x	x
trincea	x	x	x	x	x
turris	Turris , Torre, Turn, Turan	Turris , Torre, Turan	Turris .. Kula. bašta. turran. Turres. ad Turres .. Cirkvenica. Crikvenica. Turris, ex qua in urbem aqua deducitur .. Vodarnica.* Turricula .. Kulicca. bastica. turnac. turnić.	Turris , is, f. in acc. turem, l. turrim. Turen. Gell. * Turricula , ae, f. p. c. dim. Turnichek. Pall.	Turris , is, f. Cic. Turen. r. Thurn. Torony.* Turricōla , æ, m. Turnar. r. Thurner. Tornyos. * Turricūla , æ, f. Vitruv. Turnichek, turnecz. Kleiner Thurn.
urbs	Vrbs , Città, Stadt, Graad	Vrbs , Città, Graad	Urbs .. Grad. Město. Varos. Urbs excisa, eversa .. Varos zatyt.	Urbs , bis. f. Varas okolu obzidan. urbs vetustate famáque conditorum inclyta, řztar glářzoviti varas. Curt. urbs urbium, řztalen varas. Flor. 2. quod Civitas, l. cives. Vir.	Urbs , bis, f. Cic. Varař obzidan, Gråd. e. Stadt. Kerített város. (...)

8.1.2. Rječnici s talijanskim kao polaznim jezikom

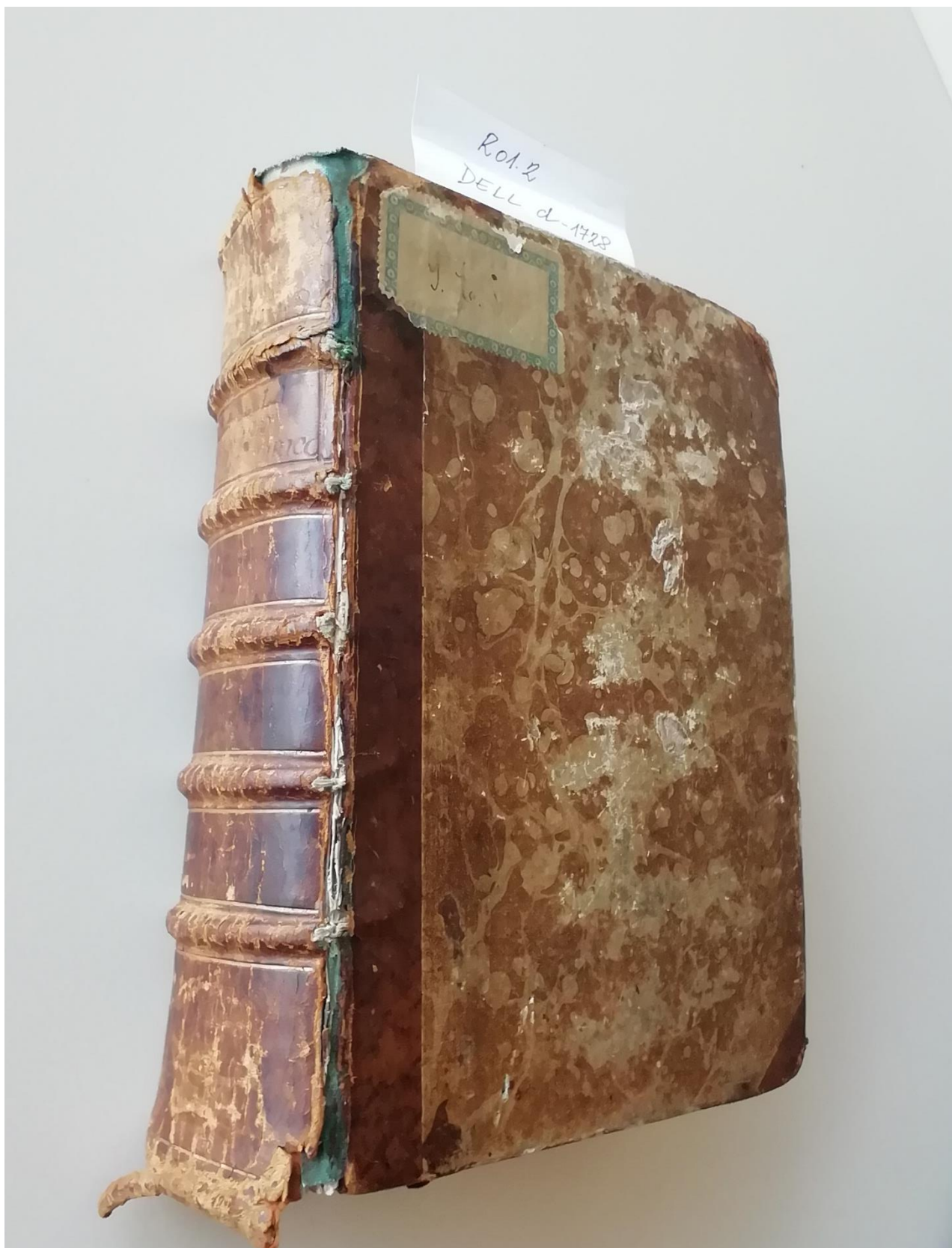
Opera nuova che insegna a parlare la lingua schiavonesca alli grandi, alli piccoli et alle donne jest talijansko-hrvatski rječnik koji se pripisuje Petru Lupisu Valentianu. Objavljen je 1527. godine u Anconi. Riječ je o prvome leksikografskom radu u povijesti hrvatske leksikografije. Prvi ga je opisao češki slavist Jan Petr u *Slavia* 42 (1973.), a otkrio ga je u Državnoj bavarskoj knjižnici u Münchenu. Valentin Putanec također je analizirao jezik i leksik te ponudio obratan hrvatsko-talijanski rječnik u tekstu »Talijansko-hrvatski i hrvatsko-talijanski rječnik Petra Lupisa Valentiana (Ancona, 1527)«, koji je korišten u ovome radu. U predgovoru Valentiano navodi kako se *Schiauonefcho*, koji Putanec prevodi kao slavenski jezik i izjednačuje s hrvatskim jezikom, govori ne samo u Slavenskoj zemlji, nego i u Srbiji, Albaniji, Turskoj, Mađarskoj, Češkoj, Italiji i drugdje. Jezik rječnika je ikavska i jekavska štokavica (Putanec 1979: 101–106).

Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi, italiano, illirico e latino s podnaslovom Con l'aggiunta di molti erbe semplici e termini militari jedan je od rukopisnih rječnika zadarskoga kanonika Ivana Tanzlinghera Zanottia, datiran 1704. godine. Čuva se u Padovi, a digitaliziran je u okviru projekta *Digitalizacija i mrežna objava Tanzlingherova rječnika "Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi, italiano, illirico e latino"*. Digitalizirana inačica korištena je prilikom istraživanja. Ostali se rukopisni rječnici nalaze u Zagrebu (datiran 1670.) i Londonu (datiran 1679.), a Nada Vajs Vinja navodi kako je u Zadru 2009. godine pronađen još jedan rukopisni rječnik pripisan

Tanzlingheru Zanottiu (Vajs Vinja 2011: 199–209). Grafijska rješenja su: /c/ = ç; /č/ = ç; /ć/ = ch, chy, ty; /đ/ = dy, gy; /e/ = e; /g/ = g, gh; /h/ = h; /i/ = i; /j/ = y; /k/ = k; /l/ = l; /li/ = ly; /lj/ = gl, gly; /nj/ = gn, ny; /s/ = s; /š/ = s, sc, sch, ss; /šč/ = sç, schy; /t/ = t; /u/ = u; /v/ = u, v; /z/ = z, x; /ž/ = z, x; /r/ = ar.

Dizionario italiano, latino, illirico s gramatikom *Istruzioni grammaticali della lingua Illirica* djelo je talijanskoga isusovca Ardelia della Belle objavljeno 1728. godine u Veneciji. Rječnik je nastao na osnovi dubrovačkoga govora i četrdesetak djela štokavskih i čakavskih pisaca XVI. i XVII. stoljeća. Stoga je riječ o prvome hrvatskom povijesnom rječniku.²⁵ Della Bella namjenjuje *Dizionario* budućim talijanskim misionarima u slavenskim zemljama kako bi im olakšao učenje hrvatskoga jezika jer je i sam bio svjestan jezičnih poteškoća u učenju (Pupek 2012: 25). Grafijska rješenja su: /c/ = z; /č/ = c, cc, cj; /ć/ = ch, tj; /đ/ = dj; /g/ = gh; /j/ = j; /l/ = glj, lj; /ń/ = gn, nj; /r/ = ar; /s/ = s, f, ff; /š/ = fc; /v/ = v; /z/ = 3; /ž/ = x (*isto*: 27–28).

²⁵ Ardelio Della Bella: *Dizionario italiano, latino, illirico*, <http://ihjj.hr/iz-povijesti/ardelio-della-bella-dizionario-italiano-latino-illirico/14/> [pregled 1. kolovoza 2019.]

2. *Dizionario italiano, latino, illirico* (1728).

Tri su izdanja talijansko-hrvatskoga rječnika Dragutina Antuna Parčića: *Vocabolario italiano-slavo /illirico/* objavljen u Zadru 1868. godine, *Vocabolario italiano-slavo /croato/* objavljen u Senju 1886. godine i *Vocabolario italiano-slavo (croato)* objavljen postumno u Senju 1908. godine. U analizi nazivlja korišteno je izdanje iz 1908. godine (Samardžija 2015: 492).

Natuknički su leksemi fortifikacijskoga nazivlja u rječnicima s talijanskim kao polaznim jezikom:

natuknica	Valentiano, 1527. (Putanec, 1979.)	Tanzlingher Zanotti, 1699. (online izdanje rječnika: http://tanzlingher.filosofia.sns.it/index.php?id=6)	Della Bella, 1728. (izd. iz 1785.)	Parčić, 1887. (izd. iz 1908.)
alloggiamento	x	Alloggiamento - x - x Alloggiamento de' soldati - Boijmčkè, Obzide - Castra	Alloggiamento de Soldati. Caſtra, trorum. n. p. Bójnicke óbžide, illi tvàrghje, vojnijcka pribivalijcta. Scjattori, raa. m. p. Tábor, ra. m.	Alloggiamento, m. stanište, kvartir; (alloggio) stan, *konak; (accampamento) tabor.
andito	x	Andito - Stazà, Klaanaç - Semita	x	Andito, m. hodnik, prohodište; (viottolo) uličica; (adito) ulaz.
antimuraglia	x	x	x	x
antimuro	x	Antimuro - Parsobran - x Antimuro - Pridgradye - Propugnaculum	x	Antimuro, m. predzidje.
antipetti	x	x	x	x
archibuseria	x	x	x	Archibuseria, f. i Archiera, f. puškarnica, mazgal.
arciera	x	x	x	Arciera, f. (feritoja) puškarnica.
arsenale	x	Arsenale - Brodogradischyè, Brodonischyè, Brodarniça - Navale	Arjenale, luogo dove ſi fano i navigli, & altre coſe neceſſarie alla navigatione. Navale, lis. Brodárniza, ze. F. Drjevoshranijcte, fcta. n. Orsân, na. m. Shranijcte òd Brôdaa.	Arsenale, m. (pomorska) oružana, brodarnica, arsenali (sala d'armi) oružana.
balestrieria	x	Balestrieria - Lukoloptychyè, Poloxnischyè, Podboyaçniça, Puskariça - Ballistarium	Baleſtriera, feritoia, buca nelle muraglie per donde ſi baleſtra il nemico di fuori. Baliftrarium, rij. n. Puſckariza, ze. f.	Balestrieria, f. (feritoja) puškarnica, mazgal.
baluardo	x	Baluardo - Obalà, Zaagradya, Braanijk, Naasap, Taabor, Braniscte - Propugnaculum	*Baloardo, riparo delle fortezze. Propugnaculum, li. n. Bránijcte, cta. n.	*Buluardo (sic!), m. branište, branik; fig. (difesa) zaštita, obrana. *Baloardo, v. Baluardo.
barbacane	x	*Barbacan - Pridzidyè, Pridgradyè, Podpor od mira - Fultura	Barbacane, contrafoſſa, ò ſperone per ficurezza del muro. Anteris, ridis. f. g. Podpòr òd mîra, illi òd žida.	Barbacane, m. bedem na pokos il. na poškalj, baba, babac.
bastione	x	Bastione - Ukripagn, Naaxap, Beden, Taabor, Zaaschita - Propugnaculum Bastione - Naasap, Naspinna, Beden, Branijlnik, Yarak, Zaspuutyè - Terreus, Agger	Baſtione. Propugnaculum, li. n. g. Bránijcte, fcta. n.	Bastione, m. bastija, bedem. *Bastita, f. branište, tvrdjavna gradba.
bertesca	x	Bertesca - Zaapor, Zaaprik, Zasad, Suukrix, Zaaporniča - Castellum, Propugnaculum	x	Bertesca, f. spustni turnić, krunište na tvrdjavi.
bombardiera	x	x	x	Bombardiera, f. kumbarica (-ladja).
cannoniera	x	x	x	Cannoniera, f. (apertura da sparare) puškovica (od topa), *mazgal; (barca) (ladja-) topovnica.
caponiera	x	x	x	x

casa matta	x	x	x	*Casamatta , f. zemunica (svodna).
casotta	x	x	x	*Casotto , m. (da guardia) stražnica; (tugurio) pojata, kućerak.
casteletto	x	Castelletto - Vessarcich, Tuarxich, Bradčich, Graadaç, Dizdich, Gradčich, Pijrčich - Oppidulum	Castelletto , e castellucio , castello piccolo, quantità di cafe circondate di mura. Castrum, tri. n. Grâdaz, âdza. m.	*Castellotto , m. priličan gradić; tvrdjavica.
castello	x	Castello - Braad, Graadaç, Dizd, Tuarxd, Vessa, Varas, Sagradstuò, Kossarra - Oppidum	Castello , cittadella, fortezza per difesa delle Citta. Arx, cis. f. g. Tvârhja, ghje. f.	Castello , m. (paese murato) obzidano mjesto; grad; (fortezza) tvrdjava; (rocca) vis, tvrdjavica, *kula; - delle navi, tavan na brodu; (battipali) bijaća, malj; far -i in aria, zidati kule po oblaku, po vjetru snovati.
cavalier	x	*Cavaliere - Saanaç, Saançè, Saançà - Agger	*Cavalliere , alle volte significa rialto di terra sopra le muraglie. Agger mœnibus impositus. Nâjap, pa. m.	x
cavaliero	x	x	x	x
cavata	x	Cavata - Vaddyenyè, Koppaanyè, Izduoorenyè, Dubglyeenyè, Yammukoppaanyè, Yarugganyè	x	Cavata , f. (fosso) izkop, jama; (...)
chiusi	x	x	x	x
cisterna	x	Cisterna - Rooù, Çeternyà, Çeteruyà, Bunaar, Gusteerna, Hladenak, Studenaç, Gustijrna, Bunaar - Cisterna	Cifterna , ricettacolo d' acqua piovana. Cifterna, næ. f. Guftjèrna, ne. f. Shranna, alliti Pôhrana vodená. Jamma vodená. Vodohranna, ne.	Cisterna , f. daždjavac, nakapnica, bistjerna, gustjerna, počuo, čatrnja, acqua di - kapnica, kišnica.
città	x	Città - Graad, Varasc - Civitas	Città , intejo di luogo, che abitano i cittadini. Urbs, bis. f. Grád, da. m. Città murata . Civitas muris armata. Grád obžjdan. Cittadone , città grande. Civitas magna. Prostranni Grád. Velikí Grád.	Città , f. grad, *varoš; di -, (agg.) gradski.
cittadella	x	Cittadella - Varassaç, Varasçich, Graadaç, Graadak, Graadçaç - Oppidulum Cittadella - Tuarad, Braad, Turrigyà - Arx	Cittadella , città piccola. Civitacula, læ. f. Grâdaz, dza. m. Cittadella per fortezza . V. Castello.	Cittadella , f. (dim. di città) gradić; (rocca) tvrdjavica.
civitacula	x	x	x	x
coltrina	x	x	x	x
contraforte	x	x	Contraforte . V. Barbacane.	*Contrafforte , m. podporni zid; podporanj.
contrafosso	x	x	x	Contrafosso , m. predrov.
contramina	x	*Contramina - Sprotxayaamka, Sprotlaguna, Sprotkepina, Sprotlaguzna, Sprotlaguzniçà, Pramalagun	Contramina . Cuniculus contrarius. Prokòp supròch prokòppu.	*Contramina , f. protukop; suprotivni podkop; - fig. protivna varka.
contrascarpa	x	x	Contrafcarpa . V. Barbacane.	Contrascarpa , f. spoljašni nasip il. odkos, protustrmen.
coprifaccia	x	x	x	x
cordina	x	x	x	x
corno	x	Corno - Roogh, Drinak, Rogh - Cornu	x	x *Cornuto , agg. rogat; argomento -, dvoradni izum.
corte	x	Corte - Duor, Obijtegl, Aulyà, Sukya - Aula Corte - Sukuchyà, Duoor - Impluvium, Cavaedium	Corte , cafa, ò palazzo di gran Signore. Aula, læ. f. Dvôr, ôra. m. Dvoròvi, òd dvoròvaa. m. pl. Dvôri, raa. m. pl. Corte di Rè . Aula regia. Krâgljevi Dvôri.	Corte , f. dvor; (cortile) dvorište, *avlija; - di cassazione, ukidni sud;
cortile	x	Cortile - Sukucchya, Duor, Aulya - Atrium, Cavaedium	Cortile . Atrium, trij. n. Dvôr, ra. m. Pridvôrje, ja. n.	Cortile , m. dvorište, *avlija; (chiuso) oblok.

cortina	x	Cortina - Polyueryà - Cortina	Cortina . Velarium, rij. N. Žařtórniža, ze. f.	Cortina , f. prevjes, zastor; - da letto, postjeljna zavjesa, *perde (fpl.); (arch.) krilo.
cuneta	x	x	x	x
dardanelle	x	x	x	x
falconiera	x	x	x	x
falsabraga	x	x	x	* Falsabraca , f. prednji odkop.
feritoia/feritora	xx	* Feritoja - Podbooi, Ustrijlničà - Ballistarium x	* Feritura , ò feritoja , buca nelle muraglie donde ji ferifce il nemico di fuora. V. Baleřtriera. x	* Feritoja , f. puřkarnica, mazgal, mazgala.
forte	x	Forte - Tuard, Baltà, Brambà, Braana - Propugnaculum	x	Forte , m. (fortezza) tvrdjava; - dell' esercito, jezgra vojske;
fortezza	x	Fortezza - Tuarx, Braad, Turrigyà, Tuargyauà, Baltà, Obalà, Graadçaç, Varassaç, Braamba, Tuarxdinna, Braana - Arx, Propugnaculum	Fortezza , cioè Rocca. V. Rocca.	Fortezza , f. (luogo fortificato) tvrdjava; (nel vestito) podstava;
fortificamento	x	Fortificamento - V'yaaçanyè, Yaaçanyè, Tuargyanyè, Tuardyeenyè, Pokrijpglyenyè, Utuardyeenyè, Graadyenyè, Braanyenyè, Obgraadyenyè, Varlyaaenyè, Utaborrenyè, Taborrenyè - Munimentum, Munitio	Fortificamento , ò fortificatione. Munitio, munitionis. f. Tvardiřcte?, řcta. n. óbrana, ne. f. Utvardjènje, nja. n. Tvàrghja, ghje. f.	Fortificamento , m. utvrdjivanje.
fortificatione	x	* Fortificazione - x - x	Fortificatione . V. Fortificamento.	* Fortificazione , f. utvrdjivanje; gradba; (le opere di -) ogradba, utvrdba; utvrde (pl.); braniřte.
fortino	x	x	Fortino , overo fortezza piccola per difeřa dei řoldati accampati. Cařtellum, lli. n. Meteriř, iřa, m. Maala Tvàrghja. Meteriř propriamente recinto di pietre řenza calce.	Fortino , Fortilizio, m. tvrdjavica.
fossa	x	Fossa - Raazroù, Rooù, Yarugà, Yammà, Lokuaagn, Obrou izkop, Prokop, Graaba, Xlijb - Fovea, Fossa	Foffa . Scrobs, bis. f. Jamma, me. f. Ruppà, pe. f. Foffa intortorno à Forte, ò Città . Foffa, řæ. f. Prokòp, ppa. m. Obròv, va. m. Foffa, terreno cavato in lungo per vallar campi, ò per ricevere, e řcolar l' acque . Foffa, řæ. f. Prokòpniza. Potòk, kka. m. Illir. barb. Endèk, kka. Berèk, kka. m. Foffa d' acqua . Foffa, řæ. f. Lokàgn, gna. m.	Fossa , f. jama; rupa; - di scolo, odtoka; (canale naturale) jaruga; (e artificiale) jarak, *endek; - di limite, prierov; (sepolcro) grobnica; (per le viti) zarov; scavar -e, jamičati, jamati; rovitì.
fossato	x	Fossato - Potoçak, Potoçaç, Hendk - Torrens	x	Fossato , m. jaruga; (di seperazione) prerov; (fossa) jama.
fosso	x	x	x	Fosso , m. jarak, *endek; - naturale, jaruga; (de' campi) prierov; (di fortezza) obrov, obkop, řanac; cinger di -, obroviti, obřančiti.
guardiola	x	x	Guardiola , luogo, dove řtà la guardia. Specula, læ. f. Straaxniza, ze. F., Straxanizza, ze. F.	* Guardiòlo , m. (stanzino di g.) strařnicu (sic!) * Contragguardia , f. braniřte.
magazen	x	* Magazzino - Kleet, Stragnà, Straagn, Gotoougnak, Targohran - Promptuarium	* Magazzino , řtanza, dove ři ripongono grařcie, ò mercanzie. Apotheca, ce, f. Shranna, nne, f. Stràgn, gna. m. * Magazzino di grano . Horreum, rei. n. Xitniza, ze. f. Illir. barb. Hambâr, àra. m.	* Magazzino , m. spremiřte, skladiřte, spraviřte, magaza.

merlatura	x	Merlatura - Ćipkćinà, Rescićinà, Reescgnà - /	x	Merlatura , f. obrub kruništem; (di vestito) obšav Ćipkama. *Merlata , f. krunište (na kuli).
merlo	x	Merlo - Beden, Però, Bedeni, Zaurisci, Zaurisc - Minae, Pinna	Merlo ornamento delle muraglie, e difesa . Pinna, næ. f. Kruniſĵete òd mîraa. Merlo piccolo inteſo di muro . Pinnula, læ. f. Maalo kruniſĵete òd mîraa.	Merlo , m. (uccello) kos, kosovac; (di torre) krana; (coll.) vršci od sgrada, krunište; (merletto) Ćipka, picilj.
mezzaluna	x	x	Mezzaluna termine militare . Munimentum femilunare. Karnobranijĵete, ſĵeta. n.	x
mir	x	x	Mîr , ra. m. Ill. barb. Dvár, ra. m.	x
moschettiera	x	x	x	x
munimenta	x	x	x	x
munitio	x	x	x	x
munitione	x	*Munizione - Utuadxbinà, Taborrinà, Tribnà, Tribouatnà - Munitio, Opus	Munitione , fortificamento. Munitio, nis. f. Tvårdja, dje. F. Tvardiĵete, ſĵeta. n. Utvardjènje, nja. n. Munitione da guerra . Instrumentum militare. Bójnijĵcka ſpravva.	*Munizione , f. ogradjivanje, utvdjivanje (sic!) (da guerra) strelivo, prah i olovo; *džebana; (da bocca) živež, hrana, zaira; (magazzino) skladište, spremište.
muraglia	x	Muraglia - Zijd, Mijr, Graadyà - Murus	Muraglia . V. Muro.	Muraglia , f. zidje, zidovi (pl.), zidine (pl.); zid; bedelo; (all' intorno) obzidje. *Muraglione , m. zidina.
muro	*muraro , karmenar [obrat, V. Putanec: karmenar (piše: karmenar)] 2v [97]	Muro - Zijd, Duhar, Mijr, Graadyà - Murus	Muro , muraglia. Murus, ri. Zijd,da. m. Muro di Città . Moenia, niorum. n. pl. Židi gràda. Gradski Zijd. Luogo fotto le mura della Città . Pomærium, rii. Podmirje, ja. n. Circondar di muro . Muro cingere. Obžidati, dam, doſam. Obſtrjèti mirom. Mura che circonda . Murus circumdans. óbžida, de. f. Circondato di muro . Muro cinctus. Obžijdan, na, no. óbſtart mirom. Muro forte . Murus firmus. Zijd tvardi. Muro vecchio, e mezzo rovinato . Parietina, næ. F. Židina,ne. F. Mirina, ne. F. Muro a jecco jenza calce, diceſi ancora macera . Maceria, riæ. f. Zijd ù sùho. Mèghja, ghjee. f.	Muro , m. zid, platno, *duvar, *mir; (di macigno) stiena; - a di città, zidine, zidovi (pl.); - a secco, ograda, gromača; - divisorio, pregrada; - fig. (difesa) zaštita, zaklon. *Murata , f. tvrdjava, gradba. *Muramento , m. zidanje; (le mura) obzidje.
palizzata	x	x	x	Palizzata , f. kolje, ograda koljem, tarabe (pl.)
parapetto	x	Parapetto - Parsobran, Meteriz - Crepida	x	Parapetto , m. prislón, odboj, okana; muro di -, zidac; (mil.) prsobran.
piazza	x	Piazza - Stagna, Gassa, Poglyannà, Staghnà, Staza, Targouischyè, Tarxischyè, Kaampà - Platea, Forum	Piazza luogo ſpazioſo della Città. Platea, tee. f. Tàrgh, ga. m. Targòviſĵete, ſĵeta. n. Proſtòr òd gràda.	Piazza , f. (pubblica) trg, plokata, pijaca; - da mercato, tržište, trgovišĵe; - forte, utvrđeno mjeſto; tvrdja; (posto) mjeſto, prostor; letto a due -e, za dvie osobe; comando di -, mjeſtno zapovjedništvo; maggiore di -, mjeſtni četnik; (negozianti) trgovci (-vacà); prezzo di -, mjeſtna ciena; cambiale pagabile sulla -, mjeſtna mjenica; dar - ad uno, ukloniti se komu; far -

				razčistiti; metter in -, raztrubiti; izbrbljati; tener -, izložiti trgovinu; pazirati.
pontone	x	x	x	x
propugnacolo	x	Propugnacolo - Baltà, Braanà, Brambà, Tuarxd, Obran - Propugnaculum	Propugnacolo. Propugnaculum, li. n. Braniſcte, ſcta. n. V. Baſtione.	Propugnacolo , m. braniſte, branik.
recinto	x	Recinto - Obzidina, Obgradas - Septum Recinto - Obkrugh - Ambitus	Recinto , riparo intorno à qualche coſa. ógrada, de. f. ógrada, de. f. óbžida, de. f. Recinto , cioè circuito. Ambitus muri. obkrúgh, krúga. m.	Recinto , m. (luogo chiuso) oploznica, obor, zagaj; (il circuito) ograda, oploz, ogradnja; (di muro) obzid; (di fosse) obrov; obkop; in questo -, u ovoj kući, u ovom prostoru.
redutto	x	x	x	x
reparo	x	x	*Riparo, che fi fa con legni, terra, e fimili. Ager, geris. m. Nâſap, ſapa. m. Žáſtava, ve. f. Naamêt, eta. m. *Riparo intorno. Vallum, li. N. Ograda, de. F.	x
ridotto	x	Ridotto - Pryaatniſchyè, Konak, Gostijniça, Skupischiyè, Sborriſchiyè, Sbirriſchiyè, Saborriſchiyè - Receptaculum, Perfugium, Confugium	x	Ridotto , m. (luogo di convegno) ročiſte, prikupiſte, sbježiſte; (convegno) stastanak; (albergo) stan; boraviſte; (da giuco) igračnica; (da ballo) plesaliſte; (crocicchio) razkrstnica.
rivellino	x	x	Rivellino , forte di fortificatione. Portæ propugnaculum. Braniſcte ód vrâta.	Rivellino , m. (mil.) predkop; - fig. ukor; batine (ſpl.).
rocca	x	Rocca - Tuarxd, Graadçaç, Turrigyà, Braad, Obalà, Varasçaç - Arx	Rocca , coll' o largo, val Fortezza, ò Cittadella. Ars, cis. Tvârdja, dje. F. Kûla, lee. F. Parola barbara. Rocca molto ben munita. Ars munitiſſima. Tvârdja dôbro oruxána. Rocca inespugnabile. Ars invictiſſima. Tvârdja nepridobîta. Tvarghja nepridobijtna.	Rocca , f. (forte) vis, tvrdjavica; kula; (da filare) preslica; - del camino, dimnjak, vrh od dimnjaka.
rochetta	x	x	x	x
ronda	x	Ronda - Obhodda, Obhodyenyè - x	Ronda. Luſtratio excubiarum. óbhoda, de, f.	Ronda , f. oblaz, okolka; far la -, oblaziti.
saettiera	x	x	Saettiera , apertura nelle muraglie da ferire coll' archibugio. Balliſtarium, rij, n. Púſkariza, rize, f.	x
saracinesca	x	x	Saracineſca , ſtumento noto da difender le porte. Cataracta, ctæ. Žâtvor ſpuſteechi, Žáſtava, ve, f.	Saracinesca , f. ſpuſtna reſetka, zapornica.
scarpa	x	x	Scarpa della muraglia. V. Barbacane.	x
sentinella	x	Sentinella - Vahtarra, Straaza, Bdyà, Vahtar, Straaxanin, Chyutnik, Straaxanin, Straxdeniça, Bdyaaç, Bditegl, Straaxnik, Pudaar - Vigiliae, Exubiae, Vigiles, Exubitor	Sentinella , luogo dove i ſoldati fanno la guardia. Stráxniza, ze. f.	Sentinella , f. straža, stražar; far la -, stražiti, stražu čuvati.
soleri	x	x	x	x
sortita	x	Sortita - Probijk, Prolaz, Izhod, Prolazenyè, Izhaayanyè, Izhodyenyè - Eruptio	Sortita , termine militare l' uſcir fuori aſſaltando all' improviſo il nemico. Eruptio, onis. f. Naſarnûtje nenâdno, tja. n.	Sortita , f. (ſcelta) izbor; (aſſortim.) obir, izbir; (mil.) provala, naſrt; - cieca, nočna provala; (germoglio) izdanak, babica.

sorto	x	x	x	x
spalte	x	x	x	x
spalto	x	x	x	Spalto , m. (pavimento) pod; (sotto i tetti) strešnica; (sporto) bočina; (muro a pendio) pokos, odkos; (mil.) prsobran, sbjeg.
sperone	x	x	Sperone , appoggio che fì fà agl' edificij. V. Barbacane.	Sperone , v. Sprone. * Sprone , m. ostruga, (d' un muro) podporanj, upornjak;
tanaglia/tenaglia	x	Tanaglia - Klisteničà, Klijschyà, Klijske, Klijschyà - Forceps Tenaglia - Kliskà, Kliskè, Klisteničà - x	Tanaglia , e Tenaglia , strumento noto. Forceps, cipis. c. Kljêfcta, fctaa. n. p. Kljêfctichi, chjaa. m. p. diminutivo.	Tanaglia , f. kliešte (fpl.); pigliar colle - e, uhvatiti klieštima; - fig. gužbalo; a foggia di -, klještast. Tenaglia , v. Tanaglia.
terra	*sta tera , grad: ovi grad [obrat, V. Putanec] 3r [70]	Terra (³) - Graad, Vees, Possada, Tuarxd, Varas, Brad, Obala, Graadaç, Vessa - Urbs, Oppidum	x	x
terrapien	x	x	x	x
terrapieno	x	Terrapieno - Tuarxdobran, Tuarxdobranna, Brambà, Balta, Naascap - Agger	Terrapieno . Agger, geris. m. Nâjap, Nâjapa. m.	Terrapieno , m. nasip, sip, *meteriz.
torre	* tore , turim [obrat, V. Putanec: turin (piše: turim)] 3r [281]	Torre - Pirçih, Pirçihà, Vessa, Pirçak, Stolp, Tuarxd, Stulp, Toranna - Turris * Torricciuola - Pirçah, Pirçihich, Pirçakçich, Pirçaakgnak, Vessiçà, Pirçaxiçà, Pirçaxich, Turigijçà, Torianiçà - Turricula	Torre coll' o fretta . Turris, is. f. Tòran, rna. M. Kùla, lee. f. parola barbara, ma molto im ufo. Torre di legno . Turris lignea. Tòran darvení.	Torre , f. toranj; turan; - di chiesa, zvonik; - fortificata, kula; (carcere) tamnica.
torresella	x	x	x	x
torretta	x	x	Torretta , torricella. Turricula, læ. f. Tórnich, chja. m. Kùliza, ze. f. parola barbara,	Torretta , f. tornjié, turnac, zvonicié.
torrione	x	Torrione - Pirçakçinà, Tuarxdininà, Vessaçinà - x	Torrione , quella mezza Torre, che ad ogni tanto fpatio fì fà nelle muraglie delle Città. Propugnaculum, li. n. Branifcte, fcta. n.	Torrione , m. kula.
traversa	x	Traversa - Nasukrixak, Sukrixgnaak, Nakrixak, Sukrixak, Prijpor, Zaapomiçà, Poprika - x Traversa - Sukrixgnà, Opaçinnà, Pryeka, Prijka - x	Traverfa , jbarra. V. Barra. * Barra , e sbarra, tramezzo, che fì pone per impedire, ò separare un pajfo. Obex, cis, m. g. Priprjecifcte, fcta, n. Pripricje, ca, n. Priprjeka, ke, f. g.	Traversa , f. (legno traverso) priečnica, popriečnica; prečaga; prievornica; (mil.) prikop; (sciarpia a traverso) opasac preko ramena; (strada che attraversa) poprečna ulica; (avversità) protivštine (fpl.); alla -, poprieke, prečimice.
trincea	x	Trincea - Saançà, Meteriz, Sançà, Ostrogh, Ograda, Oghrada, Tabor, Obrana - Vallum, Agger	Trincea , fortificatione, Munitio, onis. f. óbrana, ne. f. Tábor, ra. m. Meteriž, ža. m. Voce del volgo. ógrada, de. f.	Trincea , f. obkop; *šanac; (fossa di -) obrov; (rialzo di -) nasip; (riparo) branik; obrana.
trinceramento	x	x	x	Trinceramento , m. obkop.
trinciera	x	x	Trinciera . V. Trincea	Trinciera , v. Trincea.
troniera	x	x	x	Troniera , f. puškarica.
turrianzello	x	x	x	x
turricula	x	x	x	x
turriuncello	x	x	x	x
vallo	x	x	x	Vallo , m. obkop; nasip; (riparo) branište, bedem.
volti	x	x	x	x

8.1.3. Rječnici s njemačkim kao polaznim jezikom

Deutsch-illirisches Wörtetbuch ili *Němačko-ilirski slovar* Ivana Mažuranića i Jakova Užarevića objavljen je u Zagrebu 1842. godine. Riječ je o prvome modernom hrvatskom dvojezičnom rječniku koji je ujedno i najopsežnije i najvažnije ostvarenje preporodne leksikografije (Samardžija 2015: 480).

Deutsch-kroatisches Wörtetbuch ili *Němačko-hrvatski rěčnik* Bogoslava Šuleka dvosveščani je rječnik objavljen 1860. godine u Zagrebu. Autor ga je posvetio Josipu Jurju Strossmayeru. Osnova Šulekovu rječniku bio je *Slovar* Ivana Mažuranića i Jakova Užarevića.

3. *Deutsch-illirisches Wörtetbuch* (1842).

Natuknički su leksemi fortifikacijskoga nazivlja u rječnicima s njemačkim kao polaznim jezikom:

natuknica	Mažuranić & Užarević, 1842.	Šulek, 1860.
Altan	Altan , m. – doksat; balkun, londja.	Altan , m. shod (skod), doksat*.
Artillerie	Artillerie , f. – artileria, topništvo, oganj velji.	Artillerie , f. topništvo.
Bastei	Baſtei , f. – bastia; beden.	Baſtei , f. bastija, beden. * Baſte , f. toranj.
Bollwerk	Bollwerk , n. – bastiun; branište, podborje.	Bollwerk , n. branište; f. Baſtei.
Brustwehr	Bruſtwehr , f. – pãsobran, parapet.	Bruſtwehr , f. prsobran.
Burg	Burg , f. – kasteo; grad, kula, tvãrdja, tvãrdjava.	Burg , f. grad, tvrdjava; (Schloß), dvor.
Festung	Feftung , f. – tvãrdja, tvãrdjava; grad; kula.	Feftung , f. tvrdjava; eine ungeheure -, tvrdjavina; (Patella granularis), tvrdjavka.
Festungsbau	Feftungsbau , m. Feftungsbaukunſt, f. - Fortifikacia, utvãrdjenje.	Feftungsbau , m. gradjenje i. gradnja tvrdjave; zum - verurtheilen, osuditi (koga) na robiju; f. Fortification. * Fortification , f. utvrdjivanje, gradba; (-skunſt), ogradba, utvrdba; f. Befeftigung.
Festungswerf	Feftungswerf , n. – tvãrdja, tvãrdjava; grad; kula.	Feftungswerf , n. tvrdjavna gradba.
Geschütz	* Gefchüß , n. – artileria; top; großes, kleines – veliki, mali oganj. * Gefchüßkunſt , f. – topništvo, artileria.	* Gefchüß , n. top, topovi; grobes -, topine, velik oganj, baljemez; * kleines -, topići, šibe; das - aufführen, naperiti topove; das - zum Schweigen bringen, ušutkati topove; (...) * Gefchüßkunſt , f. strëlstvo; f. Gefchüßweſen.
Glacis	Glacis , n. – (im Feftungsbau), klasia; poljana (oko grada)	Glacis , n. prsobran; podgradje.
Graben	Graben , m. – jama; endek, jarak.	Graben , m. jarak, endek*, (ein natürl. -), jaruga; einen - machen, kopati jarak; einen - ziehen, roviti; mit einem - umgeben, obroviti, obšančiti; einen - räumen, kidati, čistiti jarak; (im Weingarten), prërov.
Hof	Hof , m. – dvor, avlia, dvorište; (...)	Hof , m. dvorište, avlija*; im -e, na dvoru; in den - gehen, ići na dvor; (der - um den Mond), ograda, gumno, kolo; (Gebäude), dvor, dvori; (Bauergut), selište; der Kaiſerliche -, carski dvor; - halten, dvorovati, stolovati; einer Dame den - machen, udvoravati se gospodji, ašikovati*.
Hornwerk	Hornwerk , n. – (im Feftungsbaue), rogalj (na tvãrdji)	Hornwerk , m. (mil.) rogovje.
Kastell	* Caſtell , n. – kasteo.	Kaſtell uſw., f. Caſtell. * Caſtell , n. vis, tvrdjavica, kula*.
Kehle	Kehle , f. – (...) (an Säulen), žleb, brazda.	Kehle , f. (grlo i sl.); (Rinne), žleb.
Kornboden	Kornboden , m. – žitnica, hambar.	Kornboden , m. (zemlja -) raŕnjača; f. Kornmagazin. * Kornmagazin , n. raŕnica; f. Getreidemagazin. * Getreidemagazin , n. žitnica, hambar.
Kriegsbaukunst	Kriegsbaukunſt , f. – arhitektura vojnička; fortifikacia.	Kriegsbaukunſt , f. f. Fortifikation.
Mauer	Mauer , f. – zid, duvar, mir.	Mauer , f. zid, platno, duvar*, mir*; eine - aufführen, podići, sagraditi zid; eine - durch d. Hof ziehen, prezidati dvorište (avliju); eine - um die Stadt ziehen, opasati grad platnom; obzidati grad (varoš); die - unter d. Dachſtuhle, podkrovnji zid; (jpr.) feſt wie eine -, tvrd kao stëna.
Mauerkrone	Mauerkrone , f. – (bei den Römern), - kruna zidovna.	x
Mauerwerf	Mauerwerf , n. – zidovi, zidine.	Mauerwerf , n. zidje, zidine.
Pallast	Pallaſt , m. – palača, palata.	Palafſt , Pallaſt , m. palača, palata, dvor; der Tod verſchont die Paläfte der Großen ſo wenig, wie die Hütten der Armen, jednako se od smrti tlače siromaške kućarice i kraljevske te palače.
Rechen	Rechen , m. – grablje; (in Teichen), rešetka.	Rechen , m. grablje, grabulje, grebulje; zubače; (in Teichen), rešetka; (Kleider -), klinčenjãk, živiluk.
Ringmauer	Ringmauer , f. – beden, bedem.	Ringmauer , f. platno, obzid; mit einer - umgeben, obzidati.
Schanze	Schanze , f. – šanac; obkop; (...)	Schanze , f. obkop, šanac*; -n aufwerfen, kopati, zakopati obkope; mit -n umgeben, obkopati; die - ſchlagen, baciti kocke; etwas auf die - ſeßen, uzmetnuti što pogibëli; fein Leben in die - ſchlagen, metnuti glavu u torbu; (Schuß), obrana; branik.

Scheune	Scheune , f. Scheuer * Scheuer , Scheune , f. – žitnica, hambar; štagalj.	Scheune , f. Scheuer, f. * Scheuer , (Scheune), f. suša; (Korn-), štedanj, škedanj, žitnjak; (Reinigen), čišćenje.
Schloss	Schloß , n. – (...) (ein Gebäude), kasteo; dvor; palača.	Schloß , n. (...); (an Mufcheln), zamak; (Burg), grad; (Kaftell), vis; (Wohnfütz), dvor; (fig.) Schlöffjer in die Luft bauen, kule po oblaku zidati; auf ihn hätte ich Schlöffjer gebaut, na njega bih se bio oslonio kao na planinu; do glave bih se bio na njega pouzdao.
Schlossgarten	Schloßgarten , m. – dvorski vart.	x
Schlosshof	Schloßhof , m. – dvorište, avlia od kastela.	Schloßhof , m. podvorje, podgradje, povicje.
Schlossturm	* Schloßthurm , m. – toranj, kula od kastela.	* Schloßthurm , m. gradski toranj.
Stadt	Stadt , f. – grad, varoš.	Stadt , f. grad, varoš*; in der - leben, gradovati.
Stadtgraben	Stadtgraben , m. – obkop, šanac gradski, varoški.	Stadtgraben , m. gradski obrov.
Stadtmauer	Stadtmauer , f. – bedem.	Stadtmauer , f. gradski zid, platno od grada.
Turm	* Thurm , m. – turan, toranj; (Richtthurm), zvonik; befejtiger – kula.	* Thurm , m. toranj, turan; (Kirch-), zvonik; (ein befejtiger -), kula; (Gefängniß), tamnica; (Buccinum turritum), tornjić.
Waffenhaus	Waffenhaus , n. – oružnica; oružište.	Waffenhaus , n., f. Waffenhalle. Waffenhalle , f. oružana, oružnica.
Zeughaus	Zeughaus , n. – oružnica; oružište.	Zeughaus , n. oružana.
Zisterne	* Cifterne , f. – bistera, čisterna, gustierna, vodoshrana, nakapnica.	Zifterne ufw. f. Cifterne. * Cifterne , f. Waſſerbehälter.
Zitadelle	* Citadelle , f. – čitadela, gradić, tvrdjica.	* Citadelle , f. tvrdjavica.

8.1.4. Rječnici s hrvatskim kao polaznim jezikom

Rukopisni hrvatsko-talijanski rječnik isusovca Bartola Kašića, oca hrvatske gramatike i prvoga hrvatskog znanstvenog jezikoslovca, ujedno je prvi cjelovit hrvatsko-talijanski rječnik i prvi rječnik s hrvatskim kao polaznim jezikom (Putanec 1990: VI). Nakon provedena istraživanja Vladimir Horvat datirao ga je u 1599. godinu. Kašić se vodio pravopisnim načelom „jedan glas – jedan znak“. Dodao je naglaske i gramatičku obradu riječi. Troakcenatski sistem je jednak onome u njegovoj gramatici. Grafiju je riješio na sljedeći način: /c/ = ç; /č/ = c; /ć/ = chi, cch; /j/ = y; /k/ = k; /kv/ = qu; /lj/ = gl, ly; /nj/ = gn, ny; /š/ = sc; /u/ = u; /v/ = v; /ž/ = x (Horvat 1990: XIX–XXI). Rukopis se čuva u samostanu Male braće u Dubrovniku, a korišteno je izdanje priređeno za tisak kao *Hrvatsko-talijanski rječnik* iz 1990. godine.

Blago jezika slovinskoga moliškoga Hrvata i isusovca Jakova Mikalje trojezični je rječnik s hrvatskim kao polaznim i talijanskim i latinskim kao ciljnim jezicima. Rječnik je tiskan u tisuću primjeraka. Tiskanje su započela braća Giovanni i Paolo Serafini u Loretu 1649. godine, a dovršio Ottavio Beltrano u Anconi 1651. godine. *Blago* pripada korpusu štokavskih rječnika, premda osim štokavskoga bilježi i čakavski i, ograničeno, kajkavski leksik kao natuknicu ili kao

sinonim.²⁶ Korišteno je izdanje *Blago jezika slovinskoga (1649./1651.)*. Transkripcija i leksikografska interpretacija, koje su priredile Darija Gabrić-Bagarić, Marijana Horvat, Ivana Lovrić Jović i Sanja Perić Gavrančić, a izdano je u Zagrebu 2012. godine. Transkripcija Mikaljina slovopisna rješenja za specifične foneme hrvatskoga jezika riješena su na sljedeći način: č, t, tz, ʒ = c; c, cj, ccj, c = č; cch, chj, cchj, chi = ć; ghj, g = đ; gj; g = dž; g, gh = g; i, y, j = i; k, c, q, x = k; gl, glj, gli = lj; lj = l'j; gn, gnj = nj; nj = n'j; rri, ar, er = r (r); s, f, fs = s; sc, scj, sci, fc, fcj, sč = š; v, u = v; ʒ, f, s, z = z; sg, sgj, fg, fgj = ž (Gabrić Bagarić 2012: X–XI).

Dictionar ili Réchi Szlovenszke zvexega ukup zebrane i red poštaulyene...na pomoch napredka u diachkom navuku skolneh mladenczeu horvatszkoga i szlovenszkoga naroda rječnik je kajkavskoga pisca i isusovca Jurja Habelića. Rječnik je objavljen 1670. godine u Grazu. Autor ističe kako donosi „reči slovenske”, što znači hrvatske kajkavske (slovenski se nazivao kranjski), a rječnik namjenjuje đacima „horvatskoga” (hrvatskoga štokavskog) i „slovenskoga naroda” (hrvatskoga kajkavskog) (Horvat 1989: 16–17). Habelićev je rječnik prvi kajkavsko-latinski rječnik.²⁷ Grafija je riješena na sljedeći način: /c/ = cz; /č/ = ch; /ć/ = ch, x; /đ/ = gy; /i/ = i; /j/ = i, j, y; /l/ = ly; /ń/ = ny; /r/ = er; /s/ = f, fz, sz, z; /š/ = s, ff, f, z; /v/ = u; /t/ = t, th, tt; /z/ = f, fz, s (Stećuk 2012: 8–9).

Gazofilacij Ivana Belostenca opisan je u potpoglavlju *Rječnici s latinskim kao polaznim jezikom*.

Ricoslovník (Vocabolario-Wörterbuch) illirickoga, italienskoga i nimackoga jezika s' jednom pridpostavljenom grammatikom illi pismenstvom rječnik je Jose Voltića objavljen 1803. godine u Beču. Riječ je o trojezičnome hrvatsko-talijansko-njemačkom rječniku s hrvatskim kao polaznim jezikom.

²⁶ Jakov Mikalja: *Blago jezika slovinskoga*, <http://ihjj.hr/iz-povijesti/jakov-mikalja-bлаго-jezika-slovinskoga/13/>, [pregled 1. kolovoza 2019.]

²⁷ Juraj Habelić: *Dictionar ili réchi szlovenszke...*, <http://ihjj.hr/iz-povijesti/juraj-habelic-dictionar-ili-rechi-szlovenszke/17/>, [pregled 1. kolovoza 2019.]

4. Ricsoslovník (Vocabolario-Wörterbuch) illiriskoga, italianskoga i nimacskoga jezika s' jednom pridpostavljenom grammatikom illi pismenstvom (1803).

Godine 1801. u Budimu je objavljen prvi dio trojezičnoga djela Joakima Stullia *Lexicon latino-italico-illyricum*. U Dubrovniku je 1806. godine objavljen drugi dio *Rjecssoslòxje u komu donosuse upotrebljenja, urednia, mucsnia istieh jezika krasnoslovja nacsini, izgovaranja i prorjecsja*, a 1810. godine treći dio *Vocabolario italiano-illirico-latino*. Autor je *Rječosložje* posvetio caru Franji II. Trodijelni je Stulliev rječnik najopsežnije leksikografsko djelo hrvatske dopreporodne leksikografije, a ujedno i najopsežnije do *Akademijina Rječnika* (Samardžija 2015: 470). U analizi nazivlja korišten je pretisak *Rječosložja* iz 1985. godine.

Tri su izdanja hrvatsko-talijanskoga rječnika Dragutina Antuna Parčića: *Vocabolario illirico-italiano compilato sui più recenti* ili *Riečnik ilirsko-talianski polag najnovijih izvorah* objavljen u Zadru 1858. godine; *Vocabolario slavo-italiano* ili *Rječnik slovinsko-talijanski* objavljen u Zadru 1874. godine; *Vocabolario croato-italiano* ili *Rječnik hrvatsko-talijanski* objavljen u Zadru 1901. godine. U izdanju iz 1901. godine, korištenome u analizi nazivlja, autor donosi i termine iz dvadesetak struka i znanstvenih disciplina (*isto*: 492).

Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja osobito za srednja učilišta Bogoslava Šuleka dvosveščani je rječnik objavljen u Zagrebu 1874. i 1875. godine. Korišten je pretisak iz 1990. godine.

Natuknički su leksemi fortifikacijskoga nazivlja u rječnicima s hrvatskim kao polaznim jezikom:

natuknica	Kašić, 1599. (izd. 1990.)	Mikalja, 1649./1651. (izd. 2012.)	Habdelić, 1670. (izd. 1989.)	Belostenec, 1740. (izd. 1998.)	Voltić, 1802. – 1803.	Stulli, 1806. (izd. 1985. – 1987.)	Parčić, 1858. (izd. 1995.)	Šulek, 1874. – 1875. (izd. 1990.)
barbakan	x	x	x	x	x	x	x	* Barbacane , arch. babica.
bastion (baluardo, bastha, bastaji)	x	x	Baſta , Propugnacu lum. li. n.	Báſta , Branifche. Propugnacu lum, li. Munitio. 2. v. Szamar.	x	x	x * Bastija , f. bastione.	* Bastione , hist. branište. Baluardo , hist. branište. Baftei , Baſtion, arch. branište.
bedem / beden	x	x	x	x	x	Beden , ena, m. Matt. mura della città, moenia civitatis.	Bedem , m. muro (di città); bastione. Beden , m. muro (di città); bastione.	Bedem , hist. lat. allum, Wall, frc. côte rivage; egl. mound, shore, tal. vallo.

brana	Brànà , aé, f. brana. Diffesa .	brana , branieljstv o – difesa, protettione – patrocinium , ii; defensio, onis	Brana , Occa, a, f. Brana, obramba. Defenjio, is f. Tuitio, is, f. Tutamen, nis, n.	Brána . Occa, æ. cratis, is. 2. bràna, obrana, obramba, branijsche, [D. it.] obara. propugnatio , onis, propugnacu lum, li, munimentu m, præfidium, tutamen, tuitio, defenjio. v. Branenye.	Brana , ne, f. obramba; braniscte - difesa, bastione, fortezza - Festung, f.	Brana , e, f. Gund. difesa, patrocinio, è anche istrumento de' villani, con cui spianano i solchi, defensio, patrocinium, tutela, propugnaculum, præsidium, irpex, crates occatoria.	x (različito značenje) *Branba , f. difesa.	Brana , mech. arch. slap, Überfallswehr , Streichwehr, tal. steccaja, frc. fleur d' eau, egl. waste-weir; brana s ustavom, Überfalls=Sc hleuſenwehr; uzporna brana, Stauwehr.
branič-kula	x	x	x	x	x	x	x	x
branište	x	branište – riparo, difesa – propugnacu lum, i; munimentu m branište od kra(j)ine – frontjera – propugnacu lum, i.	*Branituo . Patrocinium, ij, n.	x	x	Braniscte , a, n. Del. bastione, fortezza, forte, riparo, propugnaculum, munimen, terreus, vel saxeus agger. *Branisctvo , a, n. Gjorg. bastione, fortezza, forte, riparo, propugnaculum, munimen, terreus, vel saxeus agger...	Branište , a, n. bastione; riparo; prsno -, diaframma. *Braništv , a, n. 1) patrocinio, tutela; 2) difesa. *Branik , m. 1) baluardo, trincea;	Branište , arch. Vertheidigung swerf, frc. ouvrage défensif, egl. defensive work; Baſtion, Baſtei, Bollwerk, tal. baluardo, bastione, egl. frc. bastion.
burg	x	x	x	x	x	x	x	Burg , hist. grad.
cisterna (čatrnja , četrn(j)a , gusterna , isterna/ysterna , žusterna)	x	čatrnja , žl(i)jeb – canale – canalis, is. *gustirna - cisterna - cisterna, ae.	Cheternya . Cifterna, æ, f.	Gufterna . v. Vodoſzrana .	x	*Gustjerna . Del. V. vodoshrranna.	Čatrnja , f. (it.) cisterna, pozzo. Gusterna , f. V. Gustierna. *Gustierna , f. (it.) cisterna.	*Cisterne , mech. čatrnja; v. Waſſerbehälte r. Čatrnja , arch. mech. Cifterne, frc. cisterne, egl. cistern; v. Vodnjak.
citadela	x	x	x	x	x	x	x	x
čardak	x	čardak , stražak – poggjolo, loggetta – moenianum , ni; podium, ii; lygellum, li; solarium, ii čardak od dasak – solajo di legno – tabulatum, i.	*Cherdak . Solarium, ij, n. Pergula, æ, f.	Chardák . Priſztroſek zrachni radi razvetrenya , (D. ſžetnicza, ſžunchenicz a. Pergula, altana, ? ſolarium.	Csardak , ka, m. – altana, balcone, poggiuolo – Altane, f.	Csardák , aka, m. solajo, loggetta, tabulatum, contabulatio, contignatio.	Čardak , m. 1) balcone, altana, terrazza (sul tetto); 2) capanna sui pali; loggetta da guardia; 3) granajo (pel formentone).	Čardak , arch. kladara, Blockhaus, egl. loghouse, tal. casotto.

doksat (archel, erkel, farkyl, habernik, serkel)	x	x	x	x	x	Doksat, sara, m. Buk. I. scala, scalæ.	Doksat, m. altana, poggiuolo; solajo. Habernik (i Haberdak i Haberdar), m. 1) schioppo o canone d' allarme;	Doksat, arch. Balkon, tal. balconata, balcone.
dvor/dvori	x	dvor, pridvorje – corte, entrata di casa – atrium, ii; oecus, ci; impluvium, ii; cavum aedium; cauedium, ii; dvor kraljev – corte del principe – regia, ae; aula; ae; dvor općenski za činiti viće – corte, luogo da consultare le cose pubbliche – curia, ae; dvor od polača – foro del palazzo – forum, ri	Dvor. Aula, æ, Curia, æ, f *Dvor orfzackhi, ali varaski. Prætorium, ij, n. Aula. Curia civica, æ, f. *Dvor kralyeufzk i. Regia, æ, f. *Dvorno mefzto. Curia nobilitaris.	Dvór, plur. Dvori, (D. it.) Dvorovi. Aula, curia, æ. 2. dvor Papinŷzki, (D.) Papini dvori, aula pontificia. 3. dvor kralyeufzki, (D.) kralyevi dvori, aula regia. 4. dvor orfzackhi, ali varaski, prætorium, ij, curia civica. 5. dvor plemenŷzki, curia nobilitaris. 6. dvor, pridvorje, ili dvoriŷche, atrium, ij, area, æ. 7. prædium, ij.	Dvor, ra, m. – corte, cortile, e reggia – Hof, u? (m/n), Pallast, m. *Dvorje, ja, n. – cortile – Hof, m.	Dvōr, ōra, m. Palm. palazzo, curia, corte, palatium, ædes, curia, aula, regia. Dvōri, orū, m. pl. portone, ingresso, cortile, atrio, corte, aditus, ingressus, introitus, porticus, a rium (sic!), cavædium, regia.	Dvor, m. (pl. dvori e dvorovi) 1) corte, cortile; 2) reggia; palazzo sontuoso (reale): -fig. (coll.) persone componenti la corte del re, i cortigiani; nebeski -, curia celeste; na -, (di moto) fuori; na -u, (di quiete) fuori; s -a, dal di fuori.	Dvor, hist. Schloß, tal. castello; držanje dvora, Hofhaltung.
dvorac	x	x	x	x	x	Dvōrac, ōra, m. V. dvorich. Dvorich, ika/iha?, m. corticella, corticino, parvum impluvium, parva aula.	Dvorac, rca, m. (dim.) villa, casino di campagna, masseria.	Dvorac, arch. frc. maison de campagne, mésuage, egl. rural mansion, tal. campagna, villa, Landhaus.
erker (izljevnica, mašikuli, pechnase)	x	x	x	x	x	x	x *Izljevjak, vka, m. colatojo della gronda.	Erker, Erkerfenŷter, arch. frc. fenêtre en saillie, fenêtre en tribune, egl. compass-window, somin, jut-window, pomolak sl.

eskarpa	x	x	x	x	x	x	x	Escarpe , arch. v. Böfjschung. Böfjschung, mech. arch. Cf. Schräge, Schmiege, Abdachung, frz. escarpe, adossement, talus, egl. sloping, poškalj, pokos, pošik, strmina; ocied (f.)
falsabraga	x	x	x	x	x	x	x	x
fasa	x	x	x	x	x	x	x	x
flanka	x	x	x	x	x	x	x	x
fleša	x	x	x	x	x	x	x	x
fontik / fundik	x	x	x	x	x	x	x	x
fortifikacija	x	x	x	x	x	x	x	Fortificamen to , Fortificazione , arch. hist. utvrđivanje, utvrdba. Fortification, hist. arch. utvrđivanje, utvrdba. *Fortezza , hist. tvrdjava; di fortezza, tvrdjavni, tvrdjavski; stil. krepkoća, snažnost; čilost.
glasija	x	x	x	x	x	x	x	x
graba (ark, aruk, fojba, fosa, fovea, fusat)	*endek , prokop oko grada – fosso – vallum, li; agger, is; fossa, ae	x *endek , prokop oko grada - fosso - vallum, li; agger, is; fossa, ae.	Graba . Foſſa, æ, f. Foſſatūm, ti, n. *Graba potočna. Alveus, ei, m.	Gràba . [D.] prokop. Foſſa, æ, Foſſatūm, Foſſa, & agger, vallum, & foſſa. 2. graba potočna, [D.] prokop od potoka, foſſa fluvialis, Alveus, ei. v. Slèb.	x	x	Graba , f. (ted.) fossa, canale.	Graben , mech. arch. lat. fossa, rov, jarak. Fossa , arch. (canale naturale), jaruga; (artificiale), jarak, rov; fossa di fondamento, jama za temelj; fosse degli occhi (pl.), zool. v. Orbita. Fovea , bot. jama; f. nectarifera, medovište, zool. f. articularis, glenoidea, v. Gelenkgrube, f. axillaris,...

grad	Grád, da, m. grad. Città.	grád' , mjesto – città – urbs, bis; civitas, is; oppidum, di grad glavni – città principale, metropoli – metropolis, lis grad obzidan mirima – città murata – urbs muris armata grad, tvrda, tvrdava – fortezza, castello – haec arx, cis; castrum, i	Grád. Arx, cis, f.	Grád. v. Tucha. 2. Grád. [D.] Tuargya. Arx, cis, castrum, tri. prov. ki na zraku grade zida, videtie malo prida. Ritt. 3. Kay šzlovencki, y horvati imenuju grad, to dalmatini, y primorci zovu, y derše za varas, kaytišze ù nutre grade, tak imenuju grad, kaštel. 4. grád utvergyen zidmi. Arx, l. eivitas muris armata, & munita, &c. 5. grád poglavit, pěrvofztołn i. metropolis.	Grád, da, m. – città – Stadt, f. Grad glavni – metropoli, capitale – Hauptstadt, f.	Grád, āda, m. Lex. r. città, civitas, urbs – grád glávni, città principale, metropolis, civitas princeps – grád razvāiti, shàrati, satārti, distruggere la città, urbem devastare - na grád ūdriti, grādu jurisc datti, grád ārvati, na grád nastūpiti, Gund. assaltar una città, urbem oppugnare - grád doārvati, assaltar, e prender la città, urbem expugnare.	Grád, m. 1) castello; 2) città (cinta di mura); - fig. popolazione e, abitanti di città; glavni -, la capitale. Gradac, dca, m. castello (in luogo elevato).	Grad, hist. Burg, tal. castello, rocca; ggr. stat. eine befefigte Stadt, tal. città fortificata. Cf. Varoš; primorski grad, Seeštdt, tal. città marittima; rudarski grad, Bergštdt; glavni grad, Hauptštdt, tal. capitale, metropoli; glavni grad pokrajine, Provincialhau ptštdt, tal. capitale; (prie-) stolni grad, priestolnica, Reššidenzštdt t, tal. dominante; slobodni grad, Freištdt.
gradina	x	gradina, ograda – steccato, luogo circondato de siepi – septum, pti; sepimentu m, ti.	x	x	x	Grādina, e, f. steccato, luogo circondato d' siepi, rocca grande vecchia, vallum, septum, septio, munimentum, arx magna vetus.	Gradina, f. 1) rovine di antico castello;	Gradina, hist. (Burg=) Ruine, tal. rovine (di castello); gradine (pl.), Ruinengruppe .
hambar	Hamb ar. hambar . Granar o.	hambar, žitnica - granajo - hoc horreum, ei; cella frumentaria .	Hambar. Cella frumentaria , Confervator ium frumenti, Granarium, ij, n.	Hambar, žitnica. Granarium, ij, Ænopolium , Cella frumentaria , Confervator ium frumenti.	Hambar, bara, m. – granajo – Scheune, Kornboden, m.	Hambar, ara, m. Mul. V. xitnica.	Hambar, m. V. Ambar co' deriv. Ambar, bra, m. (it.) ambra.	Hambar (vulg.), arch. V. Žitnica.

jama	Yama , f. jama. Fossa.	jama - fossa - fovea, ae; hic et hae scrobs, bis / jame za držati žito - fosse per tener il granp - siri, orum.	Iama . Fo[ſ]ſa, æ, f. Foramen, nis, n. Fovea, æ, f. Scrobs, bis, m/f *Podkop . Suffo[ſ]ſio, onis, f. Minæ, arum, f. Cuniculus, li, m.	Jàma , Rupa. Fo[ſ]ſa, æ, foramen,fo vea, fcorps, ſpecus. (...)	Jamma , me, f. – fossa, spelonca, vuoto sotterraneo – Graben, m., Kluft, f.	Jamma , e, f. fossa, met. insidie, frode, fovea, fossa, fossatum, met. fraus, dolus, insidiæ - jammu iskopatti, izdūbsti, far una fossa, foveam excavare - jammu komu izdūbsti, macchinar inganno a qualcheduno, insidias alicui parare - jamma bezdna, abisso, fovea, fundo carens (idest maxima profunditas).	Jama , f. 1) fossa, buca nel terreno; - fig. abisso, baratro;	Jama , arch. Grube, tal. fossa; jama za temelj, Grundgrube, tal. fossa di fondamento; (...)
jarak	x	Jarak , brazda za vodu - canale - incile, is; incilis, is; canalis, lis; aquagium, ii; sulci aquarii; elices / jarak, nasap - bastione - vallum, i; propugnaculum, i; agger, is / činiti jarak, nasap - far bastione - aggero, as.	x	Jarëk . Vallis, is. 2. jarek med žlogmi, Razgon, gda plug brazdu od meche (D.) Griblya. Sulcus, ci, proci[ſ]ſio terræ. A negda y brazdaſze zove. 3. jarek herbteni med plechi. Inter ſcalpilium, ij. 4. jarek vodeni. (D.) Prokop, Canalis, is, aquagium. v. Graba.	Jarak , rka, m. – solco, canale, acquidotto – Wasserleitung, Rinne, f.	Jarak , ārka, m. bastione, propugnaculum, terreus, vel saxeus agger.	Jarak , rka, m. canale secundario, gora, fossato; - fig. grinza, solco (sulla pelle).	Jarak , (subst.) arch. (Straßenb.), (rov), Straßengraben, tal. rigagno, rigagnolo, frc. ruisseau de rue, rigole de pavé, egl. gutter, trench; Graben, frc. fossé, tranchée, egl. ditch, trench; (iz)kopati jarak, Graben ziehen, tal. tirar un fosso.
kaſtonir	x	x	x	x	x	x	x	x
kastrum/castrum	x	x	x	x	x	x	x	x
kaſtel	x	kaſtio , kula - castello, rocca - arx, cis	Kaſtel . Caſtellum, li, n.	Kaſtel . (D.) Metericz, mala tvergya. Gradich. Caſtellum, li, caſtrum, ſtri.	x	x	x	Castello , hist. grad, dvor; mec. bijača, zabijalo. Kaſtell, hist. ggr. vis.
kavalir	x	x	x	x	x	x	x	x (razl. značenje) *Cavallatura , arch. rogovlje.
kazamat	x	x	x	x	x	x	x	Casamatta , arch. (svedena) zemunica. Cafematte , arch. (svedena) zemunica.

kineta	x	x	x	x	x	x	x	x
kontra(e)skarpa	x	x	x	x	x	x	x	x
kontrabedem	x	x	x	x	x	x	x	x *Contrammuro, arch. pozid.
kontrafosa	x	x	x	x	x	x	x	x
kontragarda	x	x	x	x	x	x	x	x
kontramina	x	x	x	x	x	x	x	x
kortina / kurtina	x	x	x	x	x	x	x	x
krunište	x	x	x	x	x	Krunniscte, a, n. merlo, parte superiore delle muraglie, pinna.	Krunište, a, n. merli (sulle torri).	Krunište St., arch. Zinne, tal. merlo, corona.
kula	x	kula, kaštio - castello - castrum; haec arx, cis; castellum, i	x	Kúla, branišche. Propugnaculum, li.	Kula, le, f. – torre – Thurm, m. *Kulica, ce, f. – torretta, torricella, torruccia – Thürmchen, n.	Kula, e, f. Och. castello, rocca, torre, castellum, oppidum, arx, turris. *Kulica, e, f. Del. castelletto, castelluccio, oppidulum, parvum oppidum, parva arx, turricula.	Kula, f. torre, castello; brbljati na kule na vile, tessere una tiritera; obečati zlatne -e, promettere mari e monti.	Kula, hist. Zwinger.
kurija	x	x	x	x	x	x	x	x
lagum	x	x	x	x	x	x	x (različito značenje)	Lagum, arch. (gat), Bergkeller;
lineta	x	x	x	x	x	x	x	x
magazin (magacin, magazen)	x	magacin, mjesto gdi se stavljaju trgovine - magazzino - promptuarium, ii; cella promptuarii a.	Magazin. Promptuarium, ij, n. Cella promptuarii a, communiter pro fale conservando.	Magazin. Promptuarium, ij, pennarium borreum, promptuarii a cella, conservatorium rerum venalium, praecipue falis.	x	x	x	Magazin, merc. frz. magasin, spremina, spremište, vulg. magaza; phys. magnetisches M, magneće. Magazzino, merc. spremište, spremina;
meteriz	x	x	x	x	x	Metèriz, iza, m. Gund. castello, forte, castellum.	Meteriz, m. 1) trincea, terrapieno; 2) imboscata.	x
mir	Mir, rà, m. mir = zid. Muro.	mir ² , zid - parete, muro - hic paries, tis; murus, ri / mir gradski - muraglja della città - moenia, ium / mir tvrdi - muraglja forte - murus firmissimus / mir star - muro vechjo - parietina, ae (...)	x	x	x *Mirine, nā, f., pl. – casaccia, mura diroccate – eine alte baufällige Mauer.	Mir, ira, m. (...) Ragn. muro, muraglia, murus, moenia, ium - mīre tvârditi, fortificar le muraglie, moenia firmare (...)	x *Mirina, f. muraglia in rovina, muraccio; - e (pl.) rovine, ruderi (di edifizj antichi).	x

municion	x	x	x	x	x	x	x	x
munimenta	x	x	x	x	x	x	x	x
nasip	x *Nasap. nasap = nasip. Argine.	nasap , zasutje - bastione, belluardo - vallum, i; propugnacu- lum, i; agger, ris	Nafzip . Agger, ris, m. Aggeftio terrae. Vallum, li.n. *Breg ali náfzip ki vodu zderjava, dafze nerazleje. Choma, tis, n	Nafzip . Agger, aggeftio, feptum, vallum, fubftructio. k-nafzipu fzpadajuchi , vallaris, e. nafzip chinim, aggero, aggerem ftruo. z- nafzipom obgragyen, Convallatus .	Nasip , pa, m. – terrapieno – Erddamm, m.	Nasip , Br. gl. V. nasáp. Nasáp, ápa, m. Gund. argine, agger, vallum, septum.	Nasip , m. V. Nasap. Nasap, spa, m. 1) terrapieno argine; 2) interriment o, rinterro (per alluvione).	Nasip , arch. (sip, gat). Damm, frc. barrage, jetée, levée, egl. mole, bank, dam, tal. argine, diga; riparo, chiusa; plosnat nasip, platter Damm; kamen nasip, Steindamm, Steindeich; frc. digue de pierre, egl. pier, mole; nasip za silu, za nevolju, Rothdamm.
ograda	Ogràd a, ae, f. ograda. Muniti one. *Obva la, ae, f. obvala = ograda. Branco , Bastion e.	ograda - riparo d' intorno - vallum, i	x	x *Ogràja. Confeptum, vallum, peribolus.	Ograda , de, f. – steccato, cancello – Verschluss, m.	Ogràda , e, f. Palm. riparo d' ogn' intorno, recinto, septum - pòd ogràdom gradskieh mirā pustòsna se spilla vidi. (isto piše i za: Ogrād, àda, m. Gjorg.; piše i: Ogràja, Hab. V. ogràda).	Ograda , f. 1) ricinto; balastrata; 2) chiudenda, riparo fatto con siepe; campo cinto da muro; 3) cortile; - oko mjesecca, alone (intorno alla luna).	Ograda , arch. (zagrada), frc. enceinte, Einfriedigung , tal. ricinto; chiudenda, chiusa, v. Zagrada; (pregrada), Schränke, frc. barre, egl. bar, tal. barriera; (...)
opkop	x	x *prokop. obrov - fosso - vallum, i; fossa, ae; agger, ris / prokop suproc prokopu - contra mina - cuniculus aduversus.	x	x	x	x	x	x
oružarnica	x	*oružje (...) mjesto gdí se oružja drže - armamento - armamentar- ium, ii.	*Orusja mefzto, Zachuvany e, puskarnicza . Armamenta- rium, Armorum confervator- ium, ij, n.	*Orusnicz a. Pufkarnicza . Armentariu m. za oklopje, zaboria.	*Oruxnica, ce, f. – armeria – Zeughaus, n.	*Oruxjeshrani scte, &c. V. oruxiscte &c. *Orūxnica, e, f. Lex. r. oruxiscte. *Oruxiscte, a, n. armamentario, armamentarium.	Oružarnic a, f. armeria, arsenale di armi.	*Oružana, stat. oružaona, Zeughaus, tal. arsenale, frc. egl. arsenal, rjenal; v. Oružaona. *Oružaona, stat. Zeughaus, egl. frc. arsenal.

palača	Polaca . polača = palača. Palazzo. o.	polač , dvor - palaggio - palatium, ii / polač cesarov - palazzo dell' imperatore - domus Augusta; Augustale; belica / polač kraljev - regja, palazzo del re - regia, ae, aula regia; domus regia / polač sudca - palagjo del podestà - praetorium, ii.	Palacha. , Palatium, ij, n.	Palàcha. Palatium. v. Polacha.	Palacsá, cse, f. – palazzo – Palast, m.	Palácsa, Hab. V. polácsa. Polácsa, e, f. Gund. palazzo, aedes, palatium - jednakose od nje tlacse siromáscke kuchàrice, i kraljevske polácse.	Palača , f. (it.) palazzo.	Palača , arch. lat. palatium, Palaft, frc. palais, egl. palace, tal. palazzo, palagio. Palaft, arch, lat. palatium, frz. palais, egl. palace, palača.
palanka	x	x (različito značenje)	x	Palányek. Palanka. Vacerro, vallus, palus. ogreja iz palankov, palifacatio, palamentu m, palitium, cervi, cervuli, fudes præfixæ, cippi, palifacata.	x	x	Palanka , f. castello, borgata.	x
palas	x	x	x	x	x	x	x	x
palisada	x	x	x	x	x	x	x	x
podgrade	x	x	x	x	x	Podgrádje , a, n. territorio d' una città, borgo, suburbanum, suburbium.	Podgradje , a, n. suburbio.	x
polubastion	x	x	x	x	x	x	x	x
polukula	x	x	x	x	x	x	x	x
ponton	x	x	x	x	x	x	x	x (različito značenje)
predzide	x	x	x	x	x	x	Predzidje , a, n. antemurale.	x
propugnakul	x	x	x	x	x	x	x	x
prsobran (parapet, prizid)	x	x	x	x	x	x * Prizidānje , a, n. fabbrica del muro di mezzo, parietis intermedii constructio.	Prsobran , m. 1) parapetto; 2) pettiera.	Parapet , arch. tal. parapetto, Brustwehr, perut Sb.; (Parapetmaue r), zidac; v. Geländer. Parapetmauer , arch. zidac. Parapetto, arch. naslon, zabralo, perila (pl.); perut,

								parapet; (di muro), zidac.
puškarnica	x	x	Puskarnicz a. Armamentarium, ij, n.	Pufkarnicz a. Armamentarium, balijstariu, officina armorum, muralium tormentorum conditorium, veterarium, zaboria.	Puscarnic a, ce, f. – armeria – Zeughaus, n.	Puscàrnica, o Puskàrnica, e, f. feritoja, barestiera, buco nelle muraglie, per dove si tira al nemico, foramen in muris ballistis igneis aptandis, collocandis.	Puškarnica , f. 1) feritoja, fuciliera; 2) fabbrica di fucili.	x
rastel / raštio	x	x	x	x	x (različito značenje)	x	x	x (različito značenje)
ravelin / revelin	x	x	x	x	x	x	x	x
reduta	x	x	x	x	x	x	x	x
redvi	x	x	x	x	x	x	x	x
refugij	x	x	x	x	x	x	x	x
rog / roglje	x	x (različito značenje)	x	x (različito značenje)	x	x (različito značenje)	x	x (različito značenje)
roka (rocca)	x	x	x	x	x	x	x	Rocca , hist. ggr. višegrad; tec. preslica.
rondel	x	x	x	x	x	x	x	x
skoša / skarpa	x	x	x	x	x	x	x	x
stražarnica	x	*stražak , mjesto odkle se pazi - vedetta - specula, ae..	*Strafnicz a. Specula, æ, f. Vigilia, æ, f.	x	*Straxnica , ce, f. – guardia – Wachstube, f.	*Straxànica , e, f. 1. vedetta, o veletta, (luogo dove stà la sentinella, specula, vel vigiliarum casa *Straxaniscte &c. a, n. vedetta, o veletta, (luogo, dove stà la sentinella,) specula, vel vigiliarum casa. *Straxiscte &c. V. straxaniscte. *Strāxnica , Gjorg. V. straxanica.	*Stražarnica , f. V. Stražara. *Stražara , f. capanna di guardia; (mil.) guardiolo, garetta (della sentinella).	*Stražara (železnička), arch. Wārterhaus (Gijēnb.), frc. maison de gardes, egl. watchman's house; Wächterhäusehen, frc. guérite de garde, egl. watch-box.
strijelnica	x	x	x	x	x	*Strjeljnica , e, f. Lex r. argine, bastia, agger.	Strielnica , f. feritoja.	x
suhozid (mačera, masera, mažera, močira, čelega)	x	x	x	x	x	x	Suhozid , m. i Suhozidina, f. muro a secco.	Suhozid , Suhozidina, arch. Landmauer, Trockenmauer, tal. macerie, muro a secco.
šanac	x	x	Sancz. Vallum, li, n. Agger adverfus oppugnator es.	Sāncz. (D.) Sanacz. Vallum, agger, mœnia, munimentum, munitio, propugnaculum, præfidium, castrum,	x	x	Šanac , nca, m. (ted.) trincea, riparo, (nelle fortificaz.).	x

				clauſtra, murus, peribolus. fancz na ſzpodobu zvezde. munitio ſtellata.				
tabor	x	tabor - steccato, bastione, riparo - septum, ti, vallum, li; agger, ris; propugnacu lum, li.	Tabor. Caſtra, orum, n. *Tabor megy fanczi. Stativa, orum, n. *Tabor fanczi objztrechi. Caſtra vallo cingo. .	Tábor. Caſtra, orum. 2. tabor vſztanovlye n med ſanczi, caſtra ſtativa, ſtativa, orum. 9. tabor ſanczi objztiram, caſtra vallo, cingo, aggero. tabor giblyem, caſtra moveo. v. Voyſzka.	Tabor , ra, m. – accampame nto – Lager, n.	Tabor , ora, m. Kemp. trincea, trinciera, vallum.	Tabor , m. 1) accampame nto: - vojske, corpo d' esercito; Taboriſte , a, n. luogo di accampame nto.	Tabor , hist. (okol), Lager, tal. campo, frc. egl. camp.
tanalja / tenalja	x	x	x	x	x	x	x	Tanaglia , tec. klieſte (pl.)
toranj	*Tura n , rna, m. turan = toranj. Torre.	*turanj , turan - torre - haec turris, is.	*Turen. Turris, is, f. *Turnichek . Turricula, æ, f.	*Turen. Turris, pyrgus. turna ſpicza, turrile, is. pun turnov, turritus. *Turniche k. Turricula, æ.	x	Toran , orna, m. Gund. torre, turris.	Toranj , rnja, m. (it.) torre, o campanile. Turanj, rnja, m. 1) torre; 2) torchio.	Toranj , arch. lat. turris, frc. tour (d' église), egl. tower, steeple, (Kirch=) Thurm, tal. torre; jabuka od tornja, frc. boule, pomme, egl. ball, pomel, Thurmknopf, tal. mela (di torre); krov od tornja, Thurmdach, tal. tetto di torre.
trincea	x	x	x	x	x	x	x	Trincea , hist. mil. obkop, obrov, prikop, prirov.

tvrda / tvrdava	x	x	x	Tvërgya. Arx, propugnaculum, oppidum munitum, castrum, castrum, valentiſſimum oppidum, locus munitus, acropolis. tvergye jachenye, munitio, communitio , circumunitio, ſolidatio arcis. tvergya iz palankov, palitium, ii.	Tvardja, e. f. – fortezza – Festung, f.	Tvârgja, e. f. fortezza, arx - trjeskati u tvârgju, batter la fortezza a breccia, tormentis bellicis mœnia quater - tvârgja spletena od xicce, giacco, lorica. Tvârgjica, e. f. piccola fortezza, parva arx.	Tvrdja, f.3) fortezza, piazza forte; Tvrdjava, f. fortezza (edifizio). *Tvrdjavica, a, f. dim. di Tvrdjava, cittadella. *Tvrdjel, i, f. (mil) fortino, cittadella.	Tvrdja, ggr. hist. Festungswerk , frc. egl. fortification, tal. fortificazione. Tvrdjava, hist. stat. Festung, tal. fortezza, frc. forteresse, egl. fortress. *Tvrdjavica, ggr. stat. (tvrdjica), Fort, tal. castello, frc. egl. fort. *Tvrdjica, ggr. stat. (tvrdjavica) Fort, tal. castello, frc. eng. fort.
utvrda	*Tvardinà, aé, f. tvrđina = utvrda. Munitio (!), munitione.	*utvrden'je (...) utvrden'je koga grada - fortificame nto - munitio, is; munimentum, i. *tvrđina (...) tvrđina od grada - fortezza di città - munimentum, ti *tvrđište - fortificame nto - munimentum; munitio; propugnaculum, i; vallum, li.	x	x	x *Tvardisct e, ta, n. – trincéa – fester Ort	Utvârd, ârdi, f. V. utvârgja. Utvârgja, e, f. Br. gl. fortificazione, solidità, fermezza, munitio, munimentum, firmamentum &c. *Utvârdjenje, a, n. Br. gl. fermezza, firmamento, appoggio, confermazione, prova, fortificazione, munizione, base, firmamentum, firmamen, confirmatio, adprobatio, munitio, munimen, fundamentum. *Tvârdina, e, f. Rus. durezza, fermezza, forza, fortezza, firmamento, duritia, durities, duritas, soliditas, vis, fortitudo, firmamentum, propugnaculum. Tvârdja, V. tvârgja *Tvârdiscte, a, n. fortificazione, munitio, munimentum, munimen.	Utvrdja i Utvrdba, f. (leg.) convalidazione; (mil.) opere di fortificazione. *Utvrdina, f. (mil.) opera di fortificazione.	*Utvrdba, Utvrdjivanje, hist. arch. Fortification, tal. fortificazione, egl. frc. fortification. *Tvrdina, arch. feſter Untergrund, gemachſener Boden, tal. sodo

varoš	Varosc . varoš. Borgo.	varoš , mjesto - borgo, castello - castellum; oppidolum; terra, ae / varoš oko g[r]ada - borgo della città - suburbium, ii.	*Varas . Civitas, tis, f. Varas pervi , glauni u oršzagu. Metropolis, lis, f. Varafecz . Civitatula. Urbecula, ae, f. Varas zvunfzki , Oftat , Podvaras . Suburbium, ij, n.	Váras . Civitas, urbs, oppidum, reŕpublica, municipium , aŕtu. 4. varas kotarni, urbs finitima, limitanea. 5. varas glavni, ŕztolno meŕzto ú oršzagu, metropolis. 9. podvaras, zvuneŕŕnyi varas, ŕuburbium.	Varosc , sca, m. – città o borgata – Stadt, f.	Varosc , osca, m. borgo, suburbium, vicus.	Varoš , m. e -i, f. borgo; borgat, città aperta.	Varoš , ggr. stat. Stadt, tal. città, Cf. Grad.
vučja jama	x	x	x	x	x	x	x	x
zagrada	Zagra da . zagrad a = bedem. Bastion e.	x	x	Zagràda . Conŕseptum, i. v. Ograja.	Zagrada , de, f. – fabbrica, edificio – Gebäude, n. *Zagradje , ja, n. – borgo, castello – Markflecke n, m.	Zagrada , e, f. Lex. r. porta, o finestra murata, il metter un riparo, il circondar di steccato &c. janua, vel fenestra muro obstructa, repag ulis, septis circumdare, subst. *Zagradje , a, n. subborgo, suburbium.	Zagrad , m. i Zagrada, f. siepe, barriera; luogo cinto da siepe (o da muro). *Zagradja , f. V. Zagrada. *Zagradje , a, n. sobborgo, borgata (dietro la città).	Zagrada , arch. Einfriedigung , Befriedigung, Umfoŕffung, frc. enceinte, enclos, clôtüre, circuit, egl. enclosure, inclosure; stil. V. Zaporka, tal. chiudenda, chiusa.
zamak	x	x	x	x	x	x	x (različito značenje)	x
zbjeg	x	x	x	x	x	Zbjeg , ega, m. 1. fuga di molti all' istesso tempo, multorum fuga eodem tempore, 2. rifugio, refugium.	x	x
zid	Zid . zid. Muro.	zid , mir - muro - paries, tis; murus, ri / zid gradski - muraglja della città - maenia, um	Zid . Murus, ri, m. *Zid varaski, gradŕzki. Mœnia, orum, n, pl.	Zid . (D.) Mir. Murus, mœnia, munimen, camentitia ŕstructura. zid ŕzuh prez morta zezidan, maceria, maceries.	Zid , da, m. – muro, muraglia – Mauer, f.	Zid , ida, m. Gjorg. muro, muraglia, murus - priko zidā pripētise, uŕpētise, saltar sopra le muraglie, montar l' assalto, dar la scalata, ad, vel in muros evadere.	Zid , m. (pl. -di e -dovi), mure, parete. Zidje, a, n. (coll.) muraglie.	Zid , arch. Mauer, Wand, tal. muro, muraglia, frc. mur, egl. wall; (...)
zidina	x	zidina , mir star - muro vecchjo - parietina, ae.	x	*Zidi varaŕki , ali gradŕzki . Mœnia, ?rum.	Zidina , ne, f. – muragliacci a – schlechte Mauer	Zidina , e, f. muraccio, parietinæ, arum. Zidje, a, n. muraglia, murus.	Zidina , f. aum. di Zid; -ne (pl.) avanzi o rovine di mura antiche.	Zidine , (pl.), arch. altes Gemäuer, frc. masure, egl. decayed walling.
žitnica	x	žitnica , gernal, rupa od žita - granaro,	x	x	Xitnica , ce, f. - granajo - Scheuer, f.	Xitnica , e, f. Br. gl. V. xitniscte. Xitniscte, a, n.	Žitnica , f. 1) granajo; 2) specie di gramigna.	Žitnica , arch. (vulg. hambar), lat. granarium,

		magazino di grano - horreum, ei; cella frumentaria .				granajo, granarium.		frc. grenier, grange, egl. granary, corn loft, tal. granajo, Getreide=Spe icher, Schüttkaften, Schüttboden, Fruchtſpeiche r.
--	--	---	--	--	--	------------------------	--	--

8.2. Termini fortifikacijske arhitekture u hrvatskim jednojezičnim rječnicima

8.2.1. Akademijin Rječnik

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, tzv. *Akademijin Rječnik* (ARj) ili *Rječnik JAZU* izlazio je od 1880. do 1976. godine. U tome su razdoblju Rječnik uređivala šestorica urednika: Đuro Daničić (od 1867. do 1882.), Matija Valjavec (od 1882. do 1883.), Pero Budmani (od 1883. do 1907.), Tomo Maretić (od 1907. do 1938.), Stjepan Musulin (od 1947. do 1969.) i Slavko Pavešić (od 1967. do 1975.). Plan i program izradio je Đuro Daničić. Obrada i redigiranje odvijali su se u početku individualno, a tek za uredništva Stjepana Musulina od 1947. godine radi se kolektivno. *Akademijin Rječnik* najveće je slavensko leksikografsko djelo te povijesni rječnik jezika Hrvata, Srba, bosanskohercegovačkih Muslimana i Crnogoraca. U tome je razdoblju smatrano da je jezik kojim govore Hrvati i Srbi zapravo jedan jezik, koji se zvao hrvatski ili srpski (odnosno srpski ili hrvatski, a poslije hrvatskosrpski, odnosno srpskohrvatski). Rječnik ima devedeset sedam svezaka, sastoji se od dvadeset tri knjige enciklopedijskoga formata. Posljednji svezak sadržava i Dodatak koji obuhvaća povijest nastanka i rada na Rječniku, obilježja i izmjene te popis literature o Rječniku. Prvi je obrađivač Đuro Daničić izostavio iz Rječnika ne samo hrvatsku književnost XIX. stoljeća nego i kajkavsko narječje smatrajući ga dijelom slovenskoga jezika. Međutim njegovi su nastavljači uvrstili u izvore djela kajkavske književnosti i pojedine dijalektološke priloge te djela hrvatske književnosti 19. stoljeća, utemeljene na jezičnim shvaćanjima ilirskoga pokreta. Poslije Drugoga svjetskog rata odlučeno je da se građa proširi novijim publikacijama Akademije i drugim znanstvenim izdanjima u kojima se pisalo o novootkrivenim spomenicima kulturne baštine, da se temeljito ispišu stariji rječnici, neki terminološki i dijalektološki rječnici, popisi imena i prezimena i drugo. *Akademijin Rječnik* povijesni je rječnik u kojemu se obrađeni stariji i najstariji leksički sloj hrvatskog jezika za koji su potvrde ispisivane iz najstarijih pisanih spomenika hrvatskoga jezika od isprava Kulina bana iz 1189. godine, iz starijih hrvatskih rječnika, iz književnih i drugih djela pisanih hrvatskim

jezikom tijekom stoljeća hrvatske književnosti i uopće pismenosti sve do svega nekoliko djela iz XIX. stoljeća. Daničić je za potrebe rječnika uveo i grafeme ğ, ĩ, ŋ kako bi se fonemi /ž/, /j/ i /ń/ u pismu razlikovali od suglasničkih skupina d + ž, l + j i n + j.²⁸

Pretraživane natuknice leksema pisane su velikim podebljanim tiskanim slovima. Kada nije pronađena definicija ili potvrda, upisan je znak „x“. U zagradi uz natuknicu navedeni su termini čije potvrde u drugim rječnicima gotovo ne postoje. Ukoliko za neke od tih termina postoji ili definicija ili potvrda, ispisani su ispod natuknice malim podebljanim tiskanim slovima. Leksemi ispred čijih se natuknica nalazi znak „*“ nenadano su pronađeni tijekom istraživanja te su uvršteni zbog jednakoga značenja. Na taj se način nastoji povezati što veći broj termina kojima se označuje referent u izvanjezičnoj stvarnosti. Uz natuknice je u kurzivu napisana gramatička odrednica roda nakon koje slijedi definicija. Natuknice i leksičke definicije prepisane su kako pišu u *Akademijinu Rječniku*. Kada je riječ o polisemnom leksemu, prepisano je ono značenje, neovisno radi li o primarnome značenju ili sekundarnim značenjima, koje je važno za terminologiju fortifikacijske arhitekture. Nisu unesena prenesena značenja leksema te njihove leksičke definicije i potvrde. Navedene su potvrde iz djela hrvatskih autora i iz djela bosanskohercegovačkih franjevaca, a pisane su u kurzivu. Nakon svake potvrde u obliku je zagradama naveden autor djela kako je naveden u *Akademijinu Rječniku*, tj. uvijek je navedeno ili djelo ili autor djela i broj stranice, a ukoliko se radi o više djela istoga autora, naveden je autor, skraćeni naziv djela i broj stranice. Kada se u Rječniku uzastopno ponavlja isto djelo, naveden je samo broj stranice. Međutim u ove je radu uvijek naveden ili autor ili djelo te broj stranice. Popis autora i djela naveden je u svesku broj 96 na zadnjim stranicama knjige. Zagrade koje nisu u kurzivu, a u kojima nije naveden autor ili djelo, odabrane su zagrade s dopunskim značenjem koje su dodali autori *Akademijina Rječnika*, a smatraju se neizostavnima za razumijevanje ovoga rada. U *Akademijinu Rječniku* prvi su izvori potvrda napisani u obliku zagradama, a u ovome su radu navedeni u uglatim zagradama. Nakon leksičkih jedinica slijedi zaključak o provedenom istraživanju termina fortifikacijske arhitekture u *Akademijinu Rječniku*.

²⁸ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (tzv. Akademijin rječnik)*, <http://ihjj.hr/iz-povijesti/rjecnik-hrvatskoga-ili-srpskoga-jezika-tzv-akademijin-rjecnik/40/> [pregled 3. kolovoza 2019.]

Natuknički su leksemi fortifikacijskoga nazivlja u *Akademijinu Rječniku*:

BARBAKAN x

BARUTÀNA, *f.* turski barut-hâne, zgrada gdje se drži i gdje se gradi barut, horreum pulveris pyrii, officina pulveris pyrii.

BASTION (BALUARDO, BASTHA, BASTAJI) x

BEDEM, *m.* vidi beden. *Grad ... Čudo veće svih čudesa bedemima preoholim.* (J. Kavanin 479)

BĚDEN, *m.* arapski beden, zid gradski, murus. *Na bedeni stani.* (P. Vitezović, odiš. 42) *To su tvoji šarampovi, bandurice, zid bedeni, tuni jaci.* (J. Kavašin 327) *Osim jačine bedenova.* (I. Zaničić 5) *Grad koji nije ograđen z bedeni.* (M. Zoričić, osm. 47) *Nek se čudeć zemlja stresa videć beden do nebesa.* (V. Došen 12) *Što je beden oko grada to je vojska oko kraja.* (V. Došen 125) *Koji (vitezi) beden tvrdi čine svem kraljevstvu, da ne gine.* (V. Došen 124) *Al' mu brzo glavu odsikoše, ter je među gradu na bedene.* (A. Kačić, razgov. 75) *Padoše svi bedeni od Jerika.* (A. Kačić, korab. 108) *S bedeni gledajući.* (A. Kanižlić, kam. 820) *Da krv srbsku osvete rumenu, po bedenih srbskih prolivenu.* (J. Krmpotić, pjesma 4)

BRÁNA, *f.* defensio, tutela, moles, occa. Postaňa kojega je braniti. **1.** obrana, koja može biti i tjelesna i duhovna, a može se reći i u prenesenom smislu i o čovjeku koji koga brani i o stvari kojom se pomaže braneći se. *Ki su brane njih obrali.* (J. Kavašin 310) *U progonstvu brana.* (B. Leaković, gov. 163) *Ka se najti može brana, ka tvrđinom jest stvorena, najzad da ni razorena sva kolika neće strana?* (J. Armolušić 16)

BRANIČ-KULA x

BRÀNIŠTE, *n.* propugnaculum. *S jednim kalom velikim, kadi se zove branišće tursko* (na otoku Krku). (Mon. croat. 44) *Branište od krajine.* (Mikaš 26) *Država nedobitna cijec utvrđenijeh braništa i gradova.* (I. Đorđić. salt. 197.) *Ti si branište me hrabreno.* (I. Đorđić. salt. 420) *Branište prsno.* (Stulić 1, 58^b)

***BRÀNIŠTVO**, *n.* defensio, obrana.

***BRÀNÍK**, braníka, *m.* **1.** munimentum, propugnaculum. mjesto načíneno za obranu od XVI vijeka. *Ako bog ne svida, na branicih vahtar zaman bdi.* (M. Marulić 28.) *Bilo bi lijesa, iz kojeg bi se bio mogao stesati tvrd branik.* (M. Pavlinović, razg. 99)

***BRÀNILO**², *n.* **2.** mjesto načíneno za obranu, munimentum, propugnaculum.

BURG x

CISTERNA (ČATRŇA, ČETRŇA, GUSTERNA, ISTERNA/YSTERNA, ŽUSTERNA)

cisterna x

čatrŇa, *f.* cisterna, gustijerna, bistijerna, od mađ. csatorna (žlijeb, cijev), koje je od lat. cisterna. *Izkopali su sebi čatrŇe ali ti bunare šuple.* (S. Margitić, fala 263.) *Jeremija metnut u kalovitu čatrŇu.* (A. d. Bella, razg. 153)

četrŇa, *f.* vidi čatrŇa.

četrŇa x

gusterna, *f.* vidi gustijerna. *I vrzimo ga u gusteru staru.* (Bernardin 39. gen. 37, 20) *Z gusteran izide jure i vlažina.* (M. Marulić, 30)

***gusterná**, *f.* vidi gustijerna. *Tot gusterŇa biše jena, ona da mu razumiti da j' tot blaga sakrivena.* (J. Armolušić 49)

***gustijerna**, *f.* cisterna, jama ograđena i pokrivena (svodom) u kojoj se hrani i iz koje se crpe voda, osobito kišna. *Tuj bješe jedna gustijerna i vrže mladicu u gustijernu.* (Zborn. 43b) *Taj hvažena mista paka obhodismo...ki se zelehašo vrtal, i gustirnu...* (P. Hektorović 83) *Studenac vrtala, gustijerna voda živije.* (M. Divković, bos 23()^a)

Ubijmo nega i vrzimo u gustirnu staru. (I. Bandulavić 46^a. gen. 37, 20) *Neka ne zatvori gustijerna svrhu mene usta svoja.* (M. Radnić 40^a.) *Tko stoji u jednoj jami dubokoj ali u jednoj gustijerni vidi zvijezde u po podne.* (M. Radnić 354^a) *Da t' gustirnu daž napuni.* (A. Vitalić, ost. 9) *Blagoslov gustirne ali bunara.* (L. Terzić 240) *Ah da mi tko donese jedan sud vode iz gustijerne!* (B. Zuzeri 369) *Timotea našavši sakrivena u jednoj gustirni, izvadi.* (And. Kačić, kor. 332) *Zaproši napitak vode iz gustirne, koja se naođaše u Betlemu.* (I. J. P. Lučić, razg. 21) *Dake umetnuše ga u duboku prisušenu gustijernu.* (A. Kalić 300) *Gustijernu ili čatrnju (jama pokrivena kamenim svodom).* (V. Bogišić, zborn. 441) *Danijel stajaše među lavima u gustijerni.* (M. Radnić 119a)

***gušterna**, *f.* vidi gustijerna. *Pij vodu iz tvoje gušterne.* (Postila. h3^a)

***guštirna**, *f.* vidi gustijerna. *Udiše uzletiše iz guštirne na pokoje vječne i mirne.* (J. Kavašin 305a)

isterna, *f.* vidi gustijerna i bistijerna. *Běše obrěhъ Darijeva zlata 12 isterъnъ plъněhъ.* (Aleks. novak. 76)

žusterna x

CITADELA x

ČĀRDĀK, *m.* solarium, domus superior, casa palis imposita. od tur. čardak, pers. čartag, čardag (belvédère d'une maison, balcon; tonnelle, berceau). **a**) na kući ili drugoj zgradi na krovu ili povisoko od zemlje uza zid načineno mjesto s ogradom, veće ili maće. *Na čardaku lepogledna, a okol stupci, sjedališća.* (J. Kavašin 481) *Da tko god od vas dvor Solomunov bude promotrio, bio bi ga vidio s velikom majstorijom sagrađena, ... direci, lukovi i stupovi temelito poduprta, razređenem čardakova, obloka i vrata lipo nakićena.* (F. Lastrić, test. 352) *Izvede ga na jedan čardak, gdi pod nim u avliji jeđau mlogi siromasi.* (F. Lastrić, ned. 374) *S visoka čardaka ili ti pripovidaonice od čifuta bi tisnut i bačen doli.* (F. Lastrić, od' 136) *Prilipu čast pripravi kralj Antiok svojoj poljublenoj Dafni na čardaku.* (J. Banovac, pred. 86) *Kada se (David) na čardaku svojeg kraljevskog dvora šetaše, ugleda prama sebi gdi se kupae nika žena.* (E. Pavić, ogled, 266) *Šetajuć (David) po čardaku svoje polače zgleda jednu ženu.* (Turl. blago 2, 153) **b**) u visoke zgrade (dvora, kule) na više katova gornji katovi ili jedan od njih ili samo jedan ako ih nema više osim onoga pri zemlji, mjesto koga mogu biti i sami stupovi, a po tom i cijela taka zgrada. u množini dolazi i za jedan između više njih u jednoj zgradi. često se nazivaju gornji. kao i druge zgrade nazivaju se i visoki, tanki. *Kralj otide opet na čardak od svoji dvorova. A kad pogleda kroz oblok, evo vidi na čaršiji da sluga natakavši oni prsten na svoj štap maše nim po vitru.* (F. Lastrić, test. ad. 130) po gornjem dijelu i cijela zgrada. (...): *Ako koji crkvenik u svomu čardaku uslobodi se imati ženu.* (A. Kanižlić, kam. 219) **c**) stražara visoka na stupovima. *Uzeše Turci čardak med Čepićem i Repićem.* (P. Vitezović, kron. 171) *Opalivši sela, varoše i mnoge čardake.* (A. Kačić, razgov. 187)

DOKSAT (ARCHEL, ERKEL, FARKYL, HABERNIK, SERKEL)

dòksat, *m.* solarium, mjesto otvoreno na kući ili pri kući za sunčanje po danu ili hladovanje po noći.

archel, erkel, farkyl, habernik, serkel x

DVÔR, dvôra, *m.* aula, mjesto ravno ne pokriveno a ograđeno pred kućom, ili uopće uz kuću. iz ovoga prvoga značenja razvila su se ostala (isporedi *lat.* aula, *franc.* cour, *tal.* corte, *ñem.* hof itd.). **b.** domus, domus regia, velika, lijepa, gospodska kuća, osobito gdje kraljevi stoje. *Zavidošć raste v dvorih ali v polačah.* (Korim. 37^a) *Polače bjehu toj i dvori izbrani.* (M. Vetranić 1, 7) *Dilaverov dvor po srijedi među lijepim obgradami na iznositu mjestu sjedi.* (I. Gundulić 520) *Carstvo mi se grabi silom od me straže u mom dvoru.* (I. Gundulić 565) *Čestitoga mjesta u srijedi s ponositijeh sto prozora dvor visoka zida sjedi.* (Ġ. Palmotić 2, 415) *Nikoliko kastelov aliti dvorov vzeše.* (P. Vitezović, kron. 182) *Kraljevski dvor bješe na gori.* (I. Đorđić, salt. 297) *Običaju kralji, izvan dvora koje imaju u gradovi, načiniti i držati dvore i na seli.* (F. Lastrić, ned. 318) *Patrijarhu do dvora patrijarskoga dopratiše.* (A. Kanižlić, kam. 832) *Dojde ona pre kraljev dvor.* (Nar. prip. mikul. 25) – množina sa značenjem jednine. *Ako vidiš* (u

snu) *da dvore razbijaš, toj prilikuje suprostivo*. (Zborn. 137^b) *Poklisar se carski upravi krajevskih put dvorova*. (I. Gundulić 426) *Krajevski se bijeli dvori dižu i vise put nebasa*. (I. Gundulić 426) *David sazida priponosite krajevske dvorove*. (I. Đorđić, salt. XIII) *Našli jesu dvorove bogatoga Gavana i velike palače te bogate Gavanke*. (Nar. pjes. istr. 6, 40) *Ter da viđu kakvo je Cetište, bijele li se dvori vladičini*. (Osvetn. 2, 97) **h.** praedium, villa rustica, polsko imane s kućom i s drugim zgradama, i sama kuća sa zgradama, *nem.* meierhof, meierei, *franc.* ferme. *Kod starih plemići na dvoru poslom težačkim zabavljase se*. (J. S. Relković 4) *Vlastelin je uzimao često čestite i snažnije muškarce u svoju službu pak ih dao naučiti za svoj dvor kakav zanat*. (V. Bogišić, zborn. 90)

DVÓRI, *m. pl.* vidi dvor.

DVÓRAC, dvórca, *m. dem.* dvor. *Neka nam je ličcu sjeni od hrabrovih dvorci*. (Š. Menčetić - Ć. Držić 507)

ERKER (IZLJEVNICA, MAŠIKULI, PECHNASE) x x x x

ESKARPA x

FALSABRAGA x

FASA x

FLANKA x

FLEŠA x

FONTIK (FUNDIK) x x

FORTIFIKACIJA x

***FÒRTECA**, *f.* tvrđava, *tal.* fortezza. *Imaju držat tezore i veoma dobrih fortica*. (I. Držić 269)

***FÒRTICA**, vidi fortica. *Prizdajući njegovim neprijateljem jednu forticu*. (P. Radovčić, ist. 100) *U jednoj tvrđavi aliti fortici*. (And. Kačić, kor. 335) *Jedan pogibe u fortici*. (Norini 86) *One šeću do gradske fortice*. (Nar. pjes. istr. 2, 139)

GLASIJA x

GRABA (ARK, ARUK, FOJBA, FOSA, FOVEA, FUSAT)

graba¹, *f.* fossa, prokop, jarak (i onuda kud rijeka teče, vidi u rječnicima), *srednjem.* grabe. *Koj zemlji počinu meje od Kupe grabom na put pod dragu*. (Mon. croat. 170 (1498)) *Potom toga čuli smo da nemarljivo pomažete Dravicu navraćati v grabu*. (Mon. croat. 303 (1596)) *Utonu u varaždinskoj grabi*. (P. Vitezović, kron. 188.) *Da se jedna graba ili jarak iskopa*. (I. Jablanci 39) *Svak šanac z grabami*. (M. Kuhačević 132) *Grad okolo koga mloge zidove, mloge grabe i mloge šamce načiňaju*. (Đ. Rapić 419)

ark x

aruk x

fojba x

fosa x

***fosat**, *m.* jarak oko grada, *tal.* fossato. *Sve mrtve metahu niz dolu u fosate*. (Zborn. 77^b)

fovea x

fusat, *m.* vidi fosat. *Drugi kunfin je fusat zgora okolo te iste zemlje*. (Mon. croat. 48 (1413))

GRÂD¹, *m.* locus munitus, arx, urbs, civitas, munimentum, aedificatio, prvo je značenje: ili mjesto okoľeno zidom, plotom itd. ili sam zid, plot itd. što okoľava kakvo mjesto. iz ovoga su se razvila osobita značenja. **a.** locus munitus, arx, castrum, urbs munita, oppidum munitum, urbs, mjesto okoľeno zidom i drukčije utvrđeno da se može braniti od neprijatelja. **a)** arx, castrum, takovo mjesto koje je obzidano da brani zemlju naokolo ili prijelaz preko ņe, te u ņemu mogu živjeti samo oni koji ga mogu braniti ili kojijeeh uopće treba za obranu. ovakovo mjesto može biti i ono gdje

vladalac obično živi. *U našem gradu v Ozlju.* (Mon. croat. 59 (1437)) *Arhijerej podsēden dlgo v grade svetago anjela.* (Š. Kožičić 24^a) *Ziđe grad biskupski zagrebački.* (P. Vitezović, kron. 135) *Na vrh kuka sjedi grad Jovanov.* (S. Ľubiša, prip. 5) *A što raja bijele gradi crkve, nisu crkve nego gradi tvrdi.* (Osvetn. 3, 16) **b**) značenje se razlikuje od predašnjega u tome što u „gradu“ žive i čeljad koja nijesu ondje za obranu mjesta, te je po tome obično grad mjesto već naseljeno koje je poslije obzidano i utvrđeno. **aa**) grad je dio naseljena mjesta koji je obzidan i utvrđen; suprotno je varoš, kao neobzidani dio istoga mjesta. *Jajce, grad...U gradu stanuju sami Turci; oko grada su: Varoš, Kozluk, Pijavice gdje Krstjani stanuju većinom.* (F. Jukić, zemļop. 24) *Sarajevo, varoš...imade grad dosta golem al' slab.* (F. Jukić, zemļop. 31) **bb**) urbs, obzidano veliko mjesto gdje mnogo naroda zajedno živi, koje se u čemu samo vlada (ako i ima nad njim druga vlada). suprotno: selo. kod ovoga značenja misli se često ne samo na zidove i zgrade iz kojih se sastoji nego i na narod što u njemu živi. – jedan dio našega naroda zove „gradom“ ovako mjesto samo ako je obzidano, a drukčije kaže varoš, a drugi (na zapadu) nema obzira na to, nego zove „gradom“ ovakovo mjesto i kad nije obzidano (vidi osobito: *Grad koji nije ograđen z bedeni ne more odoliti svome neprijatelju.* M. Zoričić, osm. 47). isporodi *franc.* cité i ville, *engl.* city i town, *špañ.* ciudad i villa itd. *V strani franačkoj v gradu Parižu.* (Mirakuli. 131^a) *Vsi gaľufi toga grada.* (Korizm. 8^b) *Idijehu svi napisati se svaki u svoj grad.* (N. Rašina, 21^a luc. 2, 3) *Grci smo odveće ubozi, rit ćeš tad, ovdje kuća veće neg u nas ima grad.* (H. Lucić 190-191) *Beli grade Siverine, moj divni grade.* (Nar. pjes. u P. Hektorović 19) *Osvitliše pjesnima svoj grad.* (M. Držić 18) *Jeruzolima koje mjesto bješe grad redovnički i kraljevski.* (M. Divković, bes. 53^a) *Bješe velik, lijep i plemenit grad vele umnožen puokom.* (M. Divković, bes. 69^a). *Kada se jedan grad razaspe i oprazni.* (M. Divković, bes. 521-522) *Da će mučat' grad Atene slavne dobiti i hrabrene.* (I. Gundulić 13) *Jer Gospodin saziđ'o je vas Sionski grad prisveti.* (I. Gundulić 204) *Mru kraljevstva, mru gradovi, i njih plemstvo trava krije.* (I. Gundulić 234) *Dvorili su kitni zlata jednijeg plemići usred grada; družijem grad je bio pojata.* (I. Gundulić 305) *Poharana grada ziđe s desna ostavi Turčin do kraja.* (I. Gundulić 320) *S gradovim je znanje palo i sva slava, ka bi prije.* (I. Gundulić 369) *Ah, da bi u vik jakno sade živio miran i slobodan, Dubrovniče bijeli grade.* (I. Gundulić 390) *Mandalenu grad Mandalo dopade na dil.* (F. Glavinčić, civt. 243^a) *Kijem se srbska pokrajina i bosanski rese gradi.* (Ġ. Palmotić 2, 299) *Mandalijena ka se rodi slavna od bana plemenita koji Magdal grad gospodi.* (I. V. Bunić, mand. 4) *O Budiću, hvalo od Hvarskoga grada.* (I. Ivanišević 333) *Po ulicam svega grada vidjeh puke.* (P. Kanavelić, dubr. 9) *Strašne trešnje prijeka sila od svijeh zgrada svega grada gomilu je učinila.* (B. Bettera, pjes. 20) *Tvrđ žestoka Sparte grada.* (J. Kavašin 6^b). *U Splitu rodnom gradu poglavitu.* (J. Kavašin 90^b) *Čivalelić biskupiju Skradinskomu gradu vrati.* (J. Kavašin 95^a) *Da nij' Solin grad bogatio bio, neg Rim da ga sgradi.* (J. Kavašin 116^a) *Srjed Madrida grada.* (J. Kavašin 129^b) *Zaštitnici rodna grada vavijek bit će.* (J. Kavašin 192^b) *Dok se pao grad sgradio nije.* (J. Kavašin 193^a) *Spljet svih je prem ohola naših gradova prvostola.* (J. Kavašin 163^b) *Smaknu grad poglavni Tebe.* (J. Kavašin 242^b) *Grad glavni, poglaviti, prvostolni „metropolis“.* (A. d. Bella, rječ. 196^a) *Kamo toliki gradovi poglaviti, u kojim su Krstjani Boga falili?* (J. Banovac, razg. 29.) *U gradu Londinu.* (A. Kanižlić, kam. 14) *Sv. Pavao u grad atenijski pripovidati dođe.* (A. Kanižlić, utoč. 574) *Koliko ima godišta od kada je ta i ta grad uzet.* (M. Zoričić, aritm. 19) *Pođe na grad svoj Nazaret.* (S. Rosa 187^b) *Al' nek ti je domovina grad izvrsni od starina.* (V. Došen 32^b) *I započe Salem grad zidati.* (M. A. Reljković, sat. K7^a) *Žive gradove od nega (ogña) čini (Bog) proždriti.* (Ant. Kadčić 535) *Glavni grad.* (D. E. Bogdanić 29) *Po svim crkvam grada Makarskoga.* (I. J. P. Lučić, izk. 29) *Valpovo grad bijeli vidimo.* (M. Katančić 42) *Dojdu va jedan zakleti grad.* (Nar. prip. mikul. 81) *I donese knigu našaranu od Mostara od kamena grada.* (Osvetn. 3, 86) *Svetom ocu Piju papi u vječnomu gradu.* (Osvetn. 3, 94) *Ufajuć se u bijeg prsnut stražu, jer u gradih smioni su Turci.* (Osvetn. 4, 33) *Pri gradu Sigeta.* (B. Krnarutić 5) *U grad Hvara zrim.* (J. Kavašin 158^a) *Ki*

od cara utvrdi i obrani grad pretežki Novobrd. (J. Kavašin 185^a) Ivo oblada grad visoki Biograda. (J. Kavašin 186^b) Ni Sparta, ni grad Rima njih mudrije ljudi ni ima. (J. Kavašin 205^b) Doć' se usudi naj poslije u dubravu gustu, više grada od tvrde Varšovije. (I. Gundulić 396) Grad pritvrdi od Kaniže. (I. Gundulić 567) Kad je došla pred carove grade. (Nar. pjes. istr. 1, 26) Gdi top bojni s grada dere. (V. Došen 85^b) Va gradeh i mēsteh popove postavljati. (Š. Budinić, sum. 101^b) U razlicijem poglavitijem mjestim i gradovim. (R. Ćamačić 2^b) To 'est baštine, gradi i sela. (J. Kavašin 385^b) Ni u selu ni u gradu. (F. Lastrić, ned. 213) Jer suđavi u selu mu nema a kamo li u bijelu gradu. (Osvetn. 2, 12) Nu levenstvo svoje kaza i pod gradim i na poļu. (J. Kavašin 86^b) Vrh gradije i država. (J. Kavašin 506^a) Župa i grada tōko množtvo. (J. Kavašin 165^a) I da varoš lijep kada je, ljepost grada još ljepša je. (J. Kavašin 479^a) Ako selo posiduje, daću mu varoš; ako varoš ima, daću mu grad; ako grad, daću mu vladane. (Đ. Rapić 170) Gdi od Varšova bijela grada u varoš lijepe ulazi. (I. Gundulić 424) c. munimentum, zid i drugo čim je okolojeno i utvrđeno mjesto da se može braniti od neprijatelja. Zadru grada dil razbiše. (Đ. Baraković (1682) 39)

GRADINA¹, f. horti; septum; augm. 1. grad. c. augm. grad. Tu mu sud obeća tristo forinti, ako bude va njihovoj gradine prespal...i večer projde tamo. ne projde spat...projde pod dimniak i tu sede. (Nar. prip. mikul. 12) Ej! Nikšiću, ukleta gradino! (Osvetn. 3, 34) – po ovome znači i razvaline grada. Layard raskapa strašne gradine Babilona. (M. Pavlinović, rad. 18)

HĀMBĀR, m. vidi 1. ambar.

***ĀMBĀR¹**, m. pers. anbār i ambār i hambar, horreum, granarium, vidi žitnica. **a**) sa h: Razmetnuti ću hambare tere ću veće pograditi. (M. Divković, nauk 91^b) Pšenica se ne usipa u hambare, rupe ili jame, dokle nije očišćena. (B. Kašić, per. 40) Niti siju, niti žaňu, niti u hambare sasipaju. (F. Lastrić, od' 267) Poće hambare i žitnice pripavljati. (E. Pavić, ogl. 86) U hambaru nit' u toru, nigdi ništa ne ostade. (V. Došen 166) Nego najde da je više dao nego žita u hambar sabrao. (M. A. Reļković, sat. 79) Zato ćete ih (ptice) ćut pijukat kod hāmbârâ, gdi je žito zatvoreno. (B. Cuceri 210) Što imadaš rane u hambarih. (J. S. Reļković, kuć. 102) **b**) bez h: Blagoslovljeni ambari. (I. Ančić, ogl. 159) Blagoslov ambara, gdi se drži svaka vrsta žita. (L. Terzić 333) Što godi učini od negovi ambara i žitnica da je dobro učineno. (S. Margitić, fala 36) Skupio nas je u crkvu kao pšenicu u ambar. (J. Banovac, pripov. 92) Da mu se upališe ambari. (J. Banovac, pred. 42) Toliko blago sasu u ambare. (F. Lastrić, svet. 100) Imadijaše neizmirne ambarove. (F. Lastrić, svet. 125) Pšenica sasma se u ambar. (J. Filipović, prip 1, 189) Upalili su ambare. (I. Zaničić 108) U žitnice aliti ambare. (A. Kačić, korab. 42) Evo ti u ambaru mojemu žito. (B. Leaković, gov. 59) **c**) sa n mjesto m: Simena koja se siju iz jednoga anbara. (I. Ančić, svit. 49)

JĀMA, f. fovea, scrobis, uopće mjesto prazno i dublje nego su mjesta naokolo, mjesto izdubeno, iskopano. **b. h**) jarak, jaruga (u osobitom smislu, kao vojnička radnja, za utvrđenje grada, okola itd.) (Turci) rih da jame kopaju protiv nim na pospih. (H. Lucić 272) Mnozi su pak od njih, tja doli duboku ki dubu na pospih jame ter potoke. (H. Lucić 272) Od zapada jame čudne bjehu izdubli oko sebe (Poļaci). (I. Gundulić 322)

JĀRAK², jārka, m. duga, veće ili mañe (od prilike jednako) duboka i široka jama. **a.** prokop kud teče ili gdje leži voda. Pjevalac prilikuje čoeke pravetna k stablu usađenu kod jaraka vodenije. (M. Radnić 313^a) Voda, zatiskavši ti usta od jaraka od kojih je izšla uzađe u visinu. (M. Radnić 426^a) Isus kroz utrobu divice Marije projde kako voda kroz jedan jarak. (J. Filipović 1, 551^b) Pak siromah onim jarkom ide. (M. A. Reļković, sat. G8^b) Al' bar lip i drag spade va jarak. (Jačke. 43) Opazi jedan jarak, projde tamo i napije se. (Nar. prip. mikul. 126) Jarak „zuggraben“. (Jur. pol. terminol. 667) **d.** u Mikašinu i u Stulićevu rječniku ima i značenje: nasap (kod utvrđivanja); to je jamačno pogreška, te će biti uzeto od značenja: okop.

KAPONIR x

KASTRUM / CASTRUM xx

KÀŠTEL, vidi kàšteo.

***KÀŠTEL**, vidi kasteo.

***KÀŠTIL**, vidi kastio.

***KÀŠTILO**, *n.* vidi kastio, kaštio, *tal.* castello. *Stahu kakono mir ki šćiti kastila.* (M. Marulić 14)

***KÀŠTIO**, kàštila, *m.* vidi kaštio. *Kastile prćiju vaze, poļa, gore.* (M. Marulić 16) *Nisi sada u kastilih, ni u polačah tvojih bilih.* (M. Marulić 313) *Grade ostavlajuć, sela i kastile.* (P. Zoranić 57^a) *Grade kastili, mista.* (Š. Budinić, ispr. 133) *Jer od ovud imam poiti, u kastio kanam doiti.* (P. Hektorović (?) 97) *V jednom kastilu blizu grada biše poštena bladika ka mliko imiše.* (Oliva. 14) *Kastelan s kastila ne ja hoditi van.* (Oliva. 16) *Oliva me hoće kraļu osvaditi, meni će triba bit kastil ostaviti.* (Oliva. 17) *Molio sam Bakotića popa kastila opatijskoga.* (A. d. Costa 1, VI)

***KÀŠTELO**, *n.* vidi kaštio. *Uze jim kaštelo.* (Radojević 24) *Ne može ju nitko pridobiti, kano kaštela u planini.* (S. Margitić, ispov. 35)

***KÀŠTEL**, *m.* vidi kaštio. *Ta trideset i četira sela s kašteļem skupa.* (Mon. croat. 308. (1598))

***KÀŠTEO**, kàštela, *m.* vidi kaštio. *V tom turñi i kašteli.* (Mon. croat. 28. (1325)) *Ali kašteo.* (Stat. pol. ark. 5, 260) *Pod kaštelom Perušić.* (Mon. croat. 134. (1487)) *Rojen je od kaštela Stridona.* (Transit. 1) *Zapovida da bi bil čuvan od nekoliko vitezov v jednom kaštelu.* (Transit. 244) *Uhiti ga i popeļa ga v svoj kaštel.* (Mirakuli. 139) *V ono vrime evo dva od njih gredihota isti dan u kaštel, koji biše daleko stadij šestdeset od Jerusolima.* (Postila. Ccl^b) *Po kaštelih.* (Anton Dalm. nov. tešt. 97^b. luc. 9, 6) *U kaštelu Emaus.* (Š. Budinić, sum. 82^a) *Pođite u kašteo koji je na suprotiva vam.* (M. Divković, bes. 338^a) *Jedan imaše kašteo kako jedan gradac.* (M. Divković, zlam. 102) *A u koji godir grad ali kašteo ulizete...* (I. Bandulavić 265^a. matth. 10, 11) *Trsat jest kaštel dosta tvrd.* (F. Glavinić, cvit. 139^b) *U nikomu kaštelu ga srite deset gubavaca.* (I. Ančić, svit. 181) *Dojdoše u jedan kašteo aliti grad.* (S. Margitić, ispov. 77) *Bošnjak Stjepan kašteo Brenski vam pokloni.* (J. Kavañin 190^b) *Jedan vas kašteo izgori.* (J. Banovac, pripov. 143) *Nahodaše se u jednomu kaštelu ili gradiću jedan vojnik istoga mista gospodar.* (J. Filipović 1, 469^b) *Kod Dunaja, gdi se sastaje Savom, uziđa jedan kašteo.* (And. Kačić, razg. 49) *U Turinu gradu tri kašteli zlata.* (Nar. pjes. istr. 2, 135)

***KOSTEL**, *m.* grad, gradac, *lat.* castellum.

***KÒSTIO**, kòstjela, *m.* vidi kostel. *Od kostjela Marije i Marte.* (N. Rañina 77^a. joann. 11, 1) *Ne biše jošte tadaj došao Isus u kostio.* (N. Rañina 78^a. joann. 11, 29) *Hođahu po kostjelijeh prjepovijedajuće.* (N. Rañina 142^a. luc. 9, 6)

KAVALIR x (različito značenje)

KAZAMAT, *m.* *tal.* casamatta, *ñem.* kasematte, u bedemima ili uz bedeme zgrađena mjesta što su tako svedena da mogu odolijevati bumbama (lubardama, kumbarama); iz njih se brane vojnici od neprijatelja koji opkoļuju grad, a upotrebljavaju se katkad i kao stanovi a često kao tamnice.

KINETA x

KONTRA(E)SKARPA x

KONTRABEDEM x

KONTRAFOSA x

KONTRAGARDA x

KONTRAMINA x

KORTINA/KURTINA x (različito značenje – zavjesa) x

KRŪNĪŠTE, *n.* pinnae (moenium), navrh gradskih bedema kao zubi zgrađeni za koje se mogu sakrivati branioci.

KŪLA, *f.* vidi torań; nalazi se i u sličnijem značenjima: gradac, kuća uopće, ali se ne mogu razabrati u svakome primjeru. Od *arap. tur. qulle. Sada hoću poč u kulu Kadma tu.* (F. Lukarević 304) *Dil kule.* (B. Krnarutić 25) *Na kulu Barakovića.* (Stat. polj. ark. 5, 313. (1665)) *Dvorov i kul 12 jezer.* (P. Vitezović, kron. 150) *Užga se pako v gradu prah i kulu razmeta.* (P. Vitezović, kron. 171) *Vrže sina svoga u kulu.* (S. Margitić, fala 40) *Lijep hram s kulom kliški izradi.* (J. Kavańin 91^a) *Graditi visoke kule, stane visoke.* (A. d. Bella, razgov. 26) *Uzašavši na naj više tavane jedne kule.* (F. Lastrić, od' 164) *Velike i tvrde kule.* (F. Lastrić, test. 252^a) *Bor i visoke padaju kule.* (F. Lastrić, svet. 68^a) *Bijaše jedan zločinac koji imadijaše svoju kulu blizu puta općenoga.* (M. Zorićić, zrcalo. 69) *Uzidaju jednu kulu visoku do neba.* (And. Kačić, kor. 11) *Budući se u jednu kulu zatvorili.* (And. Kačić, kor. 128) *Kule i zidove od grada.* (And. Kačić, kor. 164) *Elefanti nošahu na sebi tvrde kule od greda i dasaka načinene.* (And. Kačić, kor. 337) *Zato oni babilonsku kulu staše zidat.* (M. A. Reļković, sat. K6b) *Pa pobježe uz debelu kulu.* (Nar. pjes. juk. 60) *Još su lipše kule Deanove.* (Nar. pjes. istr. 1, 53) *Da mi dadeš punu kulu zlata.* (Osvetn. 2, 159)

KŪRIJA, *f.* biskupov dvor (osobito kao mjesto gdje se sudi), *lat. i tal. curia. a.* Svrhu ovoga moglo bi se puno govoreńa produńiti, mńli ova znańa sluųe za kurije biskupove. (J. Banovac, razg. 218) **b.** u Zagrebu se zovu kurije kuće gdje stanuju kanonici na Kaptolu.

LĀGUM, *m.* poduļi prokop ispod zemļe. Od *tur. lagym, lagum. a.* kod opsade grada, prokop što neprijatelji naćine do ispod bedema, pa ondje meću praha (baruta) ili drugo što praskavo tako da se moųe zapaliti i rastrijeskati bedem. *Ućinit podkope aliti lagume.* (S. Margitić, fala. 157) *Ali Turci nigda ne pristaju, juriš ćine, lagum podkopaju.* (And. Kačić, razg. 152^b) *Turci ųestok lagum uųegoše, po Sigeta u lagum digoše.* (And. Kačić, razg. 178^a) *Da će se grad lagumom u ariju baciti.* (M. Dobretić 136) *Za koliko se godina Biograd jest zidao? ipak za tri miseca barutom i lagumi svega razoríše.* (Đ. Rapić 397)

LINETA x

MAGAZIN (MAGACIN, MAGAZEN)

magàzín, magazína, *m.* Od *tal. magazzino. Z gradom zadobiše kasu i magazin.* (M. Kuhaćević 141) *Petdeset magazina.* (A. Tomiković, řiv. 316) *A sad nos'mo što ne treba u magazin (shrana drvļa i brodarskoga majstorskoga oruđa).* (M. Vodopić, tuųn. jel. dubrovn. 1868. 210)

magàćín, magacína, *m.* Od *ńem. magazin. Saųegao magacine i mline.* (A. Tomiković, řiv. 331)

magazen x

METĒRIZ', *m.* opkop, řanac. Iz *tur. métériz (métérís). a.* *Lehi se ne micahu, za meterizi se ner skrovno drųahu.* (I. T. Mrnavić osm. 46) *Da postave u svoje meterize, gdi se bija? utvrdili protivaa neprijateļom.* (I. Anćić ogl. 53) *Meterizi i prigradnice i hrabreni braniteļi.* (J. Kavańin 327^b) *U vojsci i u boju razrede vojnike i okrenu kuda hoće ućinit potoke aliti meterize.* (S. Margitić fala 157) (Mustapa) *poće kopat tvrde meterize i namişćat goleme topove oko Beća grada bijeloga.* (A. Kačić razg. 232)

***METEREZ**, *m.* isto što meteriz. *Razgledahu...zapuştene metereze, naspe i građe.* (I. Zanotti en. 6)

***METERIŠTE**, *n.* isto što meteriz. *Budući da su (t. j. naše ćete) priuzele meterişće neprijateļa i biųećeg slidile ga.* (I. Zanićić 92) *Prvovladalac Laudon imadiše među ostalim svoje meterişće pod krilom lijevim Brandiburah.* (I. Zanićić 166)

MĪR', míra, *m.* zid. Iz *tal. muro. a.* zid. *U konistri spuşćen bih niz mir i tako utekoh.* (Bernardin 20) *Vode ńim bjehu za mir ob desne i ob lijeve strane.* (N. Rańina 118^a) *Za mirima sveđer u kući stojeći.* (D. Rańina 88^a) *Ćinit ću, da*

udariš glavom u mir. (N. Naješćković 1, 251) *Gre na gradski mir i svoj vojski priti.* (B. Krnarutić 19^a) *U crkvi sv. Lovrjenca izvan mira.* (A. Gućetić roz. mar. 65) *Vidiše mir velik i visok.* (Starine 4, 115) *Neprijatelji lupajući mire lumbardami.* (B. Kašić in. 8) *Skoro oči tve vidjeće svijetle mire slavne Atene.* (I. Gundulić 15) *Na mire grada ovoga otidimo.* (Ć. Palmotić 2, 98) *Ter niz mir tiskan bi, da slomi taj čas vrat.* (A. Sasin 155) *Crikve...neka su odasvud obkružene mirima.* (M. Bijanković 82) *U Dubrovniku zidove zovu miri.* (S. Margitić isp. v.) *Prikaživa se jedna ruka čudnovita, koja piše na mir neke riječi.* (Đ. Bašić 51) *Totila...bješe rimske mire vojskom opkružio.* (I. Đorđić ben. 118) *Ninive...opasana bi s jednim mirom, koji u visini imaše 100 noguh.* (D. Bogdanić 24) *Nu gledajte na ovom miru otajno ono pismo.* (B. Zuzeri 184) *Svod se svali, a kula zažari, a ni miri ne ostaše mirni.* (Osvetn. 1, 41) *Po demitoriji* (t. j. po groblju) *raste trava...naokolo je mir* (u Konavlima). (Zborn. za nar. živ. 8, 106) **b.** U metonimičkom smislu miri katkad znači: kuća ili grad, t. j. ono, što se sastoji od zidova, što je okruženo zidovima. *U spartanske gredem mire tu kraljicu za raniti.* (Ć. Palmotić 1, 234) *Put solimskih mira sada on pospješa stupaj brzi.* (Ć. Palmotić 3, 10^a) *Miri dragi, miri mili, u kojem moje sve dobro je, ki sjedište jeste bili veličine negda moje.* (A. Gleđević 15^b) *Hod'mo, hod'mo, Mandalijena, put solimskih hudijeh mira gledat čuda neviđena.* (I. Đorđić uzd. 75)

MUNICION x (različito značenje)

***MUNICIJUN**, m. *Suviše imao sam dvije kuće u Budvu...i to ste mi uzeli i učinili u municijune.* (Starine 10, 35) Ovdje je značenje: utvrda (kad se što za ratnu potrebu utvrdi), koje također može imati tal. riječ munizione.

MUNIMENTA x

NÁSIP, m. isto što nasap. **a.** *Svoj štacun imadijaše na jednom nasuču...u štacunu na istom nasipu.* (A. Blagojević khin. 68) *Da se oni brjegovi koji najnižje leže i priko kojih voda najprije izlazi, s nasipom zajaze.* (I. Jablanci 41) *Da postane neprolomnim nasipom proti navali turskih talasa.* (M. Pavlinović razg. 99)

***NÁSAP**, m. nasip, nasuće. **a.** ono, gdje je zemlja nasuta za obranu od vode ili od neprijatelja. *Nasapi od zemlje nasipani.* (Mon. croat. 170) *Natepen nasap, ki stoji do sada.* (Đ. Baraković vila 52) *Udarivši* (t. j. brod) *u jedan nasap.* (M. Radnić 169^b) *Razgledahu...zapuštene metereze, naspe i građe.* (I. Zanotti en. 6) *Nasap, terrapieno.* (S. Budmani) *S nasapa, koga veoma krasno i dosta hitro učini, poče izmitat topove.* (I. Zaničić 175) *Učinio je on nasap i ogradu utvrdio.* (A. Tomiković živ. 74) *Po nasapu ćeš prokopat jarugu* (t. j. na nivu). (J. S. Reļković 124) *Poč će i na vojsku...rove riti, vas za naspe kriti.* (Osvetn. 4, 14) *S nasapa žene se cirliću, a latovi...viću.* (Osvetn. 4, 35)

OGRADA¹, ograda, f. saeptum. **a.** ono (od drveta, od kamena ili od gvožđa) čim je što ograđeno. **a)** ograda oko kakve zgrade ili grada. *I Troja sloviše...premda joj razbiše ograde kamene.* (Baraković vil. 264) *Ku li tvrđu i ogradu da Zamoški ne razlupi?* (Gundulić 308) *U niki mistih...padoše* (t. j. od trešnje) *mnoge polače, ograde i isti gradovi.* (Kašić is. 73) *Grad Novi...s trim ogradam, ke ga brane.* (Kavašin 315^a) *I bijelu ozidao kulu i ogradu oko kule tvrdu.* (Osvetn. 1, 67) **c.** opkop, meteriz ili uopće ono, čim se ljudi u ratu utvrde. *Obastru te neprijatelji tvoji ogradom* (govori se Jerusalmu, iz lat. *circumdabunt te inimici tui vallo.* luc. 19, 43). (Bandulavić 168^b) *General Shein, koji se je ogradio na poļu, nije čakaao da neprijatelji dođu do ograde.* (Tomiković živ. 72)

***OGRAD**¹, m. isto što ograda. **a.** ono, čim je što ograđeno. *Sad mu je* (t. j. gradu Zadru) *vas ograd iznova pomlađen.* (Baraković vil. 105)

***OGRADICA**, ogradica, f. **a.** *Približivši se na dvi stotine koraćajah k ogradi neprijateljah počeo je biti iz topovah...U sridini ove ograde učinio je car od kolah drugu četverouglenu ogradicu, gdi je bila uklonita Katarina.* (Tomiković živ. 247)

OPKOP, opkop, m. ono, što je oko čega opkopano, osobito poradi obrane, šanac. *Sagnaše jih u opkope tvrde.* (Osvetn. 3, 106)

ORUŽARNICA, *f.* zgrada, u kojoj se čuva oružje.

PĀLAČA¹, *f.* velika gospodska lijepa kuća, dvor (dvori). Iz lat. palatium. *Našli jesu dvorove bogatoga Gavana i velike palače te bogate Gavanske.* (Nar. pjes. istr. 6, 40) *Imiše turne narešene, prilipe polače, od mnoge višine prostrane polače.* (Marulić 121) *Kajkavci zovu palača najveću sobu u gospodskoj kući (na pr. u kanoničkoj u Zagrebu).* (Maretić)

***PŌLAČA**¹, *f.* isto što palača i istoga postaňa. **a. aa**) u čakavaca. *Vitez...Loiša kraļa ugrskoga, ňega polače vitez* [iz XIV vijeka]. (Mon. croat. 317) *Ni podobno biti oblčenu v jednu, vriću v polači kraļevi.* (Naručn. 30^a) *Hote...velike i lipe polače prazne stati.* (Proroci 13^a) *Vidiš pogorile polače.* (Zoranić 73) *Libri, pisma i dobra komore i polače apustolske.* (Budinić ispr. 133) *Vratimo se u počalu.* (Hektorović (?) 157) *Pribivajući ona u polači otca svoga.* (Starine 1, 218) *Vrativši se u polaču veliko veselje stvori.* (Vrančić živ. 39) *Takov se velik učini potres, da polovica cesarove polače pade.* (Glavinić cvit 39^b) *Polače zidane vridnim kamenjem.* (Jerković 100) *Jedni grade polače nove od velike scine.* (Radovčić nač. 15) *Budući mi u dvoru naše polače.* (Bijanković 120) *U polačah kraļskih nisu toli vrijedna zamireňa.* (J. Kavaňin 483^b) *U kraļevsku plemenitu polaču ga jest primio.* (Vitalić ist. 2^b) *Svitlostju slave vaše prosvitļujete rajske polače.* (Bonačić 138) *Imiše...turne narešene, prilipe polače, od mnoge višine prostrane palače.* (Marulić 112) **bb**) u Dubrovčana. *Polače bjehu toj i dvori izbrani.* (Vetranić 1, 7) *Bješe onaj polača na jednoj kelomni; on (t. j. Samson) obhitiv kelomnu moćno strese ňom i obori na se onuj polaču i umrije.* (Zborn. (1520) 6^b) *Polača ňi tvoja.* (Lukarević 246) *Gdi sada polača velika kraļeva sva zveči od plača.* (S. Gučetić-Bend. 275) *Ja imam tolike gradove, tolike kaštjele i polače.* (Orbin 77) *Jednako se od ňe (t. j. od smrti) tlače siromaške kućarice i kraļevske tej polače.* (Gundulić 233) *U ovu polaču ulize kraļica.* (Kašić is. 5) *Nije noći, posred koje pod prozorom ňe polače ljepota se ňe ne poje.* (Ġ. Palmotić 3, 12^a) *Kraļevske me sve polače i svi kraļi drže u sejeni.* (Gleđević 295^a) *Ovdi ima iziti velika polača.* (V. M. Gučetić 105) *Složena je u način prostrane i velike polače.* (Đorđić ben. 149) **cc**) u drugih štokavaca. *Da nam sina aliti kćer uzme jedan kraļ k sebi u svoju polaču.* (Divković bes. 19) *Sve pokupi razumnike i mudrace u polaču.* (Vuletić 33) *Kraļ...otide u polaču.* (Macukat 17) *Da tko ulize u polaču kraļevu.* (Margitić fal. 242) *Biskup dā ticati ključe od svoje polače.* (Kadčić 33) *Setajući se (t. j. kraļ) po svojoj polači.* (Banovac prip. 74) *Salomun...poče zidati za svoje pribivalište jednu polaču čudnovate lipote.* (Kačić kor. 227) *Polače uznosite u tesnima i omrznutima ulicama.* (Blagojević khin. 23) *Tri godine da bude proveo u polači biskupovoj.* (Dalla Costa 1, 65) *Budući se zadržali...u polači kraļa Davida.* (Lučić razg. 29) *Vodaše ga po polači i ukaza mu sve blago svoje.* (Bogdanić 129) *Vodi, sine, obadva junaka u avliju, u našu polaču.* (Nar. pjes. juk. 353) *Odsvakle sela, odsvakle polače (t. j. vide se).* (Pavlinović razl. sp. 425) **b**) kadšto se uzima plur. za jednu polaču; isp. dvori za jedan dvor. *S neizmjernijem veseljem vraća se na vlastite dvorove i polače svoje.* (A. Gučetić roz. jez. 256) *Daut...nasrće na polače hrabrenoga Dilavera...Dilaverov dvor posrijedi među lijepim obgradami na iznositu mjestu sjedi* (dakle je samo jedan dvor, samo jedna polača). (Gundulić 520) **b. a**) trijem; **b**) sudnica; **c**) vijećnica; **d**) trpezarija; **e**) ćelija, klijet; **f**) prizemna kuća.

PĀLĀNKA¹, *f.* palus, oppidum. **b**) ograda od prošća, od kolaca oko čega, na pr. oko varoši, oko sela. Iz tal. riječi istoga značenja palanca; ima i franc. palanque (...) tal. i franc. riječ postala je iz lat. palanga.

PALAS x

PALISADA x

***PĀLISĀD**, *m.* koļe, prošće, kojim je što ograđeno i utvrđeno. Iz ňem. riječi istoga značenja Palissade (a ova je iz franc. palissade, a ova iz tal. palizzata).

PODGRAĐE, *n.* dio grada, koji je (t. j. dio) pod gradom, predgrađe.

POLUBASTION x

POLUKULA x

PONTON x

PREDZIĐE, *n.* zid pred drugim zidom.

PROPUGNAKUL x

PRSOBRAN (PARAPET, PRIZID)

prsobran, prsobrân, prsobrâna, *m.* utvrda za obranu prsiju. Ta riječ, po svoj prilici, nije narodna, nego je načinjena za vojsku prema nem. riječi Brustwehr.

parapet x (različito značenje)

prizid x

PUŠKARNICA¹, puškarnica, *f.* rupa, kroz koju se puca.

***PUŠKARICA**, puškarica, *f. a)* rupa u zidu, kroz koju se može pucati, puškarnica, mazgal, mazgala, mazgalo. *Mnoge Turke ubije kroz puškaricu.* (Lubiša prip. 186) *U Dubrovniku i okolici i u Prčanju.* (Rešetar štok. dial. 281)

RASTEL (RAŠTIO) x x

RAVELIN x

REVELIN, Revèlin, Revelína, *m.* tvrđa u Dubrovniku; *tal.* revellino.

REDUTA x

***REDUT**, *m.* vrsta zatvorenog vojničkog opkopa; od franc. redoute.

REDVI x

REFUGIJ x

ROG / ROGLJE x (različita značenja)

ROKA (ROCCA) x

RONDEL x

SKOŠA / SKARPA x x (različito značenje - cipela)

SKRIVENI PUT x

STRAŽARNICA, stražarnica, *f.* Stražarnica (je) potrebna za rukovanje službe redarstvene. (Zbornik zak. (1867) 190) *Stražarnica. die Wachhütte; u Pričaju u Boci Kotorskoj s akc. stražarnica.* (Rešetar štok. dial. 294)

***STRAŽANA**, *f.* zgrada ili prostorija, u kojoj se nalaze stražari, načinjena od osnove straž- i tur. nast. -ana.

***STRAŽANICA**, stražanica, *f.* isto što stražana. **a.** *Stražanica, neka kućistina na granici, đe su bile straže, kad su bili gospari dubrovački. (Okolina Dubrovnika)* (Rešetar štok. dial. 294)

***STRAŽANIŠTE**, *n.* mjesto, s koga gleda ili pazi straža, stražara.

***STRAŽNICA**¹, strážnica, *f.* mjesto, s koga se pazi i vrši stražeće. *Stražnice očite odlučih viditi.* (Baraković vila 26) *Nav (t. j. dio crkve) ima stražnicu, gdi od neprijatelj čuva se.* (Glavinić 448*) *U stražnicah noćnijeh kâ je, odkle uhodi ljudska djela, četa jasnijeh od zvijezda je ljepšijem zrakom zatreptjela.* (Đorđić uzd. 135) **b.** prostorija, gdje se skupljaju stražari, koji vrše stražu.

STRIJELNICA, *f. a.* strejana; mjesto, gdje se strijeli ili strijeļa.

SUHOZID, suhozîd, *m.* zid od gola kamena, suhomeđina.

(MAČERA, MASERA, MAŽERA, MOČIRA, ČELEGA) x

ŠANAC, šānac, šāncia, *m.* ime jarku sa nasipom i opkopom oko vojničkoga tabora ili kakvoga poljskoga utvrđenja. Od nem. die Schanze s istim značenem. **a)** *Maknu Ruse s pošta, tri šanca posvoja.* (Kuhačević 119) *Šanac z*

grabami i ... s mosti okružen. (Kuhačević 132) *Prve šance Turci osvojiše.* (Kačić razg. 152^b) *Ograda je, al' je mješte šanca.* (Osvetn. 1, 67) *Ko udari na turski šanac.* (Pavlinović rad. 100)

TABOR¹, tabor, m. logor, okô. Nalazi se u rus., češ. i bug. **a.** *Neg' misec lipļa (divica Marija)...a jača neg' šereg, ki s tabora gre van.* (Marulić 211) *Ki su ondi na 'nom taboru bili.* [Knez Frankopan sešskom biskupu Jožefiću, 1526] (Mon. croat. 216) *Obajdoše tabore svetih.* (Ant. Dalmatin nov. tešt. 2, 203^b) *Glavu odsekši negovu Turci poslaše Maksimilijanu cesaru v tabor.* (Vramec kron. 62) *Mnozi glavom plati...nit' se v tabor vrati.* (Krnarutić 14^b) *Kapetan, koji je stavljen, da pazi jednoga tabora aliti jednoga grada.* (Divković bes. 261^a) *Na koñu se mnokrat ona (Krunoslava) tište poljskijeh iz tabora...i doprije do istijeh tvojijeh (Osmanovih) šatora.* (Gundulić 308) *Trajanskijeh sred tabora.* (Ć. Palmotić 2, 106) *Turski i tabor vas rastrka.* (Kavañin (1913) 100^a) *Judita samo s jednom službenicom otiđe u tabor i odsikavši...glavu Olofernu svu vojsku smete.* (Lastrić ned. 136^a) *Brzo Jure srbskoj zemlji dođe, na polju je tabor učinio.* (Kačić razg. 93^b) *Zakopa tabor oliti presidio na Opuzenu.* (Norini 84) *Zgrađeni su tabori od drvenijeh pruta.* (Kalić prop. 530) *Gedeon bijaše prostro svoje šatore na...glavici prema taborim madijanskijem.* (Zuzeri 42^b) *Grahovac je vojska poplavila, tabori su jedan do drugoga.* (Osvetn. 2, 111) *Na Sarajevo, glavni tabor turski.* (Pavlinović razg. 38) **b.** vojska. **c.** batalon vojnika.

TANALJA / TENALJA x x

TORAÑ¹, tórañ, tórña, m. isto što toran. *Čini ga...zatvoriti u dno jednoga tamna torña.* (Gleđević 48) *Bijaše u jednoj kuli ali torñu.* (Mažarović 101)

***TORAN¹**, torna i torana, m. torań, zvonik, kula. *Tko bi od vas htio toran zidati...* (N. Rañina 209^b) *Jedan toran od velike vrijednosti vidiše mramorom vas zidan.* (Zbornik (1520) 82^b) *S najvišega torna...u ogań skoči.* (Sasin 122) *Sedam toran u ugarskomu ruhu obhodit dikla (Krunoslava) zađe.* (Gundulić (1938) 498^a) *Visoki torani.* (Radnić 64^a) *Upade s jednoga torana.* (Radnić 242^b) *Tornu aliti kuli visokoj.* (Margitić fala 72^a) *Na nekom uznositom tornu.* (Đorđić be. 85) *Nahode se zidani gradići iliti torni tako daleko jedan od drugoga, da straža jedna drugoj može zlameñe dati.* (Kanižlić utoč. 85) *Toran babilonski.* (Pavić ogl. 23) *Dunđerin niki na jednoj crkvi lip načini toran.* (M. A. Reļković sat. 3) *Zatvor od sedam tornova.* (Tomiković živ. 246)

***TURAN¹**, turna, m. torań, toran, kula; ñem. Turn. **a.** kula, utvrda, tvrđavica. **a) aa)** *Ima knez vaspjet svoje ļudi držati v tom u turni i kašteli...ta turan i kaštel s nima zapustiti.* [Razvod istar. po prijepisu iz 1546] (Šurmin hrv. spom. 52) *Ka se hiža udrži za turnom.* [1457] (Šurmin, hrv. spom. 212) *Dotlê ne morêť Troje vzeti, dokle je v Troji na visokom turni Dêlon vahtar.* [Iz glag. rukopisa 1468] (Arkiv 9, 127) *Prah biše hrañen v turnih za potribu.* (Krnarutić 19^b) *Obajdite Siona...povidajte u turnih ñegovih.* (Luka brač. psal. 41) *Muži i žene, i ditca u turne utekoše.* [Aleksandrida XVI v.] (Starine 3, 242) *Veće čudo...od turna, ki Nebronte u Babelu ludo gradi.* (Baraković draga 372) *Grad ni miri dobro ograjen ni turni.* (Ivan trog. 15) *Otac...turan jedan u domu svomu odluči joj.* (Glavinić cvit 398^a) *Turnima su ponizani miri (carigradski).* (Gundulić 531) *Blizu turna imenom Edera.* (Kašić is. 10) *Šarampovi...zid bedeni, turni jaci, meterizi.* (Kavañin (1913) 320^b) *Po turnih razglasite slave grada.* (Vitalić ist. 146^a) *U ovome turnu biti će obrañena od neprijatel.* (Terzić 125) *Va tom ravnom poju lipo turan stoji.* (Nar. pjes. istr. 2, 120) **bb)** *Blaga, ka imiše...turne narešene, prilipe polače.* (Marulić 112) *Dan Gospodña mnoztva hoće izjahati...vrh vse visoke turne.* (Proroci 11^a) *Turni i zidine varoške da se pobolšavaju.* [Statut zagreb. iz XVII v.] (Mažuranić prin. 1053) *Ke bi turne od Babilonije gradili.* (Radovčić nač. 15) *Na četire grada kraj žestok turan obô uzhodi.* (Kavañin (1913) 438^a) *Šara, Rebeka...ke po turnu od Babela daše na svijet toke...jazike i koļena.* (Kavanin 506^a) *Ako pogledaš na početak turana babelskoga.* (Radnić 249^a) *Stojeći na visoku turanu.* (Radnić 287^a) *Kod bijela turna Meštrovića.* (Kačić razg. 249^a) *Oj, turne moj lipi!* (Nar. pjes. istr. 2, 3) **cc)** *Vinograd nasadi...i vzida turan*

usrid ŋega. (Bernardin 22^a) *Uzida turan.* (Ant. Dalmatin nov. tešt. 33) *On* (Nemrot) *je hotel* (s) *svojimi sinmi do nebes turna zidati.* (Vramec kron. 4) *Jedan turan uzida.* (Vrančić živ. 112) *Zapovida...na poľe Senar vojskam zbirati se, gdi nikada jazici zidali bihu turan.* [Aleksandrida XVI v.] (Starine 3, 254) *Por sto tisuć elefantov dovede i turne* (u drugom rkp. pirgove) *na njih drvene načini.* (Starine 3, 292) *Kada se...kakovi turni...hote načinati, dužni su kmeti...na svaku rabotu.* [Urbar novoga pri moru, 1609] (Lopašić urb. 140) (Nembrot) *zgradit htiše turan viš oblaka.* (Baraković vila 89) *Grad obsede i jur oborivaše i mire i turne grajske.* (Ivan. trog. 6) *Hoteći turan sagraditi.* (Bandulavić 207^a) *Papa...čini turne graditi.* (Vitezović kron. 131) *Htiše turan do neba sagraditi.* (Banovac pred. 67) *Sagraditi turan u ajeru.* (Dalla Costa 2, 70) *Neg' ga ni mogel vzet...dokľen ni dal turna fraterskoga srušit.* (Kurelac jačke 200)

***TUREN i TUREŃ**, turen i turen, turna, *m.* u kajkavskom isto što torań, turan. *Jagić* (Archiv f. slav. Phil. 8, 319) *objašnava ovako: venecijanski torrione; štok. torań, slov.-kajk. turen. S naznač. akc.* (Archiv f. slav. Phil. 30, 202)

TRINCEA x

TVRĐA, tvrđa, *f.* utvrđeno mjesto, tvrd grad, tvrđava, kula. *Dvije tvrđe tej uzeše kleti Turci s malo truda.* (Gleđević 178^a) *Žirovina od luga ozaľskoga, ki se sada na potriboću te tvrđe siče.* [Urbar dubrovački, 1579] (Lopašić urb. 112) *Nije tvrđe krepke toli, ka ne može časom pasti.* (Gundulić 563) *Dvije tvrđe sazidane, koje čuvat luku imaju.* (Ġ. Palmotić 1, 102) *S visoke tvrđe pazi.* (Ġ. Palmotić 2, 325) *Jedna nezgrovna tvrđa na površi od gore postavljena.* (Đorđić ben. 40) *Ukloniče se u jednu jaku tvrđu.* (Della Bella razg. 239^b) *Teška tvrđa, buona fortezza.* (S. Budmani 416^b) *Ogradi se zidinama i tvrđam.* (Rosa 17^b) *Predańa bez strašiva gradske tvrđe da nasrnu.* (Zgode 7) *Grad je tvrđam nedobitnijem svud okružen.* (Zuzeri 185^b) *Oni uskočiše u tvrđe Doboj, Maglaj...* (Pavlinović razg. 42)

TVRĐAVA, tvrđava, *f.* tvrđa, tvrđav. *Kamenicu, najlakšu tvrđavu ... car uze.* (Vitezović kron. 199) *Mnoge gradove, tvrđave i kule sagradi.* (Kačić kor. 243) *Izgube gospodovańe i oblast toga grada, tvrđave i mista.* (Turlot blago 131^b)

***TVRĐAV**, *f.* tvrđa, tvrđava. **a.** utvrđeno mjesto, tvrdi grad, kula. *Imadaše (kraľ) tolike gradove i tvrđavi.* (Macukat 74) *Ne razasutje tvrđavi kakvi(h) mu drago neprijateľa.* (Latrić test. 17^b) *Zidati gradove, kule i tvrđavi.* (Kačić kor. 59) *Niti tvrđav od zatvora kog obrani* (t. j. od kuge). (Došen 259a)

***TVRĐAVICA**, tvrđavica, *f. dem.* od tvrđava.

***TVRĐAVINA**, *f.* tvrđava, tvrdost.

***TVRĐE**, *n.* tvrđa, tvrđava.

***TVRĐENSTVO**, *n.* tvrdina, tvrdeńe.

***TVRĐEŃE**, tvrdeńe, *n. nom. verb.* od tvrditi. **a.** utvrđivańe, utvrda.

UTVRDA, *f. nom. act.* Prema utvrditi, radnja kojom se što utvrđuje. *ali u značenju „potvrda“

***UTVRD¹**, *f.* isto što utvrda.

***UTVRDA**, *f.* isto što utvrda; vidi tvrđa.

***TVRDINA**, tvrdina, *f.* tvrdoća, čvrstoća; postojanost; tvrđa; nebeski svod; potvrda. (...) **a.** u pravom značenu kao svojstvo neke materije, tako grada Dubrovnika, mira (t. j. zidova), odra (postele), zuba, broda, križa, žila, dragoga kamena, stijena, zvona, kamena, hridi, štita, grada, zemle, planine, graška, ograde, daske i slame, djela i dr. *Ne uzdaj se ... u tvoju tvrdinu* (Dubrovniče)! (Vetranić 1, 49) *Od mira tvrdinom slavi se* (Dubrovnik) *svijeh strana i vjerom jedinom oda svijeh građana.* (Vetranić 1, 218) *A pod osinom negovim* (t. j. stabla, koje je u snu vidio prorok Danijel, da se granama raširilo nad cijelom zemljom, a to je zaštita Djevice) *pribivaju ne samo težaci i građani ... nego još i grofi i principi ... scineći se ... sigurnije pod granem ovim nego pod tvrdinom štitova svojih i gradovah.* (Pavić

prosv. 2, 11) *Kazaše također tvrđinu od gradovah.* (Kačić kor. 86) **b.** tvrđina je isto što tvrđa, tvrđava, utvrda, utvrđene u pravom i prenesenom smislu. Amplifikacija je tvrđine i zidina, tvrđina i podumijenta. *A i slavni Biograda, i ti mi govori, tvrđine i zgrade tko tvoje obori?* (Vetranić 1, 47) *Da se taj tvrđina (Jerusolim) sagradi opeta, vaj da odsad ne gine tolik puk s narodi.* (Vetranić 1, 445) *Sva ona hti pobrojiti ... i početke nike od jedne tvrđine.* (Hektorović 35) *Na sam glas Vašega došastja raspršuju se sile neprijateljske i straže od njih tvrđina i gradova.* (Zlatarić VII (Posveta Đurđu knezu Zrinskomu).) *Najveće tvrđine, koje se ne bludu, bitak svoj promine, primlene (t. j. osvojene) jer budu.* (Gučetić-Bend. 205) *I ako biše kad (Zadar) tvrđinom ograđen, sad mu je vas ograd iznova pomlađen.* (Baraković vila 105) *Ovde hoće grad uzidati, koga svoje mišćane tvrđinom hoće uzdržati u jakost vikvičnu.* (Ivan trog. 10) (Kripost, t. j. čvrstoća mačeva) *svako gvozdje siječe i tlači, i tvrđine, ke dohita.* (G. Palmotić 2, 323) *Ka se najti može brana, ka tvrđinom jest stvorena, najzad da nij razorena?* (Armolušić 16) *Turci ... danas silnim ognem straše, da jur razrvađe najjače tvrđine.* (Vitezović odil. 7) *Dal si mi tvrđine sigetske čuvati.* (Vitezović odil. 23) *Kuće nike dale su misto novim tvrđinam od grada.* (Bijanković 151) *i tvrđina, ka vrh stoji (grada Hvara)...koja sve ga gleda i brani od zasjeda nečekani(h).* (Kavanin (1913) 135a) *Uzorite ke planine od poludne i sivera neprimožne nem (t. j. Dubrovniku) tvrđine zatvaraju od liscmiera (!).* (Kavanin (1913) 190a) *Gospodine, ustav' hode iz tvrđine, di te brani cvijet viteza i gospode!* (Tako odvrćaju brani Vladimira, da se ne odazove pozivu cara Samuela). (Kavanin (1913) 246b)

VAROŠ, vároš, *m. i f.* naselje ispod tvrđoga grada ili inače, u kojem stanuju obrtnici, trgovci i drugi građani privredne profesije, koji imaju svoje osobite povlastice, s načelnikom i s vijećnicima na čelu. Od mađ város s istim značenjem. Oba se roda govore po svim našim krajevima, pa isti pisci upotrebljavaju i muški i ženski rod. U novije vrijeme potiskuje tu riječ imenica grad, koja je već izgubila staro značenje utvrđenja ili tvrđave, a primila je ono, što je u prijašnja vremena značio samo varoš. **b** masc. *Iz visoka plemena rimskoga varoša starišin hiže Frankopanske.* [Bernardin Frankopan daruje zemlju Hotkoviću. 1497] (Mon. croat. 165) *Dan u varošu našem Modrušah.* [1498] (Mon. croat. 170) *Pridoh pod Belaj (v) varoš belajski.* [Dolazi sudac na vođene parnične istrage. 1512] (Mon. croat. 199) *Progañati hoćete ñih od varoša do varoša.* (Ant. Dalmatin nov. tešt. 36^b) *Ja ću dat vami mjesto...ne u varošu ni u komgod...selu ove...države.* (Gradić djev. 167) *Nad fundamentom varoša.* (Proroci 23^a) *Senokoša velika pod gradom polag varoša.* [Urbar grada Dubovca kod Karlovca u Hrv., 1579] (Lopašić urb. 109) *Potukoše (iz topova) ljudi, zid i daske varoša Sigeta.* (Krnarutić 15^a) *A dika i slava varoša opade.* (Baraković vila 52) *Koji šaļe sluge svoje pripovijedaoce na varoše.* (Divković bes. 619^b) *Poganski...narodi grade razbijahu, varoše rasipavahu.* (Glavinčić 93^a) *Porobiše sisački varoš.* (Vitezović kron. 190) *U gradu i u varošu da se ima takoder ista pomļa imati.* (Bijanković 33) *I da varoš lijep kada je, lijepost grada još lipša je.* (Kavanin (1913) 468^a) *Pošadši u bližña sela i varoše.* (Terzić 317) *Pusti i(h) u sela i varoše.* (Margitić fala 179^a) *Dobre prilike...od varoša, sela i gradova.* (Lubuški pisma 73) *U svemu gradu, selu, varošu.* (Bačić 198) *Purgarom i svemu poglavitomu varošu požeškomu.* (Pisanica 1) *Po vas dan po varošu stupčiš.* (J. Filipović 1, 43^a) *Imajući prič priko nikoga varoša.* (Lastrić od' 264) *Nađe...kraļa...u taboru kod Disne, varoša Bile Rusije.* (Kanižlić kam. 854) *Nije miran ni u gradu ni u varošu.* (Kačić kor. 171) *Opliniše vas varoš.* (Pavić ogl. 77) *Petroburag je jedan varoš mlogo glasovit.* (Zaničić 16) *Kuge, koje su ispraznile tolika sela i varoše.* (Bašić 119^a) *Izvan grada u varošu.* (L. Vladmirović 6) *Pošavši u bližña sela i varoše.* (Banovac blag. 170) *Što učini vihor...u varošu, kad što gori.* (Došen 97^b) *Neima grada, varoša ni mista, što nije okupano krvju sinova.* (Norini 72) *U varošu Kortoni.* (Velikanović prik. 4) *Prohodaše kroz sve gradove i varoše.* (Lučić bit. 65) *Varoš čini prostran dosta, da opali vas se tada.* (Zgode 11) *Veliki varoš Paris.* (Tomiković živ. 282) *Puče glas...po svemu varošu.* (M. A. Reļković sabr. 52) *U Sarajvu hladno pije vino po varošu i po Latinluku.* (Nar.

pjes. jukić 613) *Iz gorńega varoša*. (Kurelac jačke 46) **c**) fem. *Kako i licimiri čine u crikvah i u varoših*. (Bernardin 14^a) *Na varoši stojeći očito prid svijem puokom*. (Divković čud. 22^b) *U svakoj varoši*. (Latrić test. 53^b) *Ninive bijaše velika varoš*. (Pavić ogl. 427) *Da se dostoji svratiti u ni(h)ovu varoš*. (Pavić ogl. 513) *Iskrica varoši i sela jeste popalila*. (Knezović 93) *Ove plemenite varoši*. (Velikaović prik. 32) *Idu sva trojica u jednu varoš*. (M. A. Reļković sabr. 34) *Od varoši do varoši*. (Leaković gov. 126) *Već osnova varoš ponositu*. (Osvetn. 1, 9)

VUČJA JAMA x

ZAGRADA¹, zàgrada, f. ograda, zagrad. **a**) ono, čim je što zagrađeno. *Pozri ovu sad zagradu kamenu*. (D. Rašina 140^b) *Metne zagradu (zid) protiva utrkivañu Turaka*. (Tomiković živ. 68) *Svaćemu biti moraju dobre zagrade*. (J. S. Reļković 167) **b**) ograđeno mjesto. *Javnu cura predvodnika svoga, pa s ñim stado sprati u zagrade*. (Osvetn. 1, 60) *Naći ćeš ga (lijek) u vilovskoj zagradi, a to zlatnu jabuku i zlatnu pticu*. (Bukovica u Dalmaciji) (Zborn. za nar. živ. 13, 172) **c**) zgrada, građevina. *Kanoti jedan od zagrade meštar, koji odredi visoke dvore zidati*. (Kanižlić uzr. 186)

ZAMAK², zamka, m. (tvrđi) grad. Zamak, Scloss, Zitadelle, iz rus. замо́к ili iz češ. zamek; nepotrebno, kad imamo grad, tvrđava. (Maretić savj. 182)

ZBJEG¹, zbjěg, zbjěga. m. nom. act. od zbjeci se, bijeg, bježañe. **c**. mjesto, najčešće u šumi, planini ili kakvoj pećini, gdje su se bjegunci sklañali pred neprijateljem ili zbog kakve druge opasnosti (poplave, vatre), pribježište, sklonište; ispor. zbig, zbige. *Videvši poštvaneñ junakov u (štam. i) vseh treh slabinskih zbegeh ili varašev stojećih ... rećenim Slabiñcem ... dajem i zručam vse zemļe*. [Zapovjednik Kostajnice Petar Keglević potvrđuje Slabiñcima zemļe, 1698] (Lopašić spom. 3, 128) *Evo, brate, žalosti i više, na otoku zbig cetinski biše*. (Kačić razg. 272^b) *Što se biše razbignulo puka po zbjegovih ... ono Turčin natrag podoziva*. (M. A. Reļković sat. 31) *Uz ratove ļudi se skupe u planini u veliki zbjeg, pa se zasijeku, da bi se mogli braniti. s. v. zasjeći se. Pa stadoše bježat u zbjegove*. (Osvetn. 3, 56) *I što gorski zbjegovi ne ukrivaju, pliva Dunajem na Ugarsku*. (Pavlinović razl. sp. 140)

ZID, zid, lok. zidu, m. prema glagolu zidati, gradña od prirodnog ili umjetnog kamena, izrađena pomoću žbuke ili bez ñe, kojom su napravljene strane jedne kuće ili kojom se ograđuje ili odjeljuje neki prostor; po značeñu srodna sa bedem, beden, nasap, nasip, opkop, stijena, šanac, zaštita. **a**. **a**) bez dopune. *Troja pak gdi sidi na poļu oholo s turni tere s zidi, ke stvori Apolo*. (Lucić 90) *Grad...je mnogo dvima zidma obzidan*. (Kožićić 24^b) *1500...Pridoše v horvatcku zemļu ļudije iz tuje zemļe, i hodiše z Harvati pod kamen grad i ves varaš do zida pozgaše*. (Vrames kron. 53.) *Zasnova i koliš (Zadra) od zida gotova ograda al' otiš tvrdina ñegova*. (Baraković vila 105) *Sam za ñime (t. j. Tatarom) ja (t. j. Vladimir) ću poći u tatarske pokrajine...dokle kremske sve gradove ne požezem, ne popalim, i ñegove zle dvorove sa svijem zidom ne razvalim*. (Ġ. Palmotić 2, 340) *Vidiš, gdi no razorene jesu zide*. (Zanotti en. 40) *Griješnici...pozivļuju zijede, hiže, dvori bili, ki su im grihe uhodili*. (Kavañin (1913) 60^b) *Bogoļubni Benedikt staše na molitvi, doćijem svoji podložnici građahu jednu zid*. (Đorđić ben. 110) *Da tkogod od vas glasoviti oni dvor Solomunov bude promotrio, bio bi ga vidio doisto s velikom majstorijom sagrađena, široko ograđena, visoko uzdignuta, zidovima jako utvrđena*. (Latrić test. 352^a) *Adingo kralj od Danije...budući došao...za uzeti i podložiti neki grad po imenu Duru, al našavši ga vele tvrda u zidovi i vojnici, koji ga brañahu, što učini?* (Latrić ned. 305) (Knez Vrana reče vojnicima):...vaša prsa gvozdena služititi imadu namisto zidova...Nisu zidovi, koji brane ļude, nego ļudi imadu braniti zidove. *Nije Kastriotić priporući nas zidovom, nego zidove nami*. (Kačić razg. 111) *Pak su naglo (Turci) na grad udarili, s rukam su se zida ufatili*. (Kačić razg. 273) **b**) s dopunom. **aa**) imenica. *Dobrostvo učini u dobroj voļi tvojoj Sionu, da se saziju zidi Hijerosolima*. (Luka brać. psal. 44) *Što je to, sve stajati među zidovima dvorâ tvoji(h) kako sluškiña*. (Latrić test. ad. 81^a) *Kralj Tvrtko osvoji svu Ercegovinu...sagradi u Neretvi više Opuzena jedan kašteo, koga zazva Brštanik, i zidovi ovoga kaštela vide se i danas*. (Kačić razg. 66) *Nije tako rudina*

se tresla, kad trojanska Akil lupa vrata, i od grada pokručiva zide. (Osvetn. 2, 95) **bb**) s adj. ili par. pass. kao atributom. *Ča je vridno jednomu gradu čuvati vsa vrata od ruk neprijateljskih, i budući zidi razbi(i)jeni.* (Korizm. 63^b) *Zemlja jest vani...suprot zidom gradskim.* [Seški kaptol ostavlja u nasljedstvo zemlju Jurju Živkoviću, u Sešu 1577] (Mon. croat. 281) *Mesto...od Liburnije...tvrđimi zidmi opasano.* (Glavinić cvit 139^b) *Čestitoga mjesta u srijedi s ponositijeh sto prozora dvor visoka zida sjedi, kakva vijeku ne bi dvora.* (Ġ. Palmotić 2, 415) *Jedni viđahu se pod tegotnijem zidim mrijeti.* (Bettera u N. Ġ. Bunića 22) *Miroslav...sva gradičja bojna prika užga i poje kad zlim jedom nič ne škodi vašijem zijedom.* (Kavašin (1913) 180^b) *Neka se sagrađe zidi jeruzolimski.* (Terzić 94) *Gospodine, vrata su nam zatvorena, visoci zidi i utvrđeni...Neka vas puk...otide na okolo kod svijeh zida građanskijeh.* (Zuzeri 44^b) *Sami žegu dvore i zidove tvrde ore.* (Došen 193^b) *Ne bi tvomu lahko krovu bilo!...da se sužni oprost sužanštva, a vas kivne ojađene zide s vedra neba trijes ne obide!* (Osvetn. 1, 40) *Grčke hrabre vitezove na plav vrže za čast Menelaja duh osvetni i skladom opaja, dok ne žgaše trojanske zidove.* (Osvetn 1, 59) *Ruka k ruci, stijena na stijenu, tri debela ustadoše zida, i tri topa zijevnuše bojna.* (Osvetn. 3, 42) *Okolo zgrade bijaše zid ozidat dvadeset lakata u visinu.* [Bukovica u Dalm.] (Zborn. za nar. živ. 13, 174) **cc**) glagol. (Rodić) *dovika vojevodu Luku: Ruši, Luka, topove i zide.* (Osvetn. 3, 43) *On (Mahmud) mrakom skače na boj nago, hangar tegli, ostrim o zid teše.* (Osvetn. 4, 68)

ZIDINA', zidina, f. *augm.* od zid; veliki, glomazni zid, građevina; ima i u slov. *Bih prošal jur gori hodeći sve boļe ... kroz niko prodoļe ... pod niku zidinu.* (Baraković vila 26) *Izvan biskupa od pape naređeni(h) i misnika od istije(h) biskupa poslati(h), svi su ostali lupeži ... sveti Pavao ... zove i(h) zidinam obijenim.* (Ančić ogl 27) *Dojdohu vam brati i vojni i sini ... da ovoj zidini sigetskoj pomogu.* (Vitezović odij. 1) *Čestita nazvaće me naši puci, kad mi sine mladi brštan na zidine.* (Kavašin (1913) 76^b) *Na ove Gospine milosti i slavnodobitja (t. j. pobjede nad Turcima kod Petrovaradina g. 1716) uspomenu otci družbe Isusove tursku jednu još od starine zidinu ... na kapelicu Gospe od sniga obratiše.* (Kanižlić utoč. 363) *Grad tvoren samim mramorom, na stari način, o stini pećine, a po nugli tornovi tvrdeć zidinu i ugodni dajuć pogled.* (Katančić 62) *More odasvud plače (grad Lastvu), a vide mu se i sad ispukle zidine.* (Lubiša prip. 47) *Odgovara stari starče: »Paučina po zidini, to je kula v' tri poda ... Koñi vrani neokovani, oni miši u zidini«* [Pjesma u kolu. - Bukovica u Dalm.] (Zborn. za nar. živ. 19, 364)

ZIDINE', zidine, židīnâ, f. *pl.* od zidina; razvaline, ruševine, ostaci starih zidova. *Idući niki Čifutin omrče i našavši jedne zidine od stare građe razorene, uniđe i sakri se od zvirki u jedan nugao.* (Lastrić svetn. 57^b)

ŽITNICA, žitnica, f. žitarnica, žitnik, ambar. *Da kupuju (žito) i da nose u gradove i u žitnice.* (Zbornik (1520) 27^a) *Ptice nebeske ... ne skupljaju u žitnice.* (Bandulavić 172^a) *Žetvu nam obilnu nebesa spravljaju, litinu usilnu žitnice čekaju.* (Mrnavić osm. 126) *Pšenica stavi se u žitnicu.* (Radovčić ist. 95) *Pšenicu skupite u žitnicu.* (Margitić fala 60^a) *Skupljati ... od svake vrste žita u žitnice aliti ambare.* (Kačić kor. 42) *Moje su mi žitnice i koševi tisni, ne znam, kuda ću postaviti (plodove).* (Pavić ogl. 574) *Žito sabraće u svoju žitnicu.* (Rosa 45^b) *Spustiti će Gospodin blagoslov svrhu žitnica.* (Matović 490) *Svakom hranom napuñene kraļeve žitnice.* (Bogdanić 18) *U žitnici pometa mu nema.* (Osvetn. 1, 22) *Ovaj se samostan gradio da bude ... žitnica gladnijema.* (Lubiša prip. 75)

8.2.2. Suvremeni opći i školski hrvatski jednojezični rječnici

Od suvremenih su općih rječnika korišteni *Rječnik hrvatskoga jezika* (³1998.) Vladimira Anića, *Rječnik hrvatskoga jezika* (2000.) i *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika* (2015.). Korišten je i školski rječnik *Školski rječnik hrvatskoga jezika* (2012.).

U Zagrebu je 1991. godine objavljeno prvo izdanje *Rječnik hrvatskoga jezika* Vladimira Anića. Riječ je o prvome dovršenome i objavljenom jednosveščanom jednojezičnom rječniku hrvatskoga jezika (Samardžija 2019: 32). Treće izdanje rječnika ima oko 60 000 natuknica (*isto*: 35). *Rječnik hrvatskoga jezika* Leksikografskoga zavoda i Školske knjige objavljen je 2000. godine u Zagrebu. Rječnik sadrži oko 64 000 riječi, a težište je na riječima iz općega i općeuporabnog leksika (*isto*: 36). *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika* postumno je pod Anićevim imenom priređen rječnik. Objavljen je 2003. godine u Zagrebu. Sadrži oko 70 000 natuknica (*isto*: 36). *Školski rječnik hrvatskoga jezika* objavljen je 2012. godine u Zagrebu. Rječnik je namijenjen učenicima osnovne škole i srednjih škola.

Natuknički su leksemi fortifikacijskoga nazivlja suvremenim općim i školskim hrvatskim jednojezičnicima:

natuknica	Anić, 1998.	RHJLZMK, 2000.	ŠRIHJJ, 2012.	VRHSJ, 2015.
barbakan	x	x	x	barbakan <i>im m</i> (barbākān; G barbākāna) 1. <i>VOJN, POV a.</i> u srednjem vijeku izbočena utvrda s otvorima, puškarnicama koja štiti vrata tvrđave ili grada; b. gradobran u zidu tvrđave; Ⓔ srlat. ← perz.
bastion (baluardo , bastha , bastaji)	bastiōn , <i>m</i> [fr.] (gen. <i>jd</i> bastiōna) 1. istaknut dio bedema; kula tvrđave, gradobran	bastiōn (fr) <i>m</i> [G <i>bastiōna</i> , mn <i>bastiōni</i> , G <i>bastiōnā</i>] ① istaknuti dio bedema ② tvrđava, utvrda	x	bastion <i>im m</i> (bastiōn; G bastiōna; mn N bastiōni, G bastiōnā) 1. istaknut dio bedema u obliku peterokuta, kula tvrđave; Ⓔ fr. ← tal.
bedem / beden	bēdem , <i>m</i> [orj.] (nom. mn <i>bēdemi</i>) 1. deo i visok zid podignut za zaštitu tvrđave ili grada; zidine	bēdem (tur) <i>m</i> ① obrambeni zid; zidina: gradski ~	bēdem <i>im. m.</i> (G <i>bēdema</i> ; mn. N <i>bēdemi</i> , G <i>bēdēmā</i>) visok debeli zid oko tvrđave ili grada podignut radi zaštite; <i>sin.</i> (zidine) v. <i>pod</i> zidina	bedem <i>im m</i> (bēdem; G bēdema; mn N -i, G bēdēmā) 1. visok debeli zid podignut radi zaštite oko tvrđave ili grada [<i>gradski bedem</i>] → zidine {zidina (2b)}; Ⓔ tur. ← ar.
brana	brána , <i>ž</i> 2. pregrada, prepreka čemu	brána <i>ž agr</i> ③ zaštita, štit	brána <i>im. ž.</i> (G <i>bránē</i> ; mn. N <i>bráne</i> , G <i>bránā</i>) x (različito značenje)	brana ¹ <i>im ž</i> (brána; G -ē; mn G -ā) Ⓔ prasl. ← ie. x (različito značenje)
branič-kula	x	x	x	x
branište	*brānik , <i>m</i> (gen. <i>jd</i> branika, nom. mn <i>branici</i>) 1. ono što brani prolaz,	*brānik <i>m</i> [G <i>branika</i> , mn <i>branici</i> , G <i>branikā</i>] ③ zaštitni zid ili nasip od	x (različito značenje)	*branik <i>im m</i> (brānik; G branika; mn N <i>branici</i> , G <i>branikā</i>)

	zaštićuje 2. a. zaštitni bedem 3. zaštita, obrana od čega	oružanog napada ④ obrana		1. ono što brani prolaz ili služi kao zaštita i obrana od čega a. zaštitni zid ili nasip protiv oružanog napada [branik uz rub ceste];
burg	x	bürg (njem) <i>m</i> srednjovjekovni utvrđeni feudalni dvorac; grad	x	burg <i>im m</i> (bürg; G -a; <i>mn</i> N bürgovi, G -övä) <i>POV</i> , <i>ARHIT</i> srednjovjekovni feudalni grad-tvrđava, utvrđeni dvor, zamak → grad ¹ (2), gradina (2 a), kaštel (E) njem.
cisterna (čatrnja, četrn(j)a, gusterna, isterna/ysterna, žusterna)	cistërna ž [klas. evr.] (gen. <i>mn</i> cistërnā/cistërnī) 2. rezervoar, spremnik za kišnicu; gustirna, v. gusterna čatrnja ž [mad.] u zemlji iskopana jama u kojoj se skuplja i zadržava voda od kiše i snijega gustërna (gustijerna, gūšterna) ž [tal.] (gen. <i>mn</i> gūstërnī) mjesni, zajednički ili kućni zdenac za skupljanje kišnice u primorskim krajevima	cistërna (lat) ž [mn G cistërnā, cistërnī] ① građevina za skupljanje i spremanje kišnice; nakapnica, gusterna, šterna ② spremnik za čuvanje te vozilo ili plovilo za prijevoz tekućina; naftna ~, vagon ~, brod ~ čatrnja (mađ) ž <i>reg</i> cisternagusterna (tal) ž <i>reg</i> cisterna, nakapnica, čatrnja * gustijerna (tal) ž <i>reg</i> nakapnica, čatrnja, cisterna	cistërna <i>im. ž.</i> (G cistërnē; <i>mn.</i> N cistërne, G cistërnā/cistërnī) 1. spremnik za skupljanje i čuvanje vode, obično kišnice; <i>sin.</i> nakapnica	cisterna <i>im ž</i> (cistërna; G -ē; <i>mn</i> G -ā/-ī) 1. a. spremnik za vodu → rezervoar; b. umjetno sabiralište kišnice → dažddevica, čatrnja, gustirna, kapnica, nakapnica; (E) lat. čatrnja <i>im ž</i> (čatrnja; G -ē; <i>mn</i> G čatrnja) <i>REG</i> → cisterna (1 b) (E) mađ. * gustirna <i>im ž</i> (gustirna; G -ē; <i>mn</i> G -ā/-ī) <i>REG</i> , <i>RAZZG</i> → cisterna (1 b) [Voda se s krova vodi u gustirnu; Sredozemne gustirne su iznimno jednostavne i stroge.] (E) → cisterna
citadela	citadëla , ž [tal.] rij., v. tvrđava.	citadëla (tal) ž [mn G citadélā] <i>grad</i> samostalna utvrda u gradu ili većoj tvrđavi, obično na povišenom mjestu; tvrđava, utvrda	citadëla <i>im. ž.</i> (G citadëlē; <i>mn.</i> N citadële, G citadélā) <i>grad.</i> samostalna utvrda u gradu ili u većoj tvrđavi, obično na povišenome mjestu	citadela <i>im ž</i> (citadëla // citadëla; G -ē; <i>mn</i> -élā) <i>POV</i> samostalna utvrda koja dominira gradom, obično služi kao posljednje uporište u vrijeme opsada; <i>usp.</i> uporište (1) → tvrđava, utvrda (E) tal.
čardak	čardāk <i>m</i> [orij.] (nom. <i>mn</i> čardāci) 1. etnol. orij. arh. a. prostorija na katu s dijelom izbočenim prema ulici b. pov. stražarnica 2. etnol. reg. gostinjska soba na katu u kući orijentalne gradnje	čardāk (tur) <i>m</i> [mn čardāci] <i>reg</i> ① istočnjačka kuća na kat ② velika prostorija na katu, na kuli s izbočenim vidikovcem ④ voj pov promatračnica na granici; stražarnica	čardāk <i>im. m.</i> (G čardāka; <i>mn.</i> N čardāci, G čardākā) 1. grad., hist. drvena promatračnica i stražarnica na stupovima u turskim pograničnim područjima 2. grad. prostorija na najvišem katu orijentalne kuće dijelom izbočena na ulicu	čardak <i>im m</i> (čardāk; G čardāka; <i>mn</i> N čardāci, G čardākā) 1. <i>GRAD</i> , <i>VOJN</i> drvena promatračnica i stražarnica na stupovima u turskim pograničnim područjima [utvrđeni čardaci; ležati u okovima u turskom čardaku]; 2. <i>GRAD</i> a. stara drvena kuća, obično katnica [begovski čardaci; Turpoljski kraj obiluje čardacima.]; b. prostorija na najvišem katu takve kuće koja je dijelom izbočena na ulicu
doksat (archel, erkel, farkyl, habernik, serkel)	dòksat <i>m</i> , [orij.] izbočeno mjesto na pročelju kuće s prozorima na tri strane, pod krovom; erker	dòksat (tur) <i>m</i> [mn G dōksātā] <i>grad</i> natkriveni i ograđeni balkon na pročelju kuće	x	doksat <i>im m</i> (dòksat; G -a; <i>mn</i> N -i, G dōksātā) <i>ARHIT</i> izbočeno mjesto na pročelju kuće s prozorima na tri strane, obično na prvom katu (uobičajeno u islamskoj arhitekturi) [doksat sa šest malih prozora]; <i>usp.</i> erker (E) tur.

dvor/dvori	dvôr <i>m</i> (nom. mn dvôrovi) 1. pov. mjesto obitavanja vladara ili visokog dostojanstvenika, ob. u renesansnom, baroknom i drugom stilu; dvorac [carski ~i] 4. (nom. mn dvôri) kuća s više soba čvrste građe, u primorskim krajevima kamena ob. s portikom, gusternom i konobom [Ivaniševića ~i]	dvôr <i>m</i> [G dvôra, mn dvôri, dvôrovi] ^① zatvorena neutvrđena palača s velikim dvorištem i perivojem u kojoj je stalno živio ili živi vladar sa svojom obitelji, drugim obiteljima vladarske porodice i dvorskom svitom dvôri pov dvôri pov ^② dom istaknutih obitelji: ~ <i>Smiljanica</i>	dvôr <i>im. m.</i> (G dvôra, I dvôrom, mn. N dvôrovi/dvôri, G dvôrôvâ/dvôrâ) 1. velika bogato uređena zgrada okružena perivojem, obično mjesto na kojemu živi vladar ili velikaš [vlastelinski ~]; sin. dvorac, palača	dvor <i>im m</i> (dvôr; G dvôra, I dvôrom, mn N dvôrovi/dvôri, G dvôrôvâ/dvôrâ) 1. velika bogato uređena zgrada okružena perivojem, obično mjesto na kojemu živi vladar ili velikaš [vlastelinski dvor] → dvorac, palača (1) 2. sjedište svećenika [župni / biskupski dvor]; 4. (mn N dvôri) kuća s više soba čvrste građe, u primorskim krajevima kamena, obično s portikom i konobom [Ivaniševića dvori / Matanovi dvori]
dvorac	dvôrac <i>m</i> , (gen. jd dvôrca, gen. mn dvôrâcâ), dvor (1)	dvôrac <i>m</i> [G dvôrca, mn dvôrci, G dvôrâcâ] neutvrđena palača s dvorištem i perivojem u kojoj je povremeno živio ili živi vladar te stalno ili povremeno velikaš: ladanjski ~, grofovski ~, biskupski ~	dvôrac <i>im. m.</i> (G dvôrca; mn. N dvôrci, G dvôrâcâ) velika bogato uređena zgrada okružena perivojem, obično mjesto gdje živi vladar ili velikaš [vlastelinski ~]; sin. dvor, palača, (zamak)	dvorac <i>im m</i> (dvôrac; G -rca; mn N -rci, G dvôrâcâ) → dvor (1), palača (1), zamak [ranobarokni / klasicistički / utvrđeni dvorac; ruševan / romantični / udoban dvorac; ladanjski / grofovski / biskupski dvorac]
erker (izljevica, mašikuli, pechnase)	x	x	x	erker <i>im m</i> (ërker; G -a; mn N -i, G -ërâ) ARHIT izbočena prigradnja na pročelju ili na uglu kuće kao produženje unutrašnjega prostora, s prozorima na svim stranama [Erker je tipičan za viktorijansku arhitekturu.]; usp. doksat [Ⓔ] njem.
eskarpa	x	x	x	eskarpa <i>im ž</i> (ëškârpa; G -ë; mn G -â/-î) ZAST zemljani nasip u sustavu obrane tvrđave; iskop u tlu, protutenkovski rov [Eskarpa je štitila tvrđavu, a katkad je bila od cigla ili kamena.] [Ⓔ] fr. <i>escarpe</i> ← tal.
falsabraga	x	x	x	x
fasa	x	x	x	x
flanka	x	x	x	x
fleša	x	x	x	x
fontik / fundik	x	x	x	x
fortifikacija	fortifikácija <i>ž</i> [klas. evr.] vojn. jaki obrambeni objekt; utvrđenje, utvrda, tvrđava	fortifikácija (lat) <i>ž</i> ^① grad utvrda, tvrđava ^② voj grana vojno-inženjerske struke o utvrđivanju	x	fortifikacija <i>im ž</i> (fortifikácija; G -ë; mn G -îjâ) VOJN 1. jaki obrambeni objekt [I popne li se čovjek, koji se ponešto razumije u fortifikaciju, na koprivničke bedeme može konstatirati najprimitivniju formu utvrde.] → tvrđava, utvrda; 2. grana vojno-inženjerske struke kojoj je zadatak utvrđivanje mjesta radi olakšavanja obrane [raditi u fortifikaciji] [Ⓔ] lat.
glasija	x	x	x	x
graba (ark, aruk, fojba, fosa, fovea, fusat)	grâba <i>ž</i> [njem.] 1. jarak duž puta u selima i mjestima bez kanalizacije 2. iskopano ili izrovano mjesto na tlu, niže od površine zemlje; jama fôjba <i>ž</i> (gen. mn fôjbâ/fôjbi) reg. (u Istri) duboka jama u kršu [pazinska ~]; jama (2)	grâba (njem) <i>ž</i> [mn G grâbâ] reg ^① jama ^② prokop	x	graba <i>im ž</i> (grâba; G -ë; mn G grâbâ) REG 1. → jarak [Iskopali su grabu i naveli potok onuda.; Završio je s vozilom u grabi.]; 2. → jama (1) [grave uz cestu; Na mjestu gdje je nekada bila duboka graba navezeno je milijun kubika zemlje.] [Ⓔ] njem. fôjba x (različito značenje)

				fosa x (različito značenje)
grad	<p>grād' <i>m</i> (nom. mn grādovi <i>općejez./grādi ekspr. jez. knjiž.</i>)</p> <p>1. veliko naseljeno mjesto [stanovnici ~a, veliki ~, mali ~]</p> <p>2. zamak [tvrđi ~]</p> <p>Δ otvoreni ~ <i>vojn.</i> grad koji se u ratu ne brani</p>	<p>grād' <i>m</i> [mn <i>grādovi</i>]</p> <p>① pov feudalna stambena zgrada na osami s gospodarskim zgradama i cjelovitim sustavom za dugotrajnu oružanu obranu; burg, kaštel</p> <p>adm pov grad opasan zidinama s okolnim posjedima i naseljenim mjestima i selima te samostalnom upravom; <i>otvoreni</i> ~ pol/voj grad koji u ratu proglašuje slobodan ulaz stranim vojskama; <i>slobodni kraljevski</i> ~ adm pov grad koji je kraljevskom poveljom izuzet iz vlasti feudalaca te ima punu slobodu u upravi i razvoju</p>	<p>grād <i>im. m.</i> (G grāda, L grādu; <i>mn.</i> N grādovi, G grādōvā)</p> <p>2. pov. utvrda koja je služila za stanovanje i obranu u srednjem vijeku [tvrđi ~]; sin. tvrđava, (zamak)</p>	<p>grad' <i>im m</i> (grād; G -a, L grādu; <i>mn</i> N grādovi, G grādōvā)</p> <p>2. POV srednjovjekovna utvrda koja je služila za stanovanje i obranu, s gospodarskim zgradama i cjelovitim sustavom za dugotrajnu oružanu obranu [tvrđi grad] → burg, kaštel (1 a), tvrđava, zamak > grad-država POV grad opasan zidinama sa samostalnom upravom; (E) prasl.</p>
gradina	<p>grādina ž 1. ostatak grada, zamka</p>	<p>grādina ž grad ① utvrđeni grad, najčešće na uzvisini ② ruševine grada ili mjesto na kojem je nekad bio grad</p>	<p>grādina <i>im. ž.</i> (G grādinē; <i>mn.</i> N grādine, G grādīnā) ostatak grada, utvrde ili tvrđave</p>	<p>gradina <i>im ž</i> (grādina; G -ē; <i>mn</i> G grādīnā) UV od grad' 1. ostatak grada, utvrde ili tvrđave, najčešće na uzvisini [fotografije gradova i gradina; Vjetar oblijeće oko te strane gradine i skida žbuku.]; 2. a. srednjovjekovni kaštel ili njegove ruševine [Bila je to sredovječna gradina s tornjevima i mostovima.; Prastara feudalna gradina s četiri vrste tornjeva.] → burg; b. pravi grad sa svim obilježjima, cvatući grad;</p>
hambar	<p>hāmbār (āmbār) <i>m</i> [orij.] spremište u kojemu se čuva žito, gospodarska zgrada za držanje žita poslije žetve</p>	<p>hāmbār (tur) <i>m</i> drveno spremište za kukuruz i žito</p>	x	<p>hambar <i>im m</i> (hāmbār; G hambāra; <i>mn</i> N hambāri, G hambārā) = ambar [U jesen je hambar krcat blagorodnim žitom. (J. Kosor)]</p> <p>*ambar (= hambar) <i>im m</i> (āmbār; G ambāra; <i>mn</i> N ambāri, G ambārā) RAZG → žitnica (1) [spremiti žito u ambar]; <i>usp.</i> spremište (E) tur.</p>
jama	<p>jām a ž</p> <p>1. veće udubljenje strmih strana u zemlji</p>	<p>jāma ž [mn G <i>jāmā</i>] duboka iskopana rupa u zemlji</p>	<p>jāma <i>im. ž.</i> (G jāmē; <i>mn.</i> N jāme, G jāmā)</p> <p>1. udubina iskopana u zemlji, stijeni i sl.</p>	<p>jama <i>im ž</i> (jāma; G -ē; <i>mn</i> G jāmā)</p> <p>1. (...) PROŠ manja prirodna udubina na površini zemlje → graba (2);</p> <p>2. iskopana udubina u zemlji [plitika / duboka / grobna jama; iskopati / zatrpati jamu; bacati tijela ubijenih u jamu] → iskop (1), rov (1) (...)</p> <p>(E) prasl.</p>

jarak	járák <i>m</i> ⟨ <i>gen. jd</i> jářka, <i>nom. mn</i> jářci, <i>gen. mn</i> jářākā⟩ otvoreni kanal za odvođenje oborinske vode; prokop	járák (tur) <i>m</i> [G <i>járka</i> , <i>mn</i> <i>járci</i> , G <i>járākā</i>] ① rov iskopan u zemlji za odvodnju; prokop	járák <i>im. m.</i> ⟨G <i>járka</i> ; <i>mn.</i> N <i>járci</i> , G <i>járākā</i> ⟩ duga udubina iskopana uz cestu ili put koja služi kao otvoreni kanal za odvođenje vode	jarak <i>im m</i> ⟨ <i>járák</i> ; G -rka; <i>mn</i> N -rci, G <i>járākā</i> ⟩ otvoreni prokop, iskopan rov obično za odvođenje vode [prokopati <i>jarak</i> ; <i>jarci</i> pored <i>ceste</i>] → graba (1), grez ¹ , prokop (3) ⑤ tur.
kaponir	x	x	x	x
kastrum/castrum	x	x	kāstrum <i>im. m.</i> ⟨G <i>kāstruma</i> ; <i>mn.</i> N <i>kāstrumi</i> , G <i>kāstrūmā</i> ⟩ <i>pov.</i> , <i>vojn.</i> utvrđeni vojni logor starih Rimljana	kastrum <i>im m</i> ⟨ <i>kāstrum</i> ; G -a; <i>mn</i> N -i, G -ūmā⟩ <i>POV</i> , <i>VOJN</i> utvrđeni vojni logor starih Rimljana [bizantski / lučki <i>kastrum</i> ; izgraditi / napasti <i>kastrum</i>] ⑤ lat.
kaštel	kāštel ⟨ <i>kāstel</i> ; <i>kāsteo</i> <i>reg. pov.</i> ⟩ <i>m</i> [klas. <i>evr.</i>] <i>općejez. knjiž.</i> , 1. zamak, tvrđava 2. kula 3. bedem * kāšteo <i>m</i> ⟨ <i>gen. jd</i> <i>kāštela</i> ⟩ <i>jez. knjiž. ekspr.</i> <i>kaštel</i>	kāštel (lat) <i>m</i> [mn G <i>kāštēlā</i>] ① samostalna utvrda ili obrambena kula u sklopu sustava utvrda; grad, burg, tvrđava	kāštel <i>im. m.</i> ⟨G <i>kāštela</i> ; <i>mn.</i> <i>kāšteli</i> , G <i>kāštēlā</i> ⟩ <i>grad</i> . 1. građevina pravokutnoga oblika s kulama namijenjena smještaju vojske i obrani 2. lako branjivi izdvojeni dio grada unutar gradskih zidina	kaštel <i>im m</i> ⟨ <i>kāštel</i> ; G <i>kāštela</i> ; <i>mn</i> N -i, G <i>kāštēlā</i> ⟩ <i>GRAD</i> 1. a. građevina pravokutnoga oblika s ugaonim kulama namijenjena smještaju vojske i obrani [srednjovjekovni <i>kaštel</i> ; obraniti <i>kaštel</i>] → burg, grad ¹ (2), tvrđava; b. → kula (1) [uspeti se na <i>kaštel</i> ; pasti s <i>kaštela</i>]; 2. <i>POV</i> lako branjivi izdvojeni dio grada unutar gradskih zidina [skloniti se u <i>kaštel</i> ; obraniti <i>kaštel</i> , tvrdi zrinsko-frankopanski <i>kaštel</i> ; <i>Kaštel</i> je bio predviđen kao posljednje utočište braniteljima grada.] ⑤ njem., tal. ← lat.
kavalir	x (različito značenje)	x (različito značenje)	x (različito značenje)	x (različito značenje)
kazamat	kazāmāt <i>m</i> [tal.] ⟨ <i>gen. jd</i> <i>kazamāta</i> ⟩ <i>ekspr.</i> , tamnica	kazāmāt (tal) <i>m</i> → tamnica	x	kazamat <i>im m</i> ⟨ <i>kazāmāt</i> ; G <i>kazamāta</i> ; <i>mn</i> N <i>kazamāti</i> , G <i>kazamātā</i> ⟩ 1. a. <i>POV</i> prostorija u utvrdama zaštićena od topovske vatre, služi za smještaj bolesnika, streljiva i posade [kazamat kule sv. Lucijana; kazamat na Maginotovoj liniji]; ⑤ njem. ← tal.
kineta	x	x	x	x
kontra(e)skarpa	x	x	x	kontraeskarpa <i>im ž</i> ⟨kontraeskarpa; G -ē; <i>mn</i> G -ā⟩ <i>VOJN</i> fortifikacijska protutenkovska preprjeka [kontraeskarpa od zidane cigle / tvrđavskoga rova; Podignute su kontraeskarpe u dužini od oko 35 km.] ⑤ → KONTRA-, eskarpa
kontrabedem	x	x	x	x
kontrafosa	x	x	x	x
kontragarda	x (različito značenje)	x	x	x (različito značenje)
kontramina	x	x	x	x
kortina / kurtina	x	x	x	x
krunište	x	krūnište <i>s grad</i> ① zid između dviju puškarica na kruni utvrde ② prsobran na vrhu vanjske strane gradskih zidina ili utvrde	x	x (različito značenje)

kula	kúl a ž 1. uzdignuta čvrsta građevina ili dio građevine ili zidina, služi za kakvu javnu svrhu, ob. obranu; toranj	kûla (tur) ž ① <i>grad pov</i> uska visoka zgrada okrugla ili četvrtasta oblika, koja stoji samostalno ili kao dio tvrđave, dvorca, gradskih zidina i služi kao stražarnica ili promatračnica; toranj: <i>stražarska</i> ~	kûla im. ž. (G kûlê; mn. N kûle, G kûlā) 1. <i>grad.</i> uzdignuta građevina okrugla ili četvrtasta oblika koja stoji samostalno ili kao dio tvrđave, dvorca ili gradskih zidina, obično služi za obranu	kula im ž (kûla; G -ê; mn G -ā) 1. <i>GRAD</i> uzdignuta građevina okrugla ili četvrtasta oblika koja stoji samostalno ili kao dio tvrđave, dvorca ili gradskih zidina, obično služi za obranu [<i>stražarska kula</i> ; <i>kula za obranu</i> ; <i>dvorac s četirima kula</i>] → kaštel (1 b)
kurija	kûrija ž [klas. evr.] 2. a. kanonička kuća b. pov. dvor domaćega plemstva	kûrija (lat) ž ② plemićki dvorac ③ kuća kanonika i prebendara	kûrija im. ž. (G kûrijê; mn. N kûrije, G kûrjā) 1. <i>pov. b.</i> u srednjem vijeku plemićki dvorac, kuća moćnika, kanonika i javne vlasti c. u našim krajevima velika, obično prizemna kuća ili jednokatnica s imanjem	kurija im ž (kûrija // kûrija; G -ê; mn G -tjā) 1. <i>POV b.</i> u srednjem vijeku plemićki dvorac, kuća moćnika, kanonika i javne vlasti [<i>kurija feudalca / kanonika</i>]; c. u našim krajevima velika, obično prizemna kuća ili jednokatnica s imanjem [<i>kurija obitelji Kelčec</i> ; <i>stara kurija</i> ; <i>drvene kurije turopoljskog plemstva</i>];
lagum	lāgum m [orij.] x (različito značenje)	lāgum (tur) m potkop napunjen eksplozivom;	x	lagum im m (lāgūm; G lāgūma; mn N lāgūmi, G lāgūmā) ZAST potkop napunjen eksplozivom radi razbijanja ili odvajivanja dijelova masiva ili građevina [<i>Ja ću sam pod Senjom lagume kopati da ga dignemo u zrak.</i> (A. Šenoa); <i>Nešto je snažno eksplodiralo ispod zemlje kao da je bio lagum.</i> (I. Aralica); <i>Živi lagum Turci užegoše, tvrdi bedem u lagum digoše.</i> (A. Kačić Miošić)] Ⓔ tur. ← perz.
lineta	x	x	x	x
magazin (magacin, magazen)	magāzīn m [orij.](gen. jd magazīna nom. mn magazīni) term. skladište; magāza reg. razg.	magāzīn (ar) m (G magazīna, mn magazīni, G magazīnā) ① skladište ③ voj spremnik	māgazīn im. m. (G māgazīna; mn. N māgazīni, G māgazīnā) 1. v. skladište	magazin im m (māgazīn; G -a; mn N -i, G -īnā) 1. ZAST → skladište [<i>Do dućanskih vrata dolazilo se uzkim svedenim ulazom u dvorište čisto, kamenom taracano, i na kraj dvorišta bijahu magazini puni robe svakojake.</i> (A. Šenoa)]
meteriz	x	x	x	x
mīr	x	x	x	mīr² im m (mīr; G mīra, I mīrom; mn N mīri, G -ā) ZAST 1. → zid (1) [<i>miri palače</i>]; 2. (mn) → zidine {zidina (2 a, b)} [<i>gradski miri</i> ; <i>Vidiše se miri od zlata uzvišeni vrhu gore.</i> (I. Kukuljević)] Ⓔ lat.
municion	x	x	x	x
munimenta	x	x	x	x
nasip	nāsīp m (nom. mn nāsīpi) pojas zemlje, betona i drugih građevnih materijala nasut i izdignut nad razinu vode ili tla [~ protiv poplave, obrambeni ~, potporni ~, željeznički ~]	nāsīp m grad ② uzdignuti zaštitni sloj nasute zemlje, kamena i pijeska: <i>riječni</i> ~, <i>obalni</i> ~, <i>podignuti</i> ~, <i>probiti</i> ~	nāsīp im. m. (G nāsīpa; mn. N nāsīpi, G nāsīpā) <i>grad.</i> sloj nasute zemlje, kamena ili pijeska iznad prirodnoga terena koji služi za zaštitu od čega [~ uz rijeku]	nasip im m (nāsīp; G -a; mn N -i, G -īpā) GRAD 2. sloj nasute zemlje, kamena ili pijeska iznad prirodnoga terena koji služi za zaštitu od čega [<i>nasip uz rijeku</i> ; <i>obalni / potporni nasip</i> ; <i>nasip protiv poplave</i>] Ⓔ → nasipati

ograda	ògrada <i>ž</i> 1. ono čime je što (zemljište, dvorište itd.) odijeljeno od čega drugoga	ògrada <i>ž</i> ① grad prepreka, zaštita podignuta oko zemljišta, posjeda, gradilišta, dvorišta, vrta da ga se odijeli od susjedne zemljišne čestice ili javne površine: <i>zidna</i> ~, ~ <i>od plota</i>	ògrada <i>im. ž.</i> (G ògradē; mn. N ògrade, G ògrādā) 1. prepreka podignuta oko čega radi zaštite [<i>dvorišna</i> ~; ~ <i>oko imanja</i> ; <i>željezna</i> ~]	ograda <i>im ž</i> (ògrada; G -ē; mn G -ādā) 1. prepreka podignuta oko čega radi zaštite ili kako bi se što odijelilo od čega [<i>dvorišna</i> / <i>željezna</i> / <i>drvena ograda</i> ; <i>ograda oko imanja</i> ; <i>balkonska ograda</i>] - METON ograđen prostor voćnjaka, vrta, pašnjaka, livade, polja i sl. [Često smo odlazili u ogradu na izlet.];
opkop	òpkop <i>m</i> veći rov iskopan oko čega, ob. oko zamka i tvrđava	òpkop <i>m grad</i> rov iskopan oko grada, utvrde, koji služi za otežavanje pristupa, a često i odvodnju	òpkop <i>im. m.</i> (G òpkopā; mn. N òpkopi, G òpkōpā) veći rov iskopan oko čega	opkop <i>im m</i> (òpkop; G -a; mn N -i, G òpkōpā) veći rov iskopan oko čega [<i>opkop oko zamka</i> / <i>tvrđave</i> ; <i>obrambeni opkop</i> ; <i>opkopi za regulaciju odvodnje</i>] → obrov (E) → opkopati
oružarnica	oružārnica <i>ž</i> radionica u kojoj se izrađuje ili čuva oružje	oružārnica <i>ž</i> (2) zgrada u kojoj se čuva oružje	x	oružarnica <i>im ž</i> (oružārnica/oružārnica; G -ē, mn G -īcā) radionica u kojoj se izrađuje, održava i popravlja oružje [<i>Prestupio je prag paučinaste, mračne sredovječne oružarnice.</i>] → oružnica (2) - METON zgrada u kojoj se čuva oružje [<i>Izložba je smještena u nekadašnjoj oružarnici.</i>] (E) → oružje* oružnica <i>im ž</i> (òružnica; G -ē, mn G -īcā) 2. prostorija s oružjem [<i>vojna oružnica</i>];
palača	pālača <i>ž</i> [klas. evr.] 1. velika raskošno uređena zgrada kao prebivalište poglavara države, velikaša ili bogata pojedinca [<i>banska</i> ~, ~ <i>Ujedinjenih naroda</i>]	pālača (tal) <i>ž</i> [mn G <i>pālāčā</i>] grad ① velika i raskošna zgrada u kojoj stanuje državni poglavar, patricij, feudalac, bogataš; dvorac: <i>kraljevska</i> ~, <i>kneževska</i> ~	pālača <i>im. ž.</i> (G pālačē; mn. N pālače, G pālāčā) 1. velika bogato uređena zgrada okružena perivojem, obično mjesto u kojemu živi vladar ili velikaš [<i>vlastelinska</i> ~]; sin. dvor, dvorac	palača <i>im ž</i> (pālača; G -ē; mn N -e, G pālāčā) 1. velika bogato uređena zgrada okružena perivojem, obično mjesto u kojemu živi vladar ili velikaš [<i>vlastelinska</i> / <i>kraljevska palača</i> ; <i>Dioklecijanova palača</i> je antička palača cara Dioklecijana u Splitu.] → dvor (1), dvorac;
palanka	pālanka <i>ž</i> [orij.] (dat. jd pālānci, gen. mn pālānākā/pālānkī) 2. pov. drvena utvrda radi zaštite putnika na drumovima Turskog Carstva	pālanka (tur) <i>m</i> [mn G pālānkā, pālānkī, pālānākā] ① grad pov manja drvena utvrda namijenjena sklanjanju i zaštiti putnika ② → gradić, → provincija 3	x	palanka <i>im ž</i> (pālanka; G -ē, DL -nci/-nki; mn G -anākā/-ī) 2. POV drvena utvrda radi zaštite putnika na cestama Osmanskoga Carstva [<i>izgraditi</i> / <i>postaviti palanku</i>] (E) tur.
palas	pālas <i>m</i> [klas. evr.] gostinjska soba, najveća soba ili prostorija zamka	x	x	palas <i>im m</i> (pālas; G -a; mn N -i, G pālāsā) POV, ARHIT u srednjovjekovnome utvrđenome gradu (burgu) a. središnji bedem [<i>Kompleks utvrde sastoji se od vanjskoga obrambenog zida pojačanog polukružnim obrambenim kulama i središnjega objekta (palasa).</i>]; usp. revelin; b. zgrada za stanovanje sa svečanom dvoranom [<i>kraljevski palas</i> ; glavni ulaz / <i>predvorje palasa</i> ; <i>Medvedgrad ima vrlo reprezentativan palas.</i>]; usp. palača (E) njem. ← srlat., lat. prema imenu brežuljka u Rimu na kojemu je smješten carski dvor

palisada	palisáda ž [fr.] prepreke od zašiljenih stupova zabijenih u zemlju, ograda od kolaca	palisáda (fr) ž <i>grad/voj</i> zaštitna, obrambena ograda od kolja zabijenog u zemlju	x	palisada <i>im</i> ž (palisáda; G -ě; mn G -ā) prepreka od zašiljenih stupova zabijenih u zemlju, ograda od kolaca (obično služi u obrambene svrhe) [drvene / dvoredne palisade; pobosti / postaviti pallisade; ograditi palisadom] (E) njem. Palisade ← fr. palissade, prema lat. <i>palus</i> 'kolac'
podgrade	pòdgrāde <i>sr</i> 1. dio zida u donjem dijelu, dio građevine koji ojačava donji dio zidova 2. kuće i drugi objekti pod gradom (usp. grad 2)	pòdgrāde <i>s grad</i> ① <i>pov</i> naselje nastalo ispod srednjovjekovnog grada ② zid ili temelj izgrađen ispod građevine ili konstrukcije; podgrada ③ građevinski objekti izgrađeni ispod grada	x	podgrade <i>im</i> s (pòdgrāde; G -a) 1. naselje nastalo ispod srednjovjekovnog grada [arheološko istraživanje podgrada] 2. → podgrada [konstruirati podgrade] 3. građevine izgrađene ispod grada [stanovati u podgradu] (E) → podgraditi
polubastion	x	x	x	x
polukula	x	x	x	x
ponton	x (različito značenje)	x (različito značenje)	x (različito značenje)	x (različito značenje)
predzide	prèdzide <i>sr</i> prednji, vanjski obrambeni zid koji opasuje tvrdi grad, tvrđavu i sl.	prèdzide <i>s</i> ① obrambeni zid koji opasuje grad, tvrđavu i sl.	prèdzide <i>im. s.</i> (G prèdzīda; mn. N prèdzīda, G prèdzīdā) prednji, vanjski obrambeni zid koji okružuje grad ili tvrđavu	predzide <i>im</i> s (prèdzīde; G -a, I -em) prednji, vanjski obrambeni zid koji okružuje grad ili tvrđavu
propugnakul	x	x	x	x
prsobran (parapet, prizid)	přsobrān <i>m</i> = grudobran parāpēt <i>m</i> [tal.] (gen. <i>jd</i> parāpēta) 2. vojn. nasip kao zaklon od nabijene zemlje, zida ili kamena	přsobrān <i>m</i> ② <i>voj</i> nasip iznad rova ili pješčani zaklon koji štiti vojnike od vodoravnih hitaca parāpet (tal) <i>m</i> ② <i>voj</i> prsobran, zaklon: <i>pomični ~, sklopivi ~</i>	přsobrān <i>im. m.</i> (G přsobrāna; mn. N přsobrāni, G přsobrānā) vojn. nasip iznad rova ili pješčani zaklon koji štiti vojnika od izravnih hitaca; <i>sin.</i> grudobran	prsobran <i>im</i> <i>m</i> (přsobrān; G -a; mn N -i, G -ā) 1. VOJN nasip iznad rova ili pješčani zaklon koji štiti vojnike od izravnih hitaca → grudobran, parapet (2); (E) → prsa, braniti parapet <i>im</i> <i>m</i> (parāpet; G -a) 2. VOJN → prsobran (1);
puškarnica	pūškārnica ž 1. otvor na stijeni utvrde ili oklopa kroz koji se puca	pūškārnica ž ② otvor na utvrđenu položaju ili vozilu kroz koji se puca streljačkim oružjem	puškārnica <i>im. ž.</i> (G puškārnice; mn. N puškārnice, G puškārnīcā) otvor kroz koji se puca	puškārnica <i>im</i> ž (puškārnica // puškārnica; G -ě; mn G -īcā) 1. otvor na utvrđenu položaju ili vozilu kroz koji se puca streljačkim oružjem [Kule su bile obasjane mjesečinom, vidjela se svaka puškarnica.; bedemi iz kojih zure puškarnice i topovske cijevi...];
rastel / raštio	x	x	x	x
ravelin / revelin	x	x	x	revelin <i>im</i> <i>m</i> (revēlīn; G revelīna) GRAD pojačanje vanjske utvrde polukružna oblika koje se obično nalazi ispred središnjega bedema (palasa); brani najslabije točke utvrde ili pojedina vrata [srednjovjekovni revelin; Revelin je utvrdom često povezan mostom.] usp. palas (a) (E) tal. <i>revellino</i>
reduta	redúta ž [fr. <i>evr.</i>] 1. vojn. zatvoreno utvrđenje okruženo nasipom i rovom	redúta (fr) ž <i>grad</i> ① utvrda namijenjena obrani pri povlačenju, stalna ili pokretna, a može biti okružena sustavom opkopa	x	reduta <i>im</i> ž (redúta; G -ě; mn G -ā) 1. VOJN. U fortifikacijskoj arhitekturi utvrda namijenjena obrani u povlačenju; može biti stalna, mobilna i poljska [graditi redute]; (E) njem. Redoute ← fr. redoute

redvi	x	x	x	x
refugij	x	x	x	refugij <i>im m</i> (rêfugij; G -a; <i>mn</i> N -i, G -ijā) 1. b. POV, ARHIT građevina (obično u antici i srednjem vijeku) koja pruža sigurno utočište [<i>ostanci antičkoga refugija</i>]; <i>usp.</i> utvrda; lat.
rog / roglje	x (različito značenje)	x (različito značenje)	x (različito značenje)	x (različito značenje)
roka (rocca)	x	x	x	x
rondel	x (različito značenje)	x (različito značenje)	x (različito značenje)	x (različito značenje)
skoša / skarpa	x * škârpa <i>ž</i> [tal.] 1. podzidana kosina, obronak zaštitnog nasipa ili klizišta	x	x	x
stražarnica	strāžārnica <i>ž</i> 1. kućica u kojoj stražar čuva stražu, stražara 2. zgrada ili prostorija u kojoj straža prebiva i provodi slobodno vrijeme između smjena	strāžārnica <i>ž</i> ① posebno uređen prostor u kojim borave stražari između pojedinih smjena ② kućica u kojoj stražar boravi na straži	stražārnica <i>im. ž.</i> (G stražārnice; <i>mn.</i> N stražārnice, G stražārnica) kućica u kojoj stoji stražar u vrijeme dok obavlja dužnost	stražarnica <i>im ž</i> (stražārnica; G -ē; <i>mn</i> G -īcā) 1. kućica u kojoj stoji stražar dok čuva stražu [<i>Stajao je u stražarnici i osluškivao svaki šum.</i>]; 2. zgrada ili prostorija u kojoj straža prebiva i provodi slobodno vrijeme između smjena [<i>Zaboravio je pušku, pa je otrčao po nju u stražarnicu.</i>]
strijelnica	x	x	x	x
suhozid (mačera, masera, mažera, močira, čelega)	sūhozīd <i>m</i> 1. način gradnje zidova od kamena bez veziva, gradnja na suho; suhozidina, suhozidica 2. ono što je tako sagrađeno	sūhozīd <i>m</i> zid građen od kamena bez žbuke	sūhozīd <i>im. m.</i> (G sūhozīda; <i>mn.</i> N sūhozīdi, G sūhozīdā) <i>grad.</i> zid sagrađen od kamena bez vezivnoga gradiva	suhozid (= suhozidica, suhozidina) <i>im m</i> (sūhozīd; G -a; <i>mn</i> N -i, G -ā; <i>zb -īde</i>) GRAD zid sagrađen na suho od kamena, bez vezivnoga gradiva [<i>gradnja / slaganje suhozida; suhozidom odijeliti svoju zemlju</i>] → suh, zid
šanac	x	šānac (šānac) (njem) <i>m</i> [G šānca, <i>mn</i> šānci, šāncēvi, G šānāca, šāncēvā] reg jarak, rov	x	šanac <i>im m</i> (šānac; G -nca; <i>mn</i> N -nci, G -ācā) VOJN → rov (1 b) [<i>ukopati se u šanac</i>] njem.
tabor	tābor <i>m</i> [orij. mađ.] 1. pov. mjesto gdje na otvorenom prostoru privremeno prebiva vojska (ob. pod šatorima) [<i>turski</i> ~]	tābor (mađ) <i>m</i> ② voj postrojba privremeno smještena u šatorima na otvorenom; logor	tābor <i>im. m.</i> (G tābora, I tāborom; <i>mn.</i> N tābori, G tābōrā) 1. prebivalište na otvorenome, obično pod šatorima	tabor <i>im m</i> (tābor; G -a, I -om; <i>mn</i> N -i, G -ōrā) 1. POV a. otvoren prostor na kojem privremeno prebiva vojska (obično pod šatorima) [<i>turski tabor</i>] → logor (1) - PROŠ prebivalište na otvorenom [<i>ciganski tabor</i>] → lager (1); b. vojna postrojba [<i>Seljaci bijahu podijeljeni u tri do četiri tabora.</i>];
tanalja / tenalja	x	x	x	x
toranj	tóranj <i>m</i> (gen. jd tórnja, nom. mn tórnjevi) 1. samostalna građevina (ili dio druge građevine), visoka i razmjerno uska [<i>kosi ~ u Pisi</i>] * tūranj <i>m</i> (gen. jd tūrnja, nom. mn tūrnji/tūrnjevi) 1. arhit. kula kao dio kaštela ili dio zamka	tóranj <i>m</i> [tórnja, <i>mn</i> tórnjevi, G tórñjēvā] grad ① visoka građevina podignuta na relativno maloj osnovici kao samostalan objekt ili u sklopu neke cjeline; kula, zvonik: <i>gradski</i> ~	tóranj <i>im. m.</i> (G tórnja; <i>mn.</i> N tórnjevi, G tórñjēvā) <i>grad.</i> visoka i uska građevina koja može biti samostalna ili u sklopu koje druge građevine [<i>crkveni ~; gradski ~; televizijski ~; vatrogasni ~; nafni</i> ~]	toranj <i>im m</i> (tóranj; G -rnja, I -rnjem; <i>mn</i> N -rnjevi, G -rnjēvā) 1. GRAD visoka i razmjerno uska samostalna građevina ili dio druge građevine [<i>kosi toranj u Pisi; crkveni / gradski toranj</i>]; <i>usp.</i> kula (1), zvonik; mađ. ← slav. ← lat.
trincea	x	x	x	x

tvrda / tvrđava	tvrđa <i>ž ekspr. lokal.</i> tvrđava, tvrđi gradtvzdava <i>ž</i> obrambena utvrda ograđena bedemima [<i>kninska ~</i>]	tvrđa (tvrđa) <i>ž pov</i> utvrda, tvrđavat tvrđava <i>ž</i> [mn. G tvrdāvā] voj zgrada ograđena zaštitnim zidovima sa stalnom posadom i naoružanjem za obranu područja ili za napadačka djelovanja; utvrda* tvrđavica <i>ž umanj</i> od tvrđava	tvrđava <i>im. ž.</i> (G tvrdāvē; <i>mn. N</i> tvrđave, G tvrdāvā) <i>grad., vojn.</i> obrambena utvrda ograđena debelim zidovima sa stalnom posadom i naoružanjem; <i>sin.</i> grad <i>pov.</i>	tvrda <i>im ž</i> (tvrđa; G -ē; <i>mn G</i> tvrdā) <i>REG</i> → tvrđava tvrđava <i>im ž</i> (tvrđava; G -ē; <i>mn G</i> tvrdāvā) <i>GRAD, VOJN</i> obrambena utvrda ograđena bedemima sa stalnom posadom i naoružanjem [<i>kninska tvrđava</i>] → citadela, fortifikacija (1), grad ¹ (2), kaštel (1), tvrđalj, tvrđa (E) → tvrd kalk. prema njem. Festung* tvrđavica <i>im ž</i> (tvrđavica; G -ē; <i>mn G</i> -īcā) <i>UM</i> od tvrđava* tvrđalj <i>im m</i> (tvrđalj; G -dlja; <i>mn N</i> -dlji, G -ā/tvrđālja) <i>REG</i> → tvrđava
utvrda	ūtvrda <i>ž</i> trajan građevinski objekt sagrađen u svrhu obrane; fortifikacija, utvrđenje	ūtvrda ž voj/grad trajna i čvrsta građevina sagrađena za obranu od napada; tvrđava, fortifikacija	ūtvrda <i>im. ž.</i> (G ūtvrđē; <i>mn. N</i> ūtvrde, G ūtvrđā) r s duljinom grad., vojn. čvrsta građevina sagrađena za obranu od napada	utvrda <i>im ž</i> (utvrda; G -ē; <i>mn G</i> -rdā) <i>GRAD, VOJN</i> čvrsta građevina sagrađena za obranu od napada → citadela, fortifikacija (1), utvrđenje (1) (E) → utvrditi *utvrđenje <i>im s</i> (utvrđenje; G -a) 1. → utvrda [Početkom 19. stoljeća dolazi i do probijanja srednjovjekovnih utvrđenja u podnožju srednjovjekovnih dijelova grada.]; *tvrđina <i>im ž</i> (tvrđina; g -ē; <i>mn G</i> tvrđinā) 2. ZAST b. (mn) → zidina (2) [<i>tvrđine sigetske</i>];
varoš	vároš <i>m</i> (gen. jd vároša) <i>reg.</i> težački dio u gradu primorskog tipa [<i>šibenski ~; splitski ~</i>] vároš ž [<i>orij.</i>] (gen. jd. vároši) <i>reg. etnol. geogr.</i> manje mjesto [<i>Nova Varoš</i>]	vároš (mađ) <i>ž</i> ① pov obrtničko-trgovačko naselje; trgovište ② → grad ¹ 2	vároš <i>im. ž.</i> (G vároši/vároša, I vároši/várošem; <i>mn. N</i> vároši, G vároši/várošā) <i>hist.</i> obrtničko-trgovačko naselje	varoš <i>im m/ž</i> (vároš; G -a/-i, I -em/-i; <i>mn N</i> -i, G -ōšā/-ōši) 1. POV obrtničko-trgovačko naselje [<i>Ispod tvrde pukla nepregledna varoš, prikazujući oku divotan, veličanstven prizor.</i>]
vučja jama	*vüčj i (...) Δ ~a jama <i>vojn.</i> duboko iskopana i pokrivena jama u ratu protiv bornih kola (...)	x	x	x
zagrada	x (različito značenje)	x (različito značenje)	x (različito značenje)	x (različito značenje)
zamak	zámak <i>m</i> [rus.] (gen. jd zámka, nom. mn zámci/zámkovi, gen. mn zámākā) <i>pov.</i> samostalna tvrda građevina s kulama namijenjena trajnom boravljenju vladara i feudalaca	zámak (češ) <i>m</i> → grad ¹ 1 , → utvrda	zámak <i>im. m.</i> (G zámka, <i>mn. N</i> zámci, G zámākā) 1. v. dvorac 2. v. grad	zamak <i>im m</i> (zámak; G zámka, <i>mn N</i> zámci/-mkovi, G zámākā/-mkōvā) <i>POV</i> → dvorac, grad ¹ (2) (E) češ.
zbjeg	zbjêg <i>m</i> (nom. mn zbjêgovi) 1. mjesto gdje je više ljudi našlo utočište od opasnosti	zbjêg (zbjêg) <i>m</i> [G <i>zbjêga</i> , <i>mn zbjêgovi</i>] ① mjesto gdje se više ljudi sklonilo od ratne opasnosti: <i>šumski ~</i>	x	zbjeg <i>im m</i> (zbjêg; G -a; <i>mn N</i> zbjêgovi, G zbjêgōvā) mjesto gdje je više ljudi našlo utočište od opasnosti [<i>šumski zbjeg</i>]

zid	zid <i>m</i> nom. mn židovi, gen. židōvā <i>općejez.</i> židōva <i>eksp.</i> 1. uspravni dio zgrade na kojem leži krovšte ili koji pregrađuje unutrašnji prostor 2. zidana ograda (od kamena, opeke)	zid <i>m</i> [mn židovi, G židōvā] ① grad okomiti nosivi ili pregradni nepokretljivi građevni element, vanjski ili unutrašnji, izgrađen najčešće od kamena, opeke ili betona, bitni dio kuće ili koje druge građevine: <i>nosivi ~, pregradni ~</i> ② ograda sazidana od kamena, betona ili opeke: <i>vrtni ~, dvorišni ~</i> ③ krupan obrambeni objekt građen oko srednjovjekovnoga grada, dvorca ili gradskog središta; zidine ④ suhozid	zid <i>im. m.</i> (G žida, L židu; mn. N židovi, G židōvā) 1. uspravni dio građevine, obično od čvrstoga građiva, služi kao podloga krovnoj konstrukciji ili kao pregrada unutrašnjih prostora [<i>vanjski ~; unutrašnji ~; nosivi ~; pregradni ~</i>] 2. zidana ograda od cigle, kamena ili betona [<i>vrtni ~; dvorišni ~</i>]	zid <i>im m</i> (žid; G -a; mn N židovi, G židōvā; <i>zb žide</i>) 1. uspravni dio zgrade na kojem leži krovšte ili koji pregrađuje unutrašnji prostor [<i>nosivi / vanjski zid; slijepi zid zid bez prozora</i>] → mir ² (a) // <i>blijed kao zid</i> {blijed}, 2. zidana ograda (obično od kamena, opeke) [<i>vrtni / dvorišni zid</i>]
zidina	zidin a ž 2. (ob. u mn) a. ruševine, ostaci grada ili tvrđave b. bedem oko grada [<i>gradske ~e</i>]	* zidina ž uveć od zid * zidine ž mn [jd židina] grad ① ostatci grada; ruševine ② utvrđeni zidovi koji opasuju feudalni grad ili razvijeno srednjovjekovno gradsko područje: <i>medvedgradske ~, trakošćanske ~, dubrovačke ~, senjske ~</i>	zidina <i>im. ž.</i> (G židinē; mn. N židine, G židīnā) 2. (mn.) v. bedem	zidina <i>im ž</i> (židina; G -ē; mn G židīnā) <i>UV</i> od zid 2. (mn) a. ruševine, ostatci grada ili tvrđave [<i>Od grada ostadoše samo zidine.</i>]; b. utvrđeni zidovi koji opasuju feudalni grad ili razvijeno srednjovjekovno gradsko područje [<i>gradske zidine / dubrovačke zidine</i>] → bedem (1), miri {mir ² (2)}, mirina (2)
žitnica	žitnica ž 1. spremište za žito na gospodarstvu; ambar, spremnica	žitnica ž ② gospodarska zgrada za spremanje žita; žitnik, ambar: <i>držati žito u ~i</i>	žitnica <i>im. ž.</i> (G žitnicē; mn. N žitnice, G žitnīcā) 1. gospodarska zgrada u koju se sprema žito	žitnica <i>im ž</i> (žitnica; G -ē; mn G -īcā) 1. spremište za žito na gospodarstvu [<i>držati žito u žitnici; Kukolj svežite u snopove koje ćemo poslije paliti, a žito skupite u moju žitnicu.</i>] → ambar;

8.3. Rasprava

U uvodu je navedeno kako je cilj ovoga rada prikazati koji su se hrvatski termini javljali u vrijeme gradnje fortifikacija od kraja XV. do kraja XVIII. stoljeća. Iako su autori gotovo svih rječnika Hrvati, bilo je očekivano da će u rječnicima s latinskim i talijanskim kao polaznim jezikom biti veća zastupljenost termina fortifikacijske arhitekture od rječnika s hrvatskim kao polaznim jezikom. Također se očekivao manji broj sinonima za osnovne nazive (*grad*, *burg*, *kaštel* i dr.).

Pronađeno je najviše potvrda za opće lekseme, npr. *grad*, *palača*, *ograda*, *jama* i dr., što je bilo očekivano. Za velik broj termina nisu pronađene potvrde ni u suvremenim hrvatskim rječnicima, naročito u *Školskome rječniku hrvatskoga jezika* (2012.). U potonjem rječniku nisu zabilježeni termini: *bastion*, *burg*, *doksat*, *fortifikacija*, *graba*, *hambar*, *krunište*, *lagum*, *oružarnica*, *palanka*, *podgrađe* i dr., koji su, ako se usporede potvrde iz drugih rječnika, prilično česti. Najviše je potvrda pronađeno u *Velikome rječniku hrvatskoga standardnog jezika* (2015.) i *Akademijinu rječniku*. Akademijin Rječnik za pronađene termine donosi iznimno velik broj potvrda iz književnih i pravnih tekstova, naročito za termine *grad*, *polača*, *tvrdina*, *varoš* i *zid*. Iznenadujući su rezultati termina *utvrda* i *tvrđava*, koji imaju isti korijen -tvrđ-. O izjednačavanju tih termina bilo je riječi. Pretraživanjem rječnika potvrđuje se korištenje nekoliko riječi s istim korijenom. Priređivači Kašićeva rječnika (1599.) preveli su leksem *tvardina*, tj. *tvrdina*, kao 'utvrda'. Stoga su oblici *tvardina*, *tverdina* i *tvrdina* uvršteni u tablicu pod natuknicom *utvrda*. Također su uvršteni i oblici *tvrdište* i *utvrđenje*. Oblik *tvardina* potvrđen je i u starijem Vrančićevu rječniku (1595.) kao prijevod latinskoga leksema *munitio*. Oblik se ponavlja i u Lodereckera (1605.). Pronađeni su oblici: *tvardina*, *tvardište*, *tverdina*, *tverdište*, *tvrdina*, *tvrdište*, *utvard*, *utvardenje*, *utvrda*, *utvrde* (pl.), *utvrdba*, *utvrđina*, *utvrđenje*, *utvrđivanje*. *Tvrđava* i *tvrđa* izdvojene su od termina *utvrda*. U novijim rječnicima leksem *tvrđa* zabilježen je kao regionalizam ili lokalizam leksema *tvrđava*. Stoga su njihove potvrde unošene u isti redak. U rječnicima su pronađeni oblici: *tvardja*, *tvardjava*, *tvarghja*, *tvargja*, *tverdgyava*, *tverdyava*, *tvergya*, *tvrdalj*, *tvrdja*, *tvrdjava*, *tvrdjavina*, *tvrdjel*, *tvrđa*, *tvrđava* i oblici umanjena: *tvargjica*, *tvrdjavica*, *tvrdjica*, *tvrđavica*. Potvrde iz djela u *Akademijinu Rječniku* ukazuju kako se termin *utvrda* u značenju 'fortifikacije' nije zabilježila u pisanim izvorima. Štoviše, značenje joj je izjednačeno s riječju *potvrda*. Kao istoznačnice navedene su *utvrd*, *utvrđa*. Mnogo je potvrda za termin *tvrđa*, a vrlo malo za *tvrđava* i *tvrđav*. *Tvrđa* je definirana kao 'utvrđeno mjesto istoznačno s tvrđim gradom, tvrđavom i kulom'. Definicija termin *tvrđav* je jednaka.

Primarno je značenje termina *tvrđenje* 'utvrđivanje' ili 'utvrda'. Sekundarno je značenje riječi *tvrđina* izjednačeno s *tvrđa*, *tvrđava* i *utvrda*. U novijim je rječnicima *tvrđava* uglavnom određena kao 'utvrda', dok je *utvrda* 'obrambeni objekt' i istoznačnica s *fortifikacija*. Termin *fortifikacija* od pregledanih je rječnika potvrđen u hrvatskome obliku prvi put u *Slovaru* (Mažuranić i Užarević, 1842.), dok u *Akademijinu Rječniku* nije zabilježena ni definicija ni potvrde iz tekstova.

Postojanje mnogobrojnih inačica termina *castellum* prikazala je Ana Deanović (1978.), a dokazano je leksemima iz *Akademijina Rječnika*. Pronađeno ih je čak deset, a daljnja istraživanja vjerojatno će rezultirati mnogo većim brojem. Zanimljivo je što u *Akademijinu Rječniku* nije pronađena potvrda termina „kastum“, čak ni u latinskome obliku *castrum*. Štoviše, potvrde termina „kastum“ nisu pronađena ni u ostalim rječnicima s hrvatskim kao polaznim jezikom, osim u *Školskome rječniku hrvatskoga jezika* (2012.) i *Velikome rječniku hrvatskoga standardnog jezika* (2015.).

Problem razlikovanja *strijelnice* od *puškarnice* koji donosi Miletić opisan je na početku ovoga rada. Međutim istraživanje je pokazalo kako u hrvatskim rječnicima potvrde termina *strijelnica* postoje samo u dvama pretraživanim rječnicima. U Stullievu rječniku zabilježen je oblik *strjeljnica*, a u Parčićevu *strielnica*. U pretraživanim suvremenim rječnicima *strijelnica* nije navedena. Rezultat je prilično zanimljiv zbog velike uporabe toga termina u povijesnoumjetničkoj literaturi. Za fortifikacije *rog* i *kruna* nisu pronađene potvrde, stoga je termin *kruna* izbačen.

Potpuno je neočekivan vrlo mali broj potvrda termina *burg*. Naime u *Akademijinu Rječniku* nije ni zabilježen! Jedan od termina koji pričinja veliki problem pri razlikovanju, osim *burga*, jest *zamak*. Zanimljiv podatak o tome terminu naveden je u *Akademijinu Rječniku*: „ZAMAK², zamka, m. (tvrđi) grad. Zamak, Scloss, Zitadelle, iz rus. замok ili iz češ. zamek; nepotrebno, kad imamo grad, tvrđava. (Maretić savj. 182)“. Od pretraživanih rječnika s hrvatskim kao polaznim jezikom, ovo je prvi rječnik u kojemu se termin pojavljuje. Od ostalih rječnika javlja se tek u Anićevu i ostalim korištenim suvremenim rječnicima. Potrebno je proučiti i druge rječnike od XIX. do XX. stoljeća te odgovarajuću literaturu kako bi se rekonstruiralo prodiranje toga pojma u hrvatski jezik.

Termin s potvrdama u svim rječnicima, a posebice s potvrdama iz književnih i pravnih tekstova je *grad*. Ivan Belostenec navodi: „Kay fzlóvenczi, y horvati imenuju grad, to dalmatini, y primorczi zovu, y derfe za varas, kaytifze ù nutre grade, tak imenuju grad, kaštel.“ Za *arx* navodi: „Pri Horvateh, y Szlovenczeh Grád, pri Dalmatineh, y Primorczeh Kaštel, y Fortecza velifze, ili Tvargya.“, a za *castellum*: „Kaštel, gradich našzipom, y vodum utvergyen, fešztunga“. U *Akademijinu Rječniku* vrlo su detaljno opisana značenja termina *grad*, od kojih su za potrebe ovoga rada izdvojena ona usko vezana uz fortifikacije. Može se zaključiti kako je *grad* termin koji Hrvati koriste stoljećima te mu ne bi trebalo tražiti zamjenu u drugim jezicima.

8.3.1. Problem termina *dvorac*

U *Akademijinu Rječniku* zabilježena je jedna potvrda termina *dvorac* hrvatskih pisaca XV. stoljeća: „Neka nam je ličcu sjeni od hrabrovih dvorci. (Š. Menčetić - Ć. Držić 507)“. Također je navedeno kako je *dvorac* deminutiv od *dvor*. Termin *dvor* ima nekoliko definicija, ali nijedna ne upućuje na povezanost s fortifikacijskom arhitekturom. Štoviše, u većini je pretraživanih rječnika istaknuto kako su *dvorovi* i *dvorci* neutvrđeni. *Rječnik hrvatskoga jezika* (gl. ur. Jure Šonje, 2000.) donosi prihvatljivu definiciju *dvorca*: „neutvrđena palača s dvorištem i perivojem u kojoj je povremeno živio ili živi vladar te stalno ili povremeno velikaš“. Umjesto *palača* bolje je *građevina*.

Prema Vladimiru Markoviću od tzv. razdoblja baroka palače su podizane uglavnom unutar već ranije određenih urbanih prostora ili su morale poštovati način organizacije urbanoga tkiva. Njihove su fasade činile dio zidnoga plašta ulice ili trga. S druge strane dvorci su podizani uglavnom u slobodnome krajoliku, a njihova se arhitektonska zamisao mogla osvariti u sistematizaciji okolišnoga prostora. Unutrašnjost dvoraca organizirana je nizanjem povezanih prostornih ćelija (Marković 1995: 63). Dvorci mogu biti sjedišta plemićkoga posjeda s primjetnim gospodarskim značenjem te mjesta stanovanja i ladanja. Pod dvorcem bi trebalo podrazumijevati, osim stambene građevine, i gospodarske zgrade, perivoje, vrtove, voćnjake, okolne šume, gajeve, livade i oranice koji pripadaju velikom sklopu dvorca. Važna je za terminologiju i razlika između dvoraca i kurija. Kurije također pripadaju profanoj stambenoj arhitekturi, a granicu je ponekad teško odrediti. Kurije su uglavnom manje i arhitektonski skromnije građevine. Često su u vlasništvu nižega i siromašnoga plemstva (Obad Šćitaroci M. – Bojanić-Obad Šćitaroci B. 1998: 43). U Hrvatskome zagorju i na dubrovačkome području

najveća je gustoća dvoraca, kurija i ljetnikovaca, a razlogu tome je dugotrajnija zaštita od ratnih sukoba (*isto*: 44).

U Hrvatskoj XVII. stoljeća na polju profane arhitekture došlo je do obnove graditeljske djelatnosti te da se često preuzimaju rješenja ranijih razdoblja. Razvoj tipologije dvoraca u srednjoj Europi izrazito je obilježen arhitektonskom tradicijom. Višekrilni dvorci XVII. stoljeća nastali su iz rješenja reprezentativne arhitekture XVI. stoljeća. Stoga burg ujedinjuje reprezentativnu i obrambenu funkciju arhitekture, dok dvorac služi za reprezentativno stanovanje. Vodeći se idejama Anđele Horvat, Botica zaključuje kako zatvorene fortifikacije uklanjanjem jednoga krila u XVII. stoljeću postaju višekrilni dvorci okrenuti krajoliku, a pritom se zadržava prostorno-tlocrtni raspored ranijega razdoblja s arkadno rastvorenim hodnikom uz unutarnje dvorište kao glavnom komunikacijom nizanih prostorija. Kao najvidljiviji element tradicije Botica navodi zadržane ugaone cilindrične kule, izvorno fortifikacijski element, koje su izgubile raniju obrambenu funkciju. Njihova je uloga isključivo dekorativna i simbolička te naglašavaju ugled naručitelja pozivajući se na tradiciju (Botica 2014: 46). Ivana Antolković navodi kako mnogi dvorci u Hrvatskoj sadrže elemente fortifikacijske arhitekture. Navodi pojavu kula na dvorcima Draškovića u Brezovici i Erdödyja u Jastrebarskom, dvorcima u Lužnici i Gornjem Oroslovju (izgorio u XX. stoljeću) i dr. (Antolković 2008: 3).

Zaključak je kako dvorci ne pripadaju skupini fortifikacijske, nego profane stambene arhitekture. Građeni su kao reprezentativne stambene građevine, a fortifikacijske elemente mogu sadržavati na samoj građevini ili oko nje.

9. Prijedlog rječničkoga opisa odabranih termina hrvatske fortifikacijske arhitekture

U prethodnom je poglavlju na primjeru odabranih fortifikacijskih termina prikazano kako se hrvatski jezik mijenjao kroz povijest. Uspoređujući podatke u tablicama zaključuje se kako su neke riječi svakodnevno bile u uporabi te se koriste i danas. S druge strane pojedine su se riječi kratkoročno upotrebljavale, a neke su se počele intenzivno upotrebljavati u zadnjih stotinu godina. S obzirom na to da je hrvatski narod bio svjedok vrlo burne prošlosti, o čemu je bilo riječi u prethodnim poglavljima, nije neshvatljivo da se razvijao u mnogo različitih smjerova. Jedan je od rezultata iznimno velik broj istoznačnica za pojedine građevine i elemente fortifikacijske arhitekture. Jezične se različitosti trebaju prihvatiti i njegovati, no potrebno je jezik svjesno obogaćivati radi daljnjega razvoja. Razvijanje vlastite terminologije nužno je za očuvanje svakoga jezika. Hrvatski jezik nažalost nema usustavljenu terminologiju fortifikacijske arhitekture. U nastavku slijedi prijedlog rječnika fortifikacijske arhitekture, koji je zapravo skup svih dosad prikupljenih informacija. Pojedine su definicije preuzete iz rječnika, a druge iz literature.²⁹

barbakan *m* fortifikacija za obranu vrata drugih fortifikacija ili obranu gradskih vrata

bastion *m* fortifikacija peterokutna tlocrta masivne građe za korištenje težega vatrenog oružja

bedem *m* masivni zid ili nasip podignut oko fortifikacije ili grada radi zaštite

burg *m* v. *plemički grad*

castrum (izg. kastrum) *m* 1. utvrđeni rimski vojni logor 2. utvrđeno srednjovjekovno naselje nastalo iz rimskoga vojnoga logora

citadela *ž* glavna samostalna utvrda unutar grada ili tvrđavnoga sklopa

čardak *m* drvena promatračnica i stražarnica na stupovima

doksat *m* izbočeno mjesto na pročelju kuće koje nema obrambenu funkciju

erker *m* izbočena prigradnja na pročelju stambenih i obrambenih objekata za obranu, kontrolu, zahode

eskarpa *m* unutarnja stranica ili kosina šanca

fasa *ž* prednja, dulja stranica bastiona ili vanjskih fortifikacijskih elemenata

flanka *ž* ravna ili uvučena bočna, kraća stranica bastiona ili vanjskih fortifikacijskih elemenata

²⁹ Usporedi definicije iz rječnika, *Glosara* i pojmovnike u knjigama *Bastioni kontinentalne Hrvatske* i *Burgologija*.

fleša *ž* vanjski fortifikacijski element radijalno istaknut prema van koji se sastoji od dugoga uskog prilaza i malene redute na vrhu, uglavnom se nalazi u zoni glasijske i započinje na vrhu skrivenoga puta

fortifikacija *ž* obrambeni građevinski objekt različitih tlocrta i višenamjenskih funkcija, može biti samostalna građevina ili sklop više građevinskih objekata; sinonim: *utvrda*

glasijska *ž* najudaljenija nasipana zona fortifikacijskoga pojasa iza skrivenoga puta koja je izložena neprijateljskoj vatri

grad *m* 1. veliko naseljeno mjesto čije je stanovništvo uglavnom zaposleno u nepoljoprivrednim djelatnostima 2. utvrda koja je služila za stanovanje i obranu

gradina *ž* prapovijesna utvrda ili utvrđeno naselje na uzvisini

izljevnica *ž* v. *mašikul*

kaponir *m* fortifikacijski element u šancu koji služi za nadzor šanca

kaštel *m* četverokutna građevina s kulama i opkopom

kavalir *m* povišeni fortifikacijski element na bastionima ili uz njih za smještaj topova

kazamat *m* obrambena prostorija u zidu kule ili bastiona

kineta *ž* uzdužni kanal u sredini šanca u kojemu se prikupljala voda dok je šanac bio prazan

kontraskarpa *ž* skoša na suprotnome dijelu jarka

kontrafosa *ž* vanjski opkop

kontragarda *ž* uski izduljeni element vanjskoga fortifikacijskog pojasa smješten ispred bastiona ili revelina

kontramina *ž* podzemni prolaz ispod vanjskoga obrambenog sustava, usp. *lagum*

kortina / kurtina *ž* zid između dvaju bastiona

kruna *ž* element vanjskoga fortifikacijskog pojasa većih dimenzija koji završava dvama polubastionima i jednim bastionom među njima

krunište *s* naizmjenični otvori za strijelanje ili pucanje na vrhovima kula

kula *ž* visoki fortifikacijski objekt različitih tlocrta i funkcija, može biti samostalna građevina, dio plemićkoga grada ili dio fortifikacijskoga sustava

utočišna kula izdvojena kula na najteže dostupnome dijelu, posljednja točka obrane

stambena kula kula za stanovanje u plemićkim gradovima i utverdama u kojima nije izgrađen palas

stražarska kula kula s isključivo obrambenom funkcijom

ulazna kula kula koja štiti glavni ulaz u plemićki grad ili utvrdu

višenamjenska kula kula s nekoliko funkcija (utočišnom, stambenom, stražarskom, ulaznom)

kurija *ž* profana stambena građevina manjih dimenzija i arhitektonski skromnija od dvorca

lagum *m* potkop napunjen eksplozivom

lineta *ž* element vanjskoga fortifikacijskog pojasa trokutna tlocrta

magazin *m* *arh.* v. *skladište*

mašikul *m* otvor, najčešće na erkeru, kroz koji se izlivala vrela tekućina na neprijatelja;

sinonimi: *izljevnica, Pechnase*

meteriz *m* *arh.* v. *fortifikacija* tj. *utvrda*

mir *m* *arh.* v. *zid*

nasip *m* sloj nasute zemlje, kamena ili pijeska iznad prirodnoga terena koji ima zaštitnu ulogu

opkop *m* vanjsko udubljenje u zemlji koje okružuje fortifikaciju kako bi neprijateljima otežalo

pristup; sinonimi: *fosa, fojba, fovea, fusat, graba, grabište, jama, jarak*

palanka *ž* drvena utvrda manjih dimenzija namijenjena zaštiti putnika

palas *m* reprezentativna stambena građevina u plemićkim gradovima

palisada *ž* zaštitna drvena ograda zašiljenih vrhova koja okružuje fortifikaciju

plemički grad građevina ili građevinski sklop koji ujedinjuje fortifikacijsku i profanu stambenu

arhitekturu, obično je sjedište feudalnoga gospodara i uglavnom se nalazi na strateški

istaknutomu i teže pristupačnomu položaju; sinonimi: *burg, zamak*

polubastion *m* fortifikacijski element nastao dijeljenem bastiona po osi i odbacivanjem jedne polovice

polukula *ž* vrsta kule otvorena s jedne strane i zaštićena drvenim materijalom

potkop *m* unutarnje udubljenje u zemlji koje okružuje fortifikaciju kako bi neprijateljima otežalo pristup

prsobran *m* zaklon koji štiti vojnike od hitaca i u kojemu se ostavljaju otvori za puškarnice;

sinonimi: *grudobran, parapet*

puškarnica *ž* otvor u zidu kroz koji se puca vatrenim oružjem

rastel *m* rešetka koja se okomito pomiče pred ulaznim vratima

reduta *ž* samostalna utvrda manjih dimenzija u sklopu veće fortifikacijske cjeline namijenjena obrani u povlačenju

redvi *m* građevina manjih dimenzija najčešće u bazi revelina koja služi kao uporište

revelin / **ravelin** *m* element vanjskoga fortifikacijskog pojasa trokutna tlocrta smješten ispred kurtine

rog *m* element vanjskoga fortifikacijskog pojasa većih dimenzija koji završava dvama polubastionima ispred revelina

rondel *m* masivna kula kružnoga tlocrta koja nije viša od susjednoga ziđa, opremljena za korištenje težega vatrenog oružja; sinonim *baterijska kula*

skoša ž podzidana kosina nasipa; sinonim *skarpa*

skriveni put uzdužna veza iznad kontraeskarpe i ispred glasijske

stražarnica ž prostorija unutar građevine ili samostalna vanjska građevina u kojoj jedan ili više vojnika stražari

strijelnica ž otvor u zidu kroz koji se strijelja.

šanac *m* vanjski element fortifikacijske arhitekture s nasipom i opkopom

tabor *m* privremen ili stalan objekt uređen za boravak vojske; sinonim *vojni logor*

tanalja / tenalja ž element vanjskoga fortifikacijskog pojasa v-tlocrta ili tlocrta u obliku kliješta uglavnom smješten pred kurtinom.

trozub *m* element vanjskoga fortifikacijskog pojasa većih dimenzija koji završava trima bastionima

tvrđava ž utvrda većih dimenzija koja svojom veličinom, kapacitetom i brojnošću posade može dulje vrijeme odolijevati neprijatelju te imati strateško značenje

utvrda ž obrambeni građevinski objekt različitih tlocrta i višenamjenskih funkcija, može biti samostalna građevina ili sklop više građevinskih objekata; sinonim: *fortifikacija*

varoš ž naselje ispod plemićkoga grada ili utvrde; sinonim *podgrađe*

vučja jama denivelacija unutrašnjosti ulaza radi bolje obrane

zagrada ž *arh.* zid koji što ograduje. v. *bedem*. U Kašić (1599) označuje *bastion*.

zamak *m* v. *plemićki grad*

zbjeg *m* sklonište, građevina koja pruža zaklon; sinonim: *refugij*

žitnica ž spremište za žito; sinonimi *ambar, hambar*

10. Zaključak

Cilj je ovoga rada bio prikazati koji su se hrvatski termini javljali u vrijeme gradnje fortifikacija od XVI. do kraja XVIII. stoljeća te nakon istraživanja priložiti prijedlog rječnika fortifikacijske arhitekture. Nakon višemjesečnoga istraživanja, proučavanja recentne literature i odabira termina, cilj je postignut. No potrebno je naglasiti kako se očekivalo uređenije stanje termina u hrvatskim rječnicima. Istraživanjem su se zapravo dokazale teze autora koji su pisali o problemu terminologije fortifikacijske arhitekture.

Autorica ovoga rada smatra kako su daljnja istraživanja iznimno potrebna kako bi se usustavila terminologija fortifikacijske arhitekture. Potrebno je izučiti što veći broj povijesnih traktata koji nastaju u Europi od XV. do XVIII. stoljeća, literaturu stranih autora o problemima terminologije, arhivske izvore o fortificiranju i nacрте arhitekata i inženjera te konačno napraviti jedan veliki internacionalni korpus termina čijom bi se usporedbom značenja mogla rekonstruirati terminologija. Ideja je iznimno zahtjevana, no nije nemoguća. Poznato nam je ono što možemo imenovati, stoga je baštinu potrebnu upoznati, pravilno je imenujući i shvaćajući njezino povijesno značenje kako bismo je mogli vrednovati.

11. Bibliografija

11.1. Izvori

1. Anić, Vladimir. ³1998. [1991.] *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
2. Belostenec, Ivan. 1998. [1740.] *Gazophylacium*. Faksimilski pretisak priredili Vončina, Josip – Josip Bratulić. Zagreb: Stari grad.
3. Deanović, Ana. 1978. Glosar naziva u upotrebi srednjovjekovnog i renesansnog vojnog graditeljstva u Hrvatskoj. *Rad JAZU* 381, str. 35–48.
4. Della Bella, Ardelio. 1728. *Dizionario Italiano, Latino, Illirico cui si premettono alcuni avvertimenti per iscrivere e con facilità maggiore leggere le voci illiriche scritte con caratteri italiani, ed anche una breve grammatica per apprendere con proprietà la lingua Illirica con in fine l'indice Latino-Italicus opera del P. Ardelio Della Bella. Della Compagnia di Giesù dedicata all'eccell. del sig. K. Carlo Pisani*. Venezia: Presso Cristoforo Zanne.
5. Habdelić, Juraj. 1989. [1670.] *Dictionar ili Réchi Szlovenszke zvezega ukup zebrane, u red posztaulyene, i Diachkemi zlahkotene Trudom Jurja Habdelicha*. Turčinović, Josip (ur.) Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
6. Jambrešić, Andrija – Franjo Sušnik. 1992. [1742.] *Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples*, Šojan, Antun (ur.) Zagreb: Zavod za jezik Hrvatskoga filološkog instituta.
7. Kašić, Bartol SI. 1990. *Hrvatsko-talijanski rječnik (1599) s konverzacijskim priručnikom (1595)*. Priredio Vladimir Horvat prema rukopisu RKP 194. Zagreb: Kršćanska sadašnjost – Zavod za jezik IFF.
8. Loderecker, Petar. 2005. [1605.] *Sedmerojezični rječnik*. Goldstein, Slavko – Radovan Radovinović (ur.) Zagreb: Novi Liber – Nacionalna i sveučilišna knjižnica.
9. Mažuranić, Ivan – Josip Užarević. 1842. *Deutsch-illirisches Wörtetbuch – Němačko-ilirski slovar*. Zagreb: Ljudevit Gaj.
10. Mikalja, Jakov. 2012. [1649. – 1651.] *Blago jezika slovinskoga (1649./1651.). Transkripcija i leksikografska interpretacija*. Gabrić-Bagarić, Darija – Marijana Horvat – Ivana Lovrić Jović – Sanja Perić Gavrančić (prir.) Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
11. Parčić, Dragutin Antun. 1908. [1868.] *Vocabolario italiano-slavo (croato)*. Senj: Hreljanović.

12. Parčić, Dragutin Antun. 1995. [1858.] *Rječnik hrvatsko-talijanski*. Vince, Zlatko (prir.) Zagreb: ArTresor studio.
13. Ritter Vitezović, Pavao. 2010. *Lexicon Latino-Illyricum*. Svezak drugi: prijepis i obrada. Rukopis kritički pročitale i rječnik upisale Zrnka Meštrović i Nada Vajs. Priredio i predgovor napisao Bojan Marotti. Zagreb: ArTresor naklada.
14. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1880. – 1976. Dio I. – XXIII. Urednici Đuro Daničić, Matija Valjavec Kračmanov, Petar Budmani, Tomo Maretić, Stjepan Musulin i Slavko Pavešić. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
15. *Rječnik hrvatskoga jezika*. 2000. Glavni urednik Jure Šonje. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Školska knjiga,
16. Stulli, Joakim. 1885. [1806.] *Joakima Stulli Dubrocsanina Rjecsosloxje u Dubrovniku MDCCCVI, Vol. I*. Fekete, E. (prir.) München: Verlag Otto Sagner.
17. Stulli, Joakim. 1885. [1806.] *Joakima Stulli Dubrocsanina Rjecsosloxje u Dubrovniku MDCCCVI, Vol. II*. Fekete, E. (prir.) München: Verlag Otto Sagner.
18. Stulli, Joakim. 1887. [1806.] *Joakima Stulli Dubrocsanina Rjecsosloxje u Dubrovniku MDCCCVI, Vol. III*. Fekete, E. (prir.) München: Verlag Otto Sagner.
19. *Školski rječnik hrvatskoga jezika*. 2012. Glavna urednica Dunja Brozović Rončević. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga.
20. Šulek, Bogoslav. 1860. *Deutsch-kroatisches Wörterbuch – Němačko-hrvatski rěčnik*, Zagreb: Verlag der F. Suppan'schen Buchhandlung.
21. Šulek, Bogoslav. 1990. [1874.] *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja: osobito za srednja učilišta, tiskom Narodne tiskare dra Ljudevita Gaja*. Sv. 1: A–N. Pretisak. Zagreb: Globus.
22. Šulek, Bogoslav. 1990. [1875.] *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja: osobito za srednja učilišta, tiskom Narodne tiskare dra Ljudevita Gaja*. Sv. 2: O–Ž. Pretisak. Zagreb: Globus.
23. *Veliki rječnik hrvatskog standardnog jezika*. 2015. Glavna urednica Ljiljana Jojić. Zagreb: Školska knjiga.
24. Voltiggi, Joso. 1803. *Ricsoslovník (Vocabolario – Wörterbuch) illiriskoga, italianskoga i nimacskoga jezika s'jednom pridpostavljenom grammatikom illi pismenstvom: sve ovo sabrano i sloxeno od Jose Voltiggi Istriana*. Beč: U pritesctenici Kurtzbecka.
25. Vrančić, Faust. 1992. [1595.] *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae*. Goldstein, Slavko (ur.) Zagreb: Novi Liber.

11.2. Citirana literatura

11.2.1. Knjige

1. Beritić, Lukša. 1955. *Utvrđenja grada Dubrovnika*. Zagreb: JAZU.
2. Budak, Neven – Mario Strecha – Željko Krušelj. 2003. *Habsburzi i Hrvati*. Zagreb: Srednja Europa.
3. Đurić, Tomislav – Dragutin Feletar. 2002. *Stari gradovi, dvorci i crkve Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema*. Zagreb: Hrvatski zemljopis.
4. Gudelj, Jasenka – Dubravka Botica. 2012. *Arte et Marte: knjige o arhitekturi u Zriniani*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica.
5. Horvat, Zorislav. 2014. *Burgologija: Srednjovjekovni utvrđeni gradovi kontinentalne Hrvatske*. Zagreb: UPI-2M Plus.
6. Howard, Deborah. 2002. [1980.] *The Architectural History of Venice*. New Haven & London: Yale University Press.
7. Howard, Michael. 2002. [1976.] *Rat u europskoj povijesti*. Prevela Magdalena Najbar-Agičić. Zagreb: Srednja Europa.
8. Krasić, Stjepan. 2009. *Počelo je u Rimu: katolička obnova i normiranje hrvatskoga jezika u XVII. stoljeću*. Dubrovnik: Matica hrvatska.
9. Kruhek, Milan. 1995a. *Karlovac: Utvrde, granice i ljudi*. Karlovac: Matica hrvatska.
10. Kruhek, Milan. 1995b. *Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog Kraljevstva tijekom 16. stoljeća*. Zagreb: Institut za suvremenu povijest.
11. Marković, Vladimir. 1995. *Barokni dvorci Hrvatskog zagorja*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka.
12. Miletić, Drago. 2012. *Plemićki gradovi kontinentalne Hrvatske*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske.
13. Obad Šćitaroci, Mladen – Bojana Bojanić-Obad Šćitaroci. 1998. *Dvorci i perivoji u Slavoniji: Od Zagreba do Iloka*. Zagreb: Šćitaroci.
14. Vitruvius Pollio, Marcus. 1999. [1990.] *Deset knjiga o arhitekturi*. Preveli Matija Lopac – Vladimir Bedenko. Zagreb: Golden marketing, Institut građevinarstva Hrvatske.
15. Völker-Rasor, Anette (ur.) 2016. *Rani novi vijek*. Prevele Milka Prijić Car – Vlasta Švoger. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

16. Žmegač, Andrej. 2000. *Bastioni kontinentalne Hrvatske: prilog poznavanju fortifikacijskoga graditeljstva u Hrvatskoj od 16. do 18. stoljeća*. Zagreb: Golden marketing – Institut za povijest umjetnosti.
17. Žmegač, Andrej. 2009. *Bastioni jadranske Hrvatske*. Zagreb – Školska knjiga, Institut za povijest umjetnosti.

11.2.2. Poglavlja u knjigama i zbornicima

1. Botica, Dubravka. 2014. Utjecaj i interpretacija tradicije u arhitekturi 17. i 18. stoljeća u sjeverozapadnoj Hrvatskoj na odabranim primjerima – oblikovanje zvonika i ugaonih kula. U: Novak Klemenčić, Renata – Martina Malešić (ur.) 2014. *Arhitekturna zgodovina 2*, Ljubljana: 400, str. 40–49.
2. Bratulić, Josip. 2009. Hrvatski jezik, hrvatska pisma i hrvatska književnost – svjedoci identiteta Hrvata. U: *Povijest hrvatskoga jezika. Knj. 1: srednji vijek*. 2009. Glavni urednik Ante Bičanić. Urednik Stjepan Damjanović. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA, str. 9–57.
3. Deanović, Ana. 2001. [1968.] Prilog Sanmichelijā utvrđivanju Dalmacije. U: Žmegač, Andrej (ur.) 2001. *Utvrde i perivoji, Studije i monografije Instituta za povijest umjetnosti, knj. 21: Izabrana djela Ane Deanović II*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, str. 23–37.
4. Deanović, Ana. 2001. [1979. – 1980.] Juraj Matejev Dalmatinac – graditelj utvrda. U: Žmegač, Andrej (ur.) 2001. *Utvrde i perivoji, Studije i monografije Instituta za povijest umjetnosti, knj. 21: Izabrana djela Ane Deanović II*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, str. 69–77.
5. Deanović, Ana. 2001. [1979.] Bernardin iz Parme u Dubrovniku. U: Žmegač, Andrej (ur.) 2001. *Utvrde i perivoji, Studije i monografije Instituta za povijest umjetnosti, knj. 21: Izabrana djela Ane Deanović II*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, str. 49–51.
6. Deanović, Ana. 2001. [1980a.] Prilog Michelozza Michelozzija utvrđivanju Dubrovnika. U: Žmegač, Andrej (ur.) 2001. *Utvrde i perivoji, Studije i monografije Instituta za povijest umjetnosti, knj. 21: Izabrana djela Ane Deanović II*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, str. 53–67.
7. Deanović, Ana. 2001. [1980b.] Utvrde. U: Žmegač, Andrej (ur.) 2001. *Utvrde i perivoji, Studije i monografije Instituta za povijest umjetnosti, knj. 21: Izabrana djela Ane Deanović II*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, str. 13–21.

8. Deanović, Ana. 2001. [1991.] Utvrđena Dalmacija: shvaćanje Michelea i Giana Girolama Sanmichelija. U: Žmegač, Andrej (ur.) 2001. *Utvrde i perivoji, Studije i monografije Instituta za povijest umjetnosti, knj. 21: Izabrana djela Ane Deanović II*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, str. 39–47.
9. Frančić, Anđela. 2009. Onomastička svjedočenja o hrvatskome jeziku. U: *Povijest hrvatskoga jezika. Knj. 1: srednji vijek*. 2009. Glavni urednik Ante Bičanić. Urednik Stjepan Damjanović. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA, str. 221–259.
10. Gabrić Bagarić, Darija. 2012. Predslovlje. U: Mikalja, Jakov. 2012. [1649. – 1651.] *Blago jezika slovinskoga (1649./1651.). Transkripcija i leksikografska interpretacija*. Gabrić-Bagarić, Darija – Marijana Horvat – Ivana Lovrić Jović – Sanja Perić Gavrančić (prir.) Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, str. IX–XXIX
11. Horvat, Vladimir. 1989. Juraj Habdelić među isusovačkim leksikografima. U: Habdelić, Juraj. 1989. [1670.] *Dictionar ili Réchi Szlovenszke zvexega ukup zebrane, u red posztaulyene, i Diachkemi zlahkotene Trudom Jurja Habelicha*. Turčinović, Josip (ur.) Zagreb: Kršćanska sadašnjost, str. 16–26.
12. Horvat, Vladimir. 1990. Bartol Kašić kao leksikograf: Autor konverzacijskog priručnika (1595) i Hrvatsko-talijanskog rječnika (1599). U: Kašić, Bartol SI. 1990. *Hrvatsko-talijanski rječnik (1599) s konverzacijskim priručnikom (1595)*. Priredio Vladimir Horvat prema rukopisu RKP 194. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Zavod za jezik IFF, str. VII–XXII.
13. Katičić, Radoslav. 2011. Hrvatski jezik na pragu novovjekovlja. U: *Povijest hrvatskoga jezika. Knj. 2: 16. stoljeće*. 2011. Glavni urednik Ante Bičanić. Urednici Radoslav Katičić – Josip Lisac. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA, str. 9–49.
14. Kljajić, Josip. 2003. Pregled razvoja vojnoga graditeljstva u Europi od 15. do 19. stoljeća. U: *Zbornik Mire Kolar-Dimitrijević. Zbornik radova povodom 70. rođendana*. Zagreb: FF press, str. 63–77.
15. Kruhek, Milan. 2004. Oslobodilački ratovi i povijesne granice Hrvatskoga Kraljevstva u međunarodnim državnim ugovorima (Od mira na Žitvi 1606. do mira u Svištovu 1791.). U: Kruhek, Milan (ur.) 2004. *Povijesne granice Hrvatskoga kraljevstva 1606-1791*, katalog izložbe (Beč, Austrijski državni arhiv, 23. 9. – 21. 11. 2004.). Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Hrvatski državni arhiv, str. 7–30.
16. Petrović, Bernardina. 2019. Hrvatski dvojezični i višejezični rječnici u 20. stoljeću. U: *Povijest hrvatskoga jezika, Knj. 6/2: 20. stoljeće*. 2019. Glavni urednik Ante Bičanić.

- Urednici Ivo Pranjković – Marko Samardžija. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA, str. 49–89.
17. Putanec, Valentin. 1990. Predgovor. U: Kašić, Bartol SI. 1990. *Hrvatsko-talijanski rječnik (1599) s konverzacijskim priručnikom (1595)*. Priredio Vladimir Horvat prema rukopisu RKP 194. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Zavod za jezik IFF, str. V–VI.
 18. Samardžija, Marko. 2011. Hrvatski leksik i leksikografija. U: *Povijest hrvatskoga jezika. Knj. 2: 16. stoljeće*. 2011. Glavni urednik Ante Bičanić. Urednici Radoslav Katičić – Josip Lisac. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA, str. 441–459.
 19. Samardžija, Marko. 2013. Hrvatski leksik i leksikografija u 17. i 18. stoljeću. U: *Povijest hrvatskoga jezika. Knj. 3: 17. i 18. stoljeće*. 2013. Glavni urednik Ante Bičanić. Urednici Radoslav Katičić – Josip Lisac. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA, str. 429–459.
 20. Samardžija, Marko. 2015. Hrvatski leksik i leksikografija u 19. stoljeću. U: *Povijest hrvatskoga jezika, Knj. 4: 19. stoljeće*. 2015. Glavni urednik Ante Bičanić. Urednici Josip Lisac – Ivo Pranjković – Marko Samardžija. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA, str. 469–507.
 21. Samardžija, Marko. 2019. Jednojezični rječnici hrvatskoga jezika u 20. stoljeću. U: *Povijest hrvatskoga jezika, Knj. 6/2: 20. stoljeće*. 2019. Glavni urednik Ante Bičanić. Urednici Ivo Pranjković – Marko Samardžija. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA, str. 9–47.
 22. Šojat, Antun. 1992. Latinsko-hrvatsko-njemačko-madžarski rječnik Franje Sušnika i Andrije Jambrešića. U: Jambrešić, Andrija – Franjo Sušnik. 1992. [1742.] *Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples*. Šojan, Antun (ur.) Zagreb: Zavod za jezik Hrvatskoga filološkog instituta, str. III–XXVIII.
 23. Vončina, Josip. 1998. Promicatelj hrvatskoga jezičnog jedinstva. U: Belostenec, Ivan. 1998. [1740.] *Gazophylacium*. Faksimilski pretisak priredili Vončina, Josip – Josip Bratulić. Zagreb: Stari grad, str. 5–30.

11.2.3. Završni i diplomski radovi

1. Antolković, Ivana. 2008. *Kula u arhitekturi dvorca baroknog razdoblja : dvorac Bela II, dvorci u Gornjoj Rijeci, Lukavcu i Brezovici*. Diplomski rad. Zagreb.
2. Martinović, Ines. 2012. *Leksikografski rad Fausta Vrančića*, završni rad. Osijek.

3. Pupek, Lidija. 2012. *Suodnos hrvatske leksikografije i razvoja nakladništva od kraja 16. stoljeća do 30-ih godina 19. stoljeća*. Diplomski rad. Zagreb.
4. Stećuk, Bojana. 2012. *Flora i fauna u Habelićevu rječniku*. Diplomski rad. Osijek.

11.2.4. Članci u časopisima i novinama

1. De la Croix, Horst. 1963. The Literature on Fortification in Renaissance Italy. *Technology and Culture* 4/1, str. 30–50.
2. DeVries, Kelly. 1998. Gunpowder Weaponry and the Rise of the Early Modern State. *War in History* 5/2, str. 127–145.
3. Gudelj, Jasenka – Anita Ruso. 2013. Tiskani renesansni traktati o arhitekturi u Dubrovniku. *Peristil* 56, str. 101–112.
4. Kruhek, Milan. 2013. Turske utvrde i kule u Lici i Krbavi 1527. – 1689. godine. *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu* 40/1, str. 471–508.
5. Meštrović, Zrnka – Nada Vajs. 1994. Vitezovićev *Lexicon latino-illyricum*: zapostavljeno djelo hrvatske leksikografije. *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu* 21/1, str. 127–134.
6. Meštrović, Zrnka – Nada Vajs. 1999. Dodane riječi u Vitezovićevu rječniku *Lexicon Latino-Illyricum*. *Filologija* 33, str. 157–177.
7. Nujić, Pavao. 2014. *Izgradnja osječke vojne utvrde – Tvrđe*. *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti* 6, str. 95–103.
8. Parker, Geoffrey. 1976. The "Military Revolution," 1560-1660 – a Myth?. *The Journal of Modern History* 48/2, str. 195–214.
9. Putanec, Valentin. 1979. Talijansko-hrvatski i hrvatsko-talijanski rječnik Petra Lupisa Valentiana (Ankona, 1527). *Filologija* 9, str. 101–138.
10. Tekavčić, Pavao. 1997. – 1998. Koegzistencija idiomā i popratne pojave u najnovijem istroromanskom korpusu. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 23–24/1, str. 345–356.
11. Vajs Vinja, Nada. 2011. Još jedan rukopisni rječnik Ivana Tanzlinghera Zanolija. U: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 37/1, str. 199–260.

11.2.5. Internetski i elektronički izvori

1. *Ardelio Della Bella: Dizionario italiano, latino, illirico*, <http://ihjj.hr/iz-povijesti/ardelio-della-bella-dizionario-italiano-latino-illirico/14/> [pregledano 1. kolovoza 2019.]
2. Bednjanec, Linda. Terminologija. Stari gradovi, utvrde, dvorci i srednjovjekovna kultura, <https://darkoantolkovic.wordpress.com/terminologija/> [pregledano 10. ožujka 2019.]
3. Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63531> (pregledano 29. srpnja 2019.)
4. *International Fortress Council*, <http://www.internationalfortresscouncil.org> [pregledano 10. ožujka 2019.]
5. *Ivan Belostenec: Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium*, <http://ihjj.hr/iz-povijesti/ivan-belostenec-gazophylacium-seu-latino-illyricorum-onomatum-aerarium/15/> [pregledano 1. kolovoza 2019.]
6. *Jakov Mikalja: Blago jezika slovinskoga*, <http://ihjj.hr/iz-povijesti/jakov-mikalja-bлаго-jezika-slovinskoga/13/> [pregledano 1. kolovoza 2019.]
7. *Juraj Habelić: Dictionar ili réchi szlovenszke...*, <http://ihjj.hr/iz-povijesti/juraj-habelic-dictionar-ili-rechi-szlovenszke/17/> [pregledano 1. kolovoza 2019.]
8. Matijaško, Martina. 2017. Pojmovnik utvrdnog graditeljstva s nazivljem na engleskom jeziku. Stari gradovi, utvrde, dvorci i srednjovjekovna kultura, 1. 3. 2017., <https://darkoantolkovic.wordpress.com/2017/03/01/pojmovnik-utvrnog-graditeljstva-s-nazivljem-na-engleskom-jeziku/> [pregled 10. ožujka 2019.]
9. *Multilingual Fortification Dictionary. International Fortress Council*, <http://www.internationalfortresscouncil.org/mfd.html> [pregledano 10. ožujka 2019.]
10. *Nacionalna udruga za fortifikacije*, <http://nuf.hr/> [pregledano 10. ožujka 2019.]
11. *Pavao Ritter Vitezović: Lexicon Latino-Illyricum*, <http://ihjj.hr/iz-povijesti/pavao-ritter-vitezovic-lexicon-latino-illyricum/16/> [pregledano 1. kolovoza 2019.]
12. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (tzv. Akademijin rječnik)*, <http://ihjj.hr/iz-povijesti/rjecnik-hrvatskoga-ili-srpskoga-jezika-tzv-akademijin-rjecnik/40/> [pregledano 3. kolovoza 2019.]
13. Starac, Ranko. 2016. Pojmovnik arheološke baštine na Kvarneru. Stari gradovi, utvrde, dvorci i srednjovjekovna kultura, 8. 9. 2016., <https://darkoantolkovic.wordpress.com/2016/09/08/pojmovnik-arheoloske-bastine-na-kvarneru/> [pregledano 10. ožujka 2019.]

14. *Stručni rječnik. Nacionalna udruga za fortifikacije*, <https://nuf.hr/strucni-rjecnik> [pregledano 10. ožujka 2019.]
15. Tanzlingher Zanotti, Ivan. Rukopis iz 1699. *Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi, italiano, illirico e latino con l'aggiunta di molt'erbe semplici e termini militari*. Digitalizirano izdanje prema rukopisu iz 1699., <http://tanzlingher.filosofia.sns.it/index.php?id=6> [pregledano 29. srpnja 2019.]

12. Popis slikovnih priloga

1. Ulazna kula. Plemićki grad Ozalj. Fotografirala: Karla Papeš.
2. *Dizionario italiano, latino, illirico* (1728). Fotografirala: Karla Papeš. Knjiga se nalazi u Zbirci za staru i rijetku građu – RARA Knjižnice Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
3. *Deutsch-illirisches Wörtetbuch* (1842). Fotografirala: Karla Papeš. Knjiga se nalazi u Zbirci za staru i rijetku građu – RARA Knjižnice Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
4. *Ricsoslovník (Vocabolario-Wörterbuch) illirickoga, italianskoga i nimacskoga jezika s' jednom pridpostavljenom grammatikom illi pismenstvom* (1803). Fotografirala: Karla Papeš. Knjiga se nalazi u Zbirci za staru i rijetku građu – RARA Knjižnice Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

13. Summary

Terminology of Croatian Fortification Architecture is an interdisciplinary master degree paper of double major program at the Department of Art History and the Department of Croatian language and literature. A necessity for equivalent expressions in terminology and creation of precise terms is expressed in prefaces of a number of scientific papers on fortification architecture. The aim of this paper is to analyze the terminology of fortification architecture in Croatian in the period of a new type of fortifications between the 16th and the 18th century, which is also a period of publications of the first Croatian dictionaries and the most significant works of the older Croatian literature. This new fortification type is created by the renaissance engineers and represents a new warfare strategy. By the end of the 15th century new theoretical solutions, construction forms and terminology are spread over west and middle Europe. Due to the improvement of printing press and the modifications of warfare as a consequence of the improvement of firearms, the 16th century had seen the bloom of treatise on fortification architecture. The construction methods and fortification forms started to depend more on the development of firearms and tactics. The army became larger in numbers and therefore more expensive. The new fortifications became strictly specified functional complexes whose main construction principles depended on scientific disciplines. Croatian nobility was interested in military architecture primarily as a means of defence against the Ottoman Empire. The Ottoman wars caused devastations and migrations. The Croatian ethnic and linguistic space was divided between regions under Christian rule and those under Ottoman occupation. The essential role in the development of the Croatian language played the Jesuit order. By the end of the 16th century it had been possible to observe the development of the most of lexical semantic relations as well as the foundation of vocational and scientific terminologies. This paper analyses corpus of fortification architecture terms which were collected in the selected Croatian dictionaries from the period between 16th and 21st century. The conducted study resulted in the suggestion of lexicographical systematisation of Croatian fortification architecture.

Key words: architecture, dictionary, engineering, fort, fortification, nomenclature, terminology